

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA ŚLĄSKIEGO

Katowice, dnia 16 stycznia 2026 r.

Poz. 454

UCHWAŁA NR XVIII/160/2025 RADY GMINY JAWORZE

z dnia 18 grudnia 2025 r.

w sprawie przyjęcia „Gminnego Programu Opieki nad zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028”

Działając na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t.j. Dz. U. z 2025 r. poz. 1153), art. 87 ust. 1, 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2024 roku, poz. 1292) po uzyskaniu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Katowicach Delegatura w Bielsku-Białej oraz po przeprowadzonych konsultacjach,

Rada Gminy, uchwała co następuje:

§ 1. Przyjąć „Gminny Program Opieki nad zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028”, stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierzyć Wójtowi Gminy Jaworze.

§ 3. 1. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia.

2. Uchwała podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Śląskiego.

3. Uchwała podlega podaniu do publicznej wiadomości w sposób zwyczajowo przyjęty.

Przewodnicząca Rady Gminy Jaworze

Agnieszka Nieborak

Załącznik do uchwały Nr XVIII/160/2025
Rady Gminy Jaworze
z dnia 18 grudnia 2025 r.

**„GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI
DLA GMINY JAWORZE NA LATA 2025-2028”**

JAWORZE LIPIEC 2025

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

SPIS TREŚCI

1. Wstęp	2
2. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami	2
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	3
4. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z krajowym, wojewódzkim i powiatowym programem opieki nad zabytkami i innymi dokumentami strategicznymi regionu	9
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	22
6. Rys historyczny i charakterystyka zasobów dziedzictwa kulturowego Gminy Jaworze	25
7. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń	108
8. Założenia programowe	115
9. Instrumentarium realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami	122
10. Zasady oceny realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami	124
11. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami	125
12. Realizacja i finansowanie przez Gminę zadań z zakresu ochrony zabytków	134
13. Wnioski do Programu Opieki nad Zabytkami na lata 2025-2028	137

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

1. Wstęp

Celem opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami jest określenie zasadniczych kierunków działań i zadań na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami Gminy Jaworze, a jego przedmiotem jest dziedzictwo kulturowe w granicach administracyjnych gminy.

Program opieki nad zabytkami powinien pomóc w aktywnym zarządzaniu zasobem stanowiącym dziedzictwo kulturowe. Wskazane w programie działania powinny być skierowane na poprawę stanu zabytków, ich adaptację i rewaloryzację oraz zwiększenie dostępności do nich mieszkańców i turystów. Działania związane z ochroną zabytków mogą przyczynić się do zwiększenia atrakcyjności gminy i oferowanych przez nią produktów turystycznych. Wnioski zawarte w programie winny być uwzględnione przy sporządzaniu i zmianie studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.

Bogactwo i różnorodność dziedzictwa kultury może w istotny sposób przyczynić się do rozwoju społeczno-gospodarczego gminy, a tym samym do poprawy jakości życia jej mieszkańców.

2. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami

Podstawą prawną opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami jest Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1292).

Zgodnie z art. 87 ust. 1 zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami.

Ustęp 2 art. 87 określa główne cele sporządzania programów:

- 1) (uchylony)
- 2) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- 3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- 6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- 7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

3.1. Najwyższym aktem prawnym jest Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.).

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. w art. 5, art. 6 ust. 1 stanowi, że ochrona dziedzictwa narodowego jest konstytucyjnym obowiązkiem państwa i każdego obywatela, a w szczególności ochrona podstawowych materialnych składników dziedzictwa narodowego, jakimi są zabytki. Ochrona powinna być rozumiana jako ochrona dla przyszłych pokoleń, ale zabytki powinny być współcześnie wykorzystywane w taki sposób (np. badania naukowe), aby nie stanowiło to dla nich zagrożenia i aby nie prowadziło do ich degradacji, uszkodzenia i zniszczenia. Trybunał Konstytucyjny w wyroku z dnia 8 października 2007 (K 20/07, OTK-A 2007, nr 9, poz. 102) dokonał wykładni artykułu 5 w części dotyczącej dziedzictwa narodowego, przyjmując w konkluzji, że państwo, realizując zadanie strzeżenia dziedzictwa narodowego musi uwzględniać ograniczenia wynikające z gwarantowanych konstytucyjnie praw obywateli.

Artykuł 6 Konstytucji głosi: „Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju. Przyjmuje się, że dobrami kultury są elementy stanowiące materialny przejaw kulturowej twórczości człowieka, a także niematerialny dorobek ludzkości”.

3.2. Głównym aktem prawnym regulującym ochronę i opiekę nad zabytkami w Polsce jest Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1292).

Poniżej przedstawiono podstawowe pojęcia związane z ochroną zabytków zawarte w art. 3 z ustawy:

- 1) zabytek – nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;
- 2) zabytek nieruchomy – nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w pkt 1;
- 3) zabytek ruchomy – rzecz ruchomą, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o których mowa w pkt 1;

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

- 4) zabytek archeologiczny – zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem;
- 5) instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami – instytucję kultury w rozumieniu przepisów o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, której celem statutowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami;
- 6) prace konserwatorskie – działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań;
- 7) prace restauratorskie – działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części, oraz dokumentowanie tych działań;
- 8) roboty budowlane – roboty budowlane w rozumieniu przepisów Prawa budowlanego, podejmowane przy zabytku lub w otoczeniu zabytku;
- 9) badania konserwatorskie – działania mające na celu rozpoznanie historii i funkcji zabytku, ustalenie użytych do jego wykonania materiałów i zastosowanych technologii, określenie stanu zachowania tego zabytku oraz opracowanie diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich, a jeżeli istnieje taka potrzeba, również programu prac restauratorskich;
- 10) badania architektoniczne – działania ingerujące w substancję zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń;
- 11) badania archeologiczne – działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego;
- 12) historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny – przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;
- 13) historyczny zespół budowlany – powiązaną przestrzennie grupę budynków wyodrębnioną ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi;
- 14) krajobraz kulturowy – postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka;
- 15) otoczenie – teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

W art. 4 i art. 5 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1292) ustawodawca wprowadził rozróżnienie na ochronę i opiekę nad zabytkami, precyzując na czym polega ochrona zabytków w działaniach podejmowanych przez organy administracji publicznej oraz na czym polega opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza:

Art. 4. Ochrona zabytków polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- 5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków; 6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Art. 5. Opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

- 1) naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- 3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- 4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Art. 6. 1. Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:

- a) krajobrazami kulturowymi,
- b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- c) dziełami architektury i budownictwa,
- d) dziełami budownictwa obronnego,
- e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- f) cmentarzami,
- g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

2) zabytki ruchome będące, w szczególności:

- a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

- b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
- c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
- d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
- e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy o bibliotekach,
- f) instrumentami muzycznymi,
- g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
- h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:

- a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
- b) cmentarzyskami,
- c) kurhanami,
- d) relikdami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Art. 6.2. Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

W art. 7 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wymieniono formy i sposoby ochrony zabytków. Ustawa z 10 lipca 2015 r. o zmianie Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. 2016 r. poz. 1330) wprowadziła nową formę ochrony zabytków jaką jest wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa, na której znajdują się zabytki ruchome o szczególnej wartości dla dziedzictwa kulturowego.

Z wpisaniem zabytku na Listę Skarbów Dziedzictwa wiązą się dla właściciela określone obowiązki: będzie on zobowiązany powiadomić ministra w przypadku uszkodzenia, zniszczenia, zaginięcia lub kradzieży, zagrożenia dla zabytku, zmiany miejsca przechowywania zabytku (art. 28 ust. 2 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami), a szczegółowe wymagania co do standardów ochrony zabytku zostaną określone w rozporządzeniu. Dysponent zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa będzie mógł ubiegać się o przyznanie dotacji celowej na dofinansowanie prac konserwatorskich czy restauratorskich, dotację celową na zabezpieczenie pomieszczenia, gdzie przechowywany jest zabytek, a także do wnioskowania do ministra o przechowanie zabytku w pomieszczeniu należącym do państwowej instytucji kultury (art. 37 i ust. 4 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

Najbardziej prestiżową formą ochrony zabytków jest uznanie za pomnik historii, zgodnie bowiem z art. 15 ust. 1 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

Prezydent RP, na wniosek ministra do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, który po zasięgnięciu obligatoryjnie opinii Rady Ochrony Zabytków, w drodze rozporządzenia uznaje za pomnik historii zabytek nieruchomy wpisany do rejestru zabytków lub park kulturowy o szczególnej wartości dla kultury, określając jego granice.

Zgodnie z art. 15 ust. 4 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zabytki uznane za pomniki historii mogą być zgłaszane do wpisania na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego.

Zgodnie z art. 16 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami gminy uzyskały kompetencje wprowadzenia właściwej formy ochrony, czyli tworzenia parków kulturowych. Jego utworzenie należy do kompetencji rady gminy, po zasięgnięciu opinii właściwego konserwatora zabytków. W intencji ustawodawców celem parku kulturowego powinno być zachowanie i kultywowanie regionalnych tradycji kulturowych, w tym regionalnego budownictwa. Dla społeczności lokalnych może to mieć olbrzymie znaczenie, chociażby dla rozwoju tzw. turystyki kulturowej. Park kulturowy przekraczający granice gminy może być utworzony na podstawie zgodnych uchwał rad gmin (związku gmin), na których terenie ma być utworzony. Należy podkreślić, że rada gminy powinna w uchwale o ustanowieniu parku kulturowego dokładnie określić jego granice. Skutkiem ustanowienia parku kulturowego jest obowiązek sporządzenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego oraz planu ochrony parku kulturowego dla danego obszaru. Plan ochrony sporządza wójt w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków a następnie jest on zatwierdzany przez radę gminy.

Rejestr zabytków jest historycznie najstarszą formą ochrony zabytków utworzoną w 1928 roku. Obecnie rejestr zabytków prowadzony jest na podstawie Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (t.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 56).

Zgodnie z art. 7 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami jedną z form ochrony jest ustalenie ochronne w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, co w art. 18 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zostało przełożone na ogólne zobowiązanie do ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, do uwzględnienia m. in. przy sporządzaniu i aktualizacji miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Z kolei w art. 19 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami doprecyzowuje, że w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego powinno się uwzględniać w szczególności ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków i ich otoczenia oraz potrzeby innych zabytków nieruchomych znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków i parków kulturowych. O ustaleniu ochrony w

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

miejscowym planie zagospodarowania jako odrębnej formy ochrony zabytków możemy mówić wyłącznie w odniesieniu do stref ochrony konserwatorskiej, które wymienia art. 19 ust. 3 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. W strefie ochrony konserwatorskiej obowiązują określone ograniczenia, nakazy i zakazy wniesione ustaleniami planu i strefa nie musi pokrywać się z obszarami wpisanymi do rejestru zabytków.

Podsumowując zgodnie z art. 7 formami ochrony zabytków są:

- 1) wpis do rejestru zabytków;
- 1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- 2) uznanie za pomnik historii;
- 3) utworzenie parku kulturowego;
- 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

3.3. Kolejnym aktem prawnym regulującym ochronę i opiekę nad zabytkami jest Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (tekst jednolity: Dz.U. z 2023 r., poz. 40, z późn. zm.).

Zgodnie z art. 7 ust. 1 pkt 9 cytowanej powyżej ustawy „Zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy: kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

3.4. Pozostałymi aktami prawnymi uwzględniającymi ochroną zabytków i opiekę nad zabytkami są:

- 1) Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (t.j. Dz.U. z 2023 r., poz. 977, z późn. zm.)
- 2) Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (t.j. Dz.U. z 2024 r., poz. 725, z późn. zm.)
- 3) Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (t.j. Dz.U. z 2024 r., poz. 54, z późn. zm.)
- 4) Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (t.j. Dz.U. z 2023 r., poz. 1336, z późn. zm.)
- 5) Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (t.j. Dz.U. z 2023 r., poz. 344, z późn. zm.)
- 6) Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (t.j. Dz.U. z 2023 r., poz. 700, z późn. zm.)
- 7) Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (t.j. Dz.U. z 2023 r., poz. 571, z późn. zm.)

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

- 8) Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu (Dz.U. z 2015 r., poz. 774, z późn. zm.)
- 9) Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji (t.j. Dz.U. z 2024 r., poz. 320, z późn. zm.)

4. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z krajowym, wojewódzkim i powiatowym programem opieki nad zabytkami i innymi dokumentami strategicznymi regionu.

By nie dopuścić do kolizji prawnych oraz zoptymalizować efekty realizacji, gminny program opieki nad zabytkami winien nawiązywać i być spójny z programami opieki nad zabytkami sporządzanymi na poziomie kraju, województwa i powiatu oraz opracowaniami strategicznymi i planistycznymi sporządzanymi dla obszaru województwa śląskiego i powiatu bielskiego.

4.1. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023-2026 został przyjęty Uchwałą nr Uchwałą nr 242 Rady Ministrów z dnia 8 grudnia 2023 r.

Głównym celem Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023-2026 jest zwiększenie odporności zasobu zabytkowego w Polsce.

• Celem szczegółowym 1 jest weryfikacja wybranego zasobu zabytków i wzmocnienie narzędzi ochrony dziedzictwa o wyjątkowej wartości realizowany m.in. poprzez:

○ Podnoszenie wiedzy o wybranych grupach zasobu zabytkowego kraju:

1. ochrona zasobu wielkoobszarowych i wieloelementowych zespołów architektury obronnej
2. weryfikacja i klasyfikacja zasobu, stanu zachowania z waloryzacją zabytków techniki kolejowej i zaplecza kolejowego
3. weryfikacja i klasyfikacja zasobu, stanu zachowania z waloryzacją zabytków techniki związanych z przemysłem wydobywczym/górnictwem/kopalnianym, węgla kamiennego i innych paliw kopalnych,
4. weryfikacja i klasyfikacja zasobu, stanu zachowania z waloryzacją zabytków w zakresie zabytkowej architektury osad służbowych związanych z gospodarką leśną Lasów Państwowych.

○ Ochrona zabytków i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości:

1. Model i system wartościowania zabytków
2. Plany zarządzania dla pomników historii
3. Wsparcie procesu tworzenia planów ochrony parków kulturowych
4. System bezpieczeństwa zabytków

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

5. Projektowanie konserwatorskie
6. Realizacja międzynarodowych zobowiązań
7. Implementacja konwencji UNESCO z 1972 do ustawy o ochronie zabytków
8. Wdrożenie Konwencji UNESCO z 2001 r.
9. Współpraca międzynarodowa z UNESCO-ICOMOS-ICCROM-UE
10. Wsparcie procesu tworzenia planów zarządzania dla miejsc światowego dziedzictwa w Polsce.

• Celem szczegółowym 2 jest wzmocnienie potencjału organizacyjnego systemu ochrony zabytków m.in. poprzez:

○ Cyfryzacja procesów administracyjnych:

1. Cyfryzacja procesu inwestycyjno-budowlanego w zakresie ochrony zabytków
2. Opracowanie i realizacja programu szkoleń specjalistycznych dla pracowników wojewódzkich urzędów ochrony zabytków

○ Wzmacnianie zastosowania nowych technologii w ochronie zabytków:

1. Wdrożenie i rozwój programu AZP+
2. Digitalizacja i udostępnianie zasobu archiwalnego
3. Rozwój zasobu dokumentacyjnego 3D
4. Rozwój portalu Zabytek.pl

○ Reforma finansowania ochrony i opieki zabytków:

1. Premia zabytkowa
2. Wprowadzenie alternatywnego sposobu finansowania opieki nad zabytkami – crowdfunding.

• Celem szczegółowym 3 jest rola zabytków w zrównoważonym rozwoju (edukacja i partycypacja) realizowany m.in. poprzez:

○ Wzmacnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych:

1. Strategia przeciwdziałania skutkom zmian klimatycznych dla zachowania zabytków
2. Wsparcie procesu tworzenia gminnych programów opieki nad zabytkami
3. Twój dom – dialog z tradycją
4. Upowszechnianie tradycyjnych, neutralnych dla środowiska, metod i technik rzemieślniczych – „Szkola rzemiosł CAD”.
5. Wzmacnianie kompetencji zawodów rzemieślniczych
6. Proces prowadzenia inwestycji w obiektach zabytkowych - szkolenia dla samorządów.

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

○ Edukacja i podnoszenie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego:

1. Włączenie edukacji ochrony zabytków do programów nauczania w szkołach
2. Badania społeczne i statystyczne dotyczące dziedzictwa kulturowego
3. Pomiar wpływu kultury i dziedzictwa na rozwój społeczny
4. Kampanie społeczno-edukacyjne dotyczące zagrożeń dziedzictwa kulturowego
5. Wsparcie merytoryczne służb mundurowych oraz organów wymiaru sprawiedliwości w sprawach dotyczących przestępczości przeciwko zabytkom
6. Edukacja o dziedzictwie kulturowym, z uwzględnieniem dostępności dla osób ze szczególnymi potrzebami
7. Utworzenie i rozwój działalności Forum Posiadaczy Zabytków przy Generalnym Konserwatorze Zabytków

4.2. Należy również wspomnieć o innym dokumencie szczebla krajowego, czyli o Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego 2030 (Uchwała nr 102 Rady Ministrów z 17 września 2019 r.), która kilkakrotnie odwołuje się do ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego.

Strategia wyraźnie wskazuje, że ochrona i waloryzacja dziedzictwa kulturowego powinny być uwzględniane przy realizacji polityki regionalnej do 2030 r.

1. Obowiązkowe elementy planów miejscowych:

W opisie wskaźnika „Udział powierzchni objętej obowiązującymi miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego” Strategia przypomina, że w MPZP należy określić m.in. „zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej”.

2. Rozwój turystyki i przemysłów kreatywnych:

W części dotyczącej obszarów wiejskich wskazuje się potrzebę „promocji turystycznej mającej na celu wzrost atrakcyjności obszarów o wysokich walorach kulturowych, przyrodniczych i krajobrazowych” oraz „promocji i kultywowania niematerialnego dziedzictwa kulturowego”.
Wzmocnienie kapitału kulturowego regionów:

3. Dokument wymienia dziedzictwo kulturowe jako czynnik podnoszący konkurencyjność regionalną i jako element zrównoważonego rozwoju (m.in. działania na rzecz upowszechniania kultury i rozwijania przemysłów kreatywnych).

4.3. Ponadto Uchwała nr 155 Rady Ministrów z 27 października 2020 r. w sprawie przyjęcia „Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030” traktuje ochronę zabytków jako narzędzie budowania kapitału społecznego.

Cel główny strategii to „wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków” poprzez rozwój kapitału społecznego. Natomiast Cel szczegółowy 2 brzmi literalnie: „Wzmacnianie roli

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich”. W jego opisie podkreśla się, że dziedzictwo kulturowe – zarówno materialne, jak i niematerialne – jest kluczowym komponentem tożsamości oraz narzędziem edukacji i integracji społecznej.

Strategia akcentuje digitalizację, cyfrową rekonstrukcję i udostępnianie zbiorów dziedzictwa kulturowego w Internecie jako jedno z najważniejszych przedsięwzięć prowadzących do rozwoju kultury cyfrowej w Polsce.

W części dotyczącej „współdziałania i partycypacji” zachęca się do wykorzystywania potencjału miejsc i obiektów zabytkowych jako przestrzeni animacji kulturalnej oraz do aktywnego udziału społeczności lokalnych w opiece nad dziedzictwem.

4.4. Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w Województwie Śląskim na lata 2022-2025 został przyjęty Uchwałą nr VI/43/9/2022 Sejmiku Województwa Śląskiego z dnia 25.04.2022 r.

Program ten jest piątym Programem opieki nad zabytkami w województwie śląskim. Pierwszy program obejmował lata 2006-2009, następnie opracowano jego aktualizację – na lata 2010-2013 i 2014-2017 oraz 2018-2021.

Wojewódzki program dotyczy całego dziedzictwa kulturowego województwa śląskiego – zabytków materialnych (nieruchomych, ruchomych i archeologicznych), elementów dziedzictwa niematerialnego oraz krajobrazu kulturowego – i określa zadania samorządu województwa w zakresie ich ochrony i racjonalnego wykorzystywania w rozwoju regionu. We wstępie dokument podkreśla, że zabytki są „zasobami nieodwracalnymi decydującymi o tożsamości miejsca” i wymagają strategicznego zarządzania w horyzoncie wieloletnim.

Głównym celem programu jest harmonijne zarządzanie krajobrazem kulturowym oraz optymalne zachowanie autentycznego materialnego i niematerialnego dziedzictwa wspomagając budowę kapitału społecznego oraz rozwoju gospodarczego województwa i promocji regionu w kraju i na świecie.

Służą temu wyróżnione dwa cele strategiczne programu:

- Cel strategiczny I – Zrównoważone zachowanie dziedzictwa kulturowego (materialnego i niematerialnego) i włączenie go w zarządzanie procesami gospodarczymi.

- Cel strategiczny II – Kształtowanie pozytywnego klimatu dla instytucji i włączenia społecznego w opiekę nad dziedzictwem kulturowym regionu.

Dla Celu strategicznego I sformułowano trzy cele operacyjne:

- Cel operacyjny I.1 – Weryfikacja zasobów zabytkowych województwa
 - Kierunek działań I.1.A – „Weryfikacja zabytków województwa”

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

- Kierunek działań I.1.B – „Rozwój badań i studiów nad zabytkami województwa”
- Cel operacyjny I.2 – Budowa kompleksowej strategii i wywiedzonego z niej systemu zarządzania dziedzictwem kulturowym województwa
 - Kierunek działań I.2.A – „Tworzenie nowoczesnych struktur zarządzania zabytkami”
 - Kierunek działań I.2.B – „Zarządzanie zabytkami”
- Cel operacyjny I.3 – Zarządzanie materialnym i niematerialnym dziedzictwem jako element strategii gospodarczej województwa śląskiego
 - Kierunek działań I.3.A – „Konserwacja i adaptacja zabytków”
 - Kierunek działań I.3.B – „Świadome kreowanie nowych funkcji obiektów zabytkowych, w tym markowych produktów turystycznych”

Dla Celu strategicznego II sformułowano dwa cele operacyjne:

- Cel operacyjny II.1 – Upowszechnianie wiedzy o zabytkach oraz sposobach opieki nad zabytkami na wszystkich poziomach edukacji
 - Kierunek działań II.1.A – „Wzmocnienie edukacji o dziedzictwie kulturowym”
 - Kierunek działań II.1.B – „Zarządzanie popularyzowaniem wiedzy o zabytkach”
- Cel operacyjny II.2 – Włączenie społeczności lokalnych w procesy opieki nad dziedzictwem kulturowym od poziomu strategii do wspólnych, systemowych działań
 - Kierunek działań II.2.A – „Wspieranie działań oddolnych na rzecz zachowania dziedzictwa kulturowego regionu i opieki nad zabytkami”
 - Kierunek działań II.2.B – „Promowanie przykładów dobrych praktyk w sferze opieki nad zabytkami”

Tymi celami i kierunkami działań Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w Województwie Śląskim 2022-2025 określa, co ma być chronione i jak – od naukowej inwentaryzacji po aktywne włączanie mieszkańców w troskę o swoje dziedzictwo.

4.5. Strategia Rozwoju Województwa Śląskiego „Śląskie 2030+” przyjęta została uchwałą Sejmiku Województwa Śląskiego nr VI/24/1/2020 z dnia 19 października 2020 r.

Strategia Rozwoju Województwa Śląskiego „Śląskie 2030” jest aktualizacją Strategii Rozwoju Województwa Śląskiego „Śląskie 2020+”, uchwalonej przez Sejmik Województwa Śląskiego 1 lipca 2013 roku i stanowi piątą edycję tego kluczowego dokumentu określającego cele rozwoju regionu oraz instrumenty ich realizacji w perspektywie roku 2030.

Przedstawiona w dokumencie wizja rozwoju jest kontynuacją i uszczegółowieniem myśli strategicznej realizowanej już od 2000 roku w kolejnych edycjach Strategii. Natomiast coraz bardziej świadomie podejmuje się w niniejszym dokumencie zagadnienia transformacji regionu uwzględniające poszanowanie środowiska naturalnego – Zielone Śląskie.

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

Zarysowane w dokumencie cele i kierunki wskazują drogę oraz narzędzia pozwalające na istotne zmiany gospodarcze prowadzące do pobudzenia tempa rozwoju gospodarczego regionu w oparciu o dynamicznie rozwijający się sektor przedsiębiorstw innowacyjnych.

Strategia „Śląskie 2030+” odpowiada również na wyzwania demograficzne stojące przed województwem śląskim oraz związane z poprawą warunków życia w regionie, zarówno dla jego obecnych, jak i przyszłych mieszkańców. Realizacja zapisów strategicznych składających się na wspomnianą wizję będzie wymagała zaangażowania licznych podmiotów sceny regionalnej.

Problemy związane z dziedzictwem kulturowym, zabytkami i kulturą znalazły odzwierciedlenie w poniższych celach i kierunkach działań:

Cel strategiczny B: Województwo śląskie regionem przyjaznym dla mieszkańca

Cel operacyjny: B.2. Aktywny mieszkaniec

- Promocja aktywnego i zdrowego stylu życia.
- Podniesienie jakości i poprawa dostępu do oferty i infrastruktury kultury, sportu, rekreacji i turystyki umożliwiającej wszechstronny rozwój mieszkańców.
- Promowanie, upowszechnianie i ochrona dziedzictwa kulturowego.
- Wyposażanie przestrzeni publicznych w infrastrukturę umożliwiającą wspólne spędzanie czasu przez mieszkańców oraz integrację społeczności lokalnych, w tym zapewniającą dostępność urbanistyczno-architektoniczną dla osób ze szczególnymi potrzebami.
- Promocja i wsparcie podmiotów ekonomii społecznej.
- Wzmocnienie aktywności społecznej i zawodowej mieszkańców, w tym osób starszych i osób z niepełnosprawnościami.
- Wsparcie przekwalifikowania zawodowego i nabywania nowych kompetencji przez osoby objęte procesem transformacji gospodarczej.
- Wzmocnienie świadomości i budowanie tożsamości narodowej oraz regionalnej.

Cel strategiczny D: Województwo śląskie regionem sprawnie zarządzanym

Cel operacyjny: D.2. Aktywna współpraca z otoczeniem i kreowanie silnej marki regionu

- Rozwijanie współpracy międzynarodowej, transgranicznej i międzyregionalnej, w tym w pasie Polski południowej oraz z miastami Ostrawą i Żyliną.
- Lokalizacja w regionie siedzib oraz przedstawicielstw instytucji o znaczeniu międzynarodowym i krajowym.
- Organizacja flagowych wydarzeń biznesowych, naukowych, sportowych, kulturalnych promujących województwo i wykorzystujących unikatowe atuty regionu.

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

- Ochrona, promocja oraz podnoszenie atrakcyjności miejsc i obiektów o wartości historycznej, symbolicznej, architektonicznej, przyrodniczej, stanowiących „wizytówki” regionu.
- Ponadregionalna, transgraniczna i transnarodowa promocja śląskiego rynku pracy.

Dla obszaru ochrony krajobrazów kulturowych Strategia przyjmuje m.in. następujące zasady zagospodarowania:

- ochrona i zachowanie historycznych układów urbanistycznych i ruralistycznych;
- ochrona krajobrazów historycznych i różnorodności kulturowej dla zachowania tożsamości regionalnej;
- zachowanie i eksponowanie zasobów dziedzictwa kulturowego, w szczególności najbardziej wartościowych zespołów i obiektów służących identyfikacji i promocji przestrzeni kulturowej;
- ochrona dóbr kultury współczesnej przed degradacją poprzez zapisy w gminnych dokumentach planistycznych;
- wykluczenie możliwości lokalizacji elektrowni wiatrowych oraz elektrowni fotowoltaicznych w strefach ekspozycji zabytków kultury i obiektów archeologicznych i strefach ich ekspozycji, na obszarach parków krajobrazowych.

4.6. Plan zagospodarowania przestrzennego Województwa Śląskiego 2020+, przyjęty uchwałą Sejmiku nr V/26/2/2016 z 29 sierpnia 2016 r. (Dz. Urz. Woj. Śl. 2016, poz. 4619), jest obowiązującym aktem planistycznym szczebla wojewódzkiego.

Plan jest podstawowym narzędziem prowadzenia polityki przestrzennej na poziomie regionu, obejmuje trzy cele polityki przestrzennej województwa:

- 1) Nowoczesna gospodarka – promocja gospodarczego wzrostu i innowacji
- 2) Szanse rozwojowe mieszkańców – zapewnienie mieszkańcom dostępu do usług publicznych
- 3) Przestrzeń – zrównoważone wykorzystywanie zasobów środowiska naturalnego i kulturowego
- 4) Relacje z otoczeniem – infrastrukturalne powiązania regionu

Aktualne kierunki polityki przestrzennej w zakresie dziedzictwa kulturowego zostały ustalone w celu 3 „Przestrzeń – zrównoważone wykorzystywanie zasobów środowiska naturalnego i kulturowego”.

Oczekiwane rezultaty tego celu to: zrównoważona przestrzeń województwa godząca interesy użytkownika terenu z wymogami jego ochrony, z prawidłowo funkcjonującym systemem

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

ekologicznym, uwzględniającym zachowanie różnorodności biologicznej i georóżnorodności, harmonijnie ukształtowanym krajobrazem kulturowym, zapewniająca obecnemu i przyszłym pokoleniom wysoką jakość życia.

Dla realizacji celu przyjęte zostały następujące kierunki polityki przestrzennej:

3.1 Ochrona zasobów środowiska.

3.2 Kształtowanie krajobrazów kulturowych w obszarach miejskich.

3.3 Kształtowanie krajobrazów kulturowych w obszarach wiejskich.

Kierunki te wskazują między innymi następujące zadania związane z dziedzictwem kulturowym i przyrodniczym:

Kierunek 3.1: Ochrona zasobów środowiska zakłada między innymi:

- utrzymywanie istniejących obszarów i obiektów objętych prawnymi formami ochrony przyrody i krajobrazu oraz zapewnianie ich integralności;
- ustanawianie prawnych form ochrony przyrody dla obszarów i obiektów cennych przyrodniczo, w tym korytarzy ekologicznych;
- ochrona zasobów wód powierzchniowych i podziemnych ze szczególnym uwzględnieniem wód przeznaczonych dla zaopatrzenia mieszkańców regionu;
- ochrona i kształtowanie terenów otwartych dla pełnienia funkcji środowiskowych i rekreacyjnych;

Kierunek 3.2: Kształtowanie krajobrazów kulturowych w obszarach miejskich ma na celu:

- kształtowanie atrakcyjnych terenów mieszkaniowych o wysokiej jakości rozwiązań urbanistyczno-architektonicznych;
- kreowanie przestrzeni publicznych umożliwiających wspólne spędzanie czasu i integrację społeczności lokalnych;
- zachowanie tożsamości kulturowo-krajobrazowej, w tym zachowanie identyfikatorów krajobrazu, charakterystycznych dla danego obszaru wraz z ich adaptacją do nowych funkcji;
- kształtowanie terenów zieleni miejskiej pełniących funkcje rekreacyjne, zdrowotne, estetyczne i przyrodnicze;
- kształtowanie systemu zielonych pierścieni wokół miast w oparciu o lasy, parki regionalne i tereny otwarte;
- rewitalizacja zdegradowanej tkanki miejskiej;
- rekultywacja, rewitalizacja i kształtowanie terenów zdegradowanych (w tym przemysłowych, powojennych, pokolejowych) z wykorzystaniem ich na tereny o funkcjach komercyjnych i publicznych (ekologicznych, turystycznych, kulturowych, usługowych i społeczno-gospodarczych);

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

Kierunek 3.3: Kształtowanie krajobrazów kulturowych w obszarach wiejskich ma na celu:

- wielofunkcyjny rozwój na obszarach o niskim potencjale glebowym przy zachowaniu walorów przyrodniczych i tradycyjnego krajobrazu rolniczego;
- rozwój rolnictwa ekologicznego, agroturystyki oraz przetwórstwa produktów lokalnych i tradycyjnych na obszarach o wysokim potencjale przyrodniczym;
- podnoszenie walorów przyrodniczych rolniczej przestrzeni produkcyjnej;
- zachowanie tożsamości kulturowo-krajobrazowej, w tym zachowanie identyfikatorów krajobrazu, charakterystycznych dla danego obszaru wraz z ich adaptacją do nowych funkcji;
- rewitalizacja zdegradowanych obszarów zabudowy mieszkaniowej;
- kreowanie przestrzeni publicznych umożliwiających wspólne spędzanie czasu przez mieszkańców i integrację społeczności lokalnych oraz ich wyposażanie w odpowiednią infrastrukturę;

4.7. W tym miejscu można również wspomnieć o innym dokumencie szczebla wojewódzkiego, czyli o Programie Rozwoju Turystyki w Województwie Śląskim 2020+, przyjęty uchwałą Zarządu Województwa Śląskiego nr 2110/222/V/2017 z 17 października 2017 r.

Program włącza ochronę i twórcze wykorzystanie zabytków w sam rdzeń polityki turystycznej województwa. Chronione i odpowiednio udostępniane dziedzictwo – zwłaszcza industrialne – ma być dźwignią przychodów z turystyki, narzędziem budowy marki „Śląskie” oraz sposobem na wzmacnianie tożsamości mieszkańców.

1. Skala i różnorodność zasobu

Dokument podkreśla, że w regionie znajduje się „ponad 4 000 zabytków wpisanych do rejestru – od zamków i pałaców, przez układy urbanistyczne i kolonie robotnicze, po zabytki techniki i przemysłu”. Te zasoby – zarówno materialne, jak i niematerialne (gwara, folklor, kuchnia) – uznane są za „kluczowe dla tożsamości regionu i jego atrakcyjności turystycznej”.

2. Dziedzictwo jako filar wizji rozwoju turystyki.

W części wizji pojawia się triada: „Gospodarka – Różnorodność – Dziedzictwo”. Program stwierdza wprost, że „duża waga należy się tutaj dziedzictwu, zarówno materialnemu, jak i niematerialnemu, które stanowi wkład do budowania produktów turystycznych”.

Dziedzictwo industrialne (kopalnie, huty, osiedla robotnicze) ma być rozwijane w formie produktów takich jak Szlak Zabytków Techniki czy trasy poprzemysłowe.

3. Cele i kierunki działań związane z ochroną zabytków:

Cel 1 „Kreatywność w turystyce”: zakłada „tworzenie nowych i udoskonalanie istniejących produktów turystycznych w oparciu o potencjał dziedzictwa industrialnego regionu”.

W pakiecie projektowym znajdują się m.in.:

- adaptacja i rewitalizacja obiektów poprzemysłowych na cele turystyczne;

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

- rozwój markowych szlaków tematycznych (Architektura Drewniana, Orle Gniazda, Zabytki Techniki);

- digitalizacja i nowoczesna interpretacja dziedzictwa (centra multimedialne, aplikacje AR).

W obszarze marketingu program przewiduje kampanie, które mają promować ochronę dziedzictwa jako wyróżnik regionu i zachęcać do odpowiedzialnego, „zrównoważonego” zwiedzania.

4.8. Ponadto wskazać można Program regionalny „Fundusze Europejskie dla Śląskiego 2021-2027” zaakceptowany decyzją Komisji Europejskiej C(2022) 9041 z 5 grudnia 2022 r. i przyjęty uchwałą Zarządu Województwa Śląskiego nr 2267/382/VI/2022 z 15 grudnia 2022 r.

Program traktuje ochronę zabytków jako jeden z motorów transformacji i turystycznej konkurencyjności województwa. Zapewnia:

- dedykowane linie dotacyjne dla konserwacji, adaptacji i digitalizacji dziedzictwa,
- obowiązek spełnienia międzynarodowych standardów (ICOMOS) i przedstawienia decyzji konserwatorskich,
- specjalne wsparcie dla rewitalizacji dziedzictwa przemysłowego (kopalnie, huty) w ramach Funduszu Sprawiedliwej Transformacji.

Dzięki temu ochrona zabytków staje się integralną częścią polityki rozwojowej i funduszy UE w regionie śląskim na lata 2021-2027.

4.9. Powiatowy program opieki nad zabytkami Powiatu Bielskiego na lata 2021-2024 przyjęty został uchwałą Rady Powiatu w Bielsku-Białej nr VI/23/189/20 z dn. 19 listopada 2020 r.

Jest kolejnym dokumentem opracowanym w celu wdrożenia systemowego planu ochrony i zarządzania zabytkami, który poprawi stan ich zachowania i jednocześnie wzmocni rolę dziedzictwa kulturowego w rozwoju turystyki i promocji regionu. Lokalne zabytki, wielokulturowe i wielonarodowe tradycje regionu w połączeniu z malowniczym krajobrazem stanowią mocną stronę powiatu budującą jego potencjał turystyczny i rekreacyjny.

W programie sformułowano 3 zasadnicze priorytety i określono w ich ramach główne kierunki działania.

- **Priorytet 1: OCHRONA I ZARZĄDZANIE DZIEDZICTWEM KULTUROWYM POWIATU**
 - Zahamowanie procesu degradacji lokalnych zabytków.
 - Systematyczna poprawa stanu zachowania dziedzictwa kulturowego.
 - Podnoszenie rangi obiektów i zespołów zabytkowych.
- **Priorytet 2: KSZTAŁTOWANIE KRAJOBRAZU KULTUROWEGO**
 - Ścisłe powiązanie ochrony zabytków ze Strategią Powiatu Bielskiego.

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

- Ochrona historycznych układów ruralistycznych w połączeniu z ochroną środowiska.
- Rozwój turystyki z wykorzystaniem zasobów dziedzictwa kulturowego.
- **Priorytet 3: PROMOCJA POWIATU Z WYKORZYSTANIEM POTENCJAŁU KULTUROWEGO**
- Wzrost poziomu edukacji historycznej nt. regionalnego dziedzictwa kulturowego.
- Promocja lokalnych walorów zabytkowych, tradycji, obrzędów i zwyczajów.
- Zwiększanie atrakcyjności zabytków na potrzeby społeczne, turystyczne i edukacyjne.

Program ten nie jest już „aktualny” w sensie prawnym, gdyż jego okres obowiązywania upłynął 31 grudnia 2024 r., nowej uchwały obejmującej lata 2025-2028 Rada Powiatu Bielskiego jeszcze nie przyjęła, ale trwają prace nad nowym programem.

4.10. Strategia rozwoju Powiatu Bielskiego do 2021+ przyjęta została uchwałą Rady Powiatu VI/33/287/21 z dnia 30 września 2021 r.

Misja „Powiat bielski to wysoka jakość życia w Beskidach, dynamiczny rozwój społeczno-gospodarczy, bezpieczeństwo i czyste środowisko”.

Odnosząc się do obranych misji określone zostały cele strategiczne i szczegółowe:

- **Cel I: Wzmacnianie jakości świadczonych usług publicznych oraz potencjału instytucjonalnego**
- Rozwijanie funkcji oświatowych i wzmacnianie pozycji placówek edukacyjnych powiatu
- Wzrost poziomu integracji społecznej
- Aktywna i skuteczna polityka zdrowotna
- Zwiększanie dostępu do kultury i sportu
- Wzmacnianie poziomu bezpieczeństwa mieszkańców
- Instytucjonalny rozwój powiatu bielskiego i współpraca z otoczeniem społeczno-gospodarczym
- **Cel II: Wysoka jakość środowiska naturalnego**
- Niwelowanie skutków zmian klimatu i aktywna adaptacja do zmian klimatycznych, w tym ograniczanie efektów eksploatacji górnictwa na terenie powiatu
- **Cel III: Wspieranie budowy nowoczesnej gospodarki opartej na wiedzy**
- Poprawa i rozwój infrastruktury drogowej oraz wzrost jakości transportu publicznego
- Stymulowanie rozwoju przedsiębiorczości i rynku pracy oraz wsparcie obszarów znajdujących się w transformacji górniczej (OSI)
- **Cel IV: Efektywne wykorzystanie zasobów naturalnych i dziedzictwa powiatu bielskiego oraz kreowanie silnej marki „Beskidy”**
- Podniesienie atrakcyjności turystycznej powiatu bielskiego i jego promocja

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

W zakresie zwiększania dostępu do kultury i sportu (cel I) przewidziano:

1. Organizowanie wydarzeń mających znaczenie dla rozwoju i upowszechniania kultury
2. Wsparcie działalności kulturalnej prowadzonej przez organizacje społeczne
3. Budowanie i rozwój tożsamości lokalnej mieszkańców powiatu w oparciu o kulturę lokalną
4. Ochrona i rewitalizacja zasobów dziedzictwa kulturowego
5. Współpraca na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego i opieki nad zabytkami
6. Wspieranie działalności bibliotek i innych form upowszechniania czytelnictwa
7. Podnoszenie standardu, remonty i modernizacje budynków oświatowych i przyszkolnych obiektów sportowych
8. Poprawa stanu infrastruktury sportowo-rekreacyjnej oraz aktywizacja fizyczna mieszkańców
9. Organizacja i współorganizacja imprez sportowych
10. Szkolenie dzieci i młodzieży w różnych dyscyplinach sportowych

W zakresie podniesienia atrakcyjności turystycznej powiatu bielskiego i jego promocji (cel IV) przewidziano:

1. Wdrażanie zapisów „Programu rozwoju i promocji produktów markowych powiatu bielskiego”
2. Wzmacnianie rozpoznawalności i potencjału marki turystycznej Beskidy
3. Organizacja kampanii promocyjnej turystycznych produktów markowych powiatu bielskiego
4. Modernizacja Szkolnego Schroniska Młodzieżowego „Hondrasik” w Szczyrku
5. Rozwój informacji turystycznej powiatu
6. Wyznaczanie nowych i poprawa jakości istniejących szlaków turystycznych
7. Rozwój infrastruktury turystycznej i okołoturystycznej, w tym m.in.:
 - 7.1. Budowa ścieżek rowerowych w ramach pasa drogowego dróg powiatowych łączących: gminy powiatu bielskiego, ościenne powiaty oraz miejsca atrakcyjne turystycznie
 - 7.2. Tworzenie miejsc obsługi rowerzystów (MOR)
 - 7.3. Stworzenie całorocznej trasy do narciarstwa biegowego w Buczkowicach, w sąsiedztwie Szkoły Mistrzostwa Sportowego
8. Ochrona i promocja dziedzictwa kulturowego, w tym:
 1. Rewitalizacja zabytkowych kapliczek w pasie dróg powiatowych
 2. Wsparcie przedsiębiorczości w obszarze turystyki i usług czasu wolnego wykorzystujących atrakcje oraz potencjały lokalne powiatu
 3. Rozwój istniejących i tworzenie nowych produktów turystycznych powiatu, a także wzmacnianie i promocja marki regionalnej „Beskidy”

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

4.11. Strategia Rozwoju Lokalnego Kierowanego przez Społeczność (LSR) na lata 2024-2029 tekst jednolity stanowi załącznik nr 2 do uchwały Zarządu SLGD „Ziemia Bielska” nr 2/2024 z 22 października 2024 r.

Strategia wyraźnie porusza temat ochrony i zachowania dziedzictwa w formie celów i przedsięwzięć.

Diagnoza potrzeb (rozdz. IV) wskazuje, że 51 % mieszkańców uważa dziedzictwo kulturowe za wyróżnik regionu i podkreśla potrzebę „zrewitalizowania dziedzictwa przyrodniczo-kulturowego” oraz „atrakcyjnej ekspozycji walorów Ziemi Bielskiej”.

Cel główny C3 w części „Plan działania” brzmi: „Waloryzacja, ochrona i promocja dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego”. Przewidziane są tu m.in.:

- P3.1 – działania na rzecz podtrzymywania i promocji tradycji, zwyczajów i umiejętności,
- P3.2 – doposażenie obiektów i instytucji kultury,
- P3.3 – poprawa jakości przestrzeni z wykorzystaniem walorów zabytkowych,
- P3.4 – cyfrowe narzędzia do prezentacji dziedzictwa (bazy wiedzy, wirtualne szlaki).

4.12. Powiatowy Plan Ochrony Zabytków na Wypadek Konfliktu Zbrojnego i Sytuacji Kryzysowej dla Powiatu Bielskiego w związku z obecną sytuacją polityczną (m. in. wojna w Ukrainie) jest kluczowym dokumentem zabezpieczającym dziedzictwo kulturowe.

Dokument ten ma charakter niejawni i stanowi strategiczny element przygotowania powiatu do działań w sytuacjach kryzysowych i wojennych. Zawiera procedury identyfikacji, zabezpieczenia i ewakuacji zabytków oraz dóbr kultury na terenie powiatu. Określa odpowiedzialność instytucji kultury, administracji, służb ratowniczych i wojska za wprowadzenie planu w życie.

Plan został opracowany na podstawie:

- Ustawa z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. 2024 poz. 1292)
- Ustawa z 5 grudnia 2024 r. o ochronie ludności i obronie cywilnej (Dz.U. 2024 poz. 1907 ze zmianami: m.in. Dz.U. 2025 poz. 136, 162, 253)
- Konwencja haska z 14 maja 1954 r. o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego – ratyfikacja: Dz.U. 1957 Nr 46 poz. 212; dodatkowo Drugi Protokół 1999: Dz.U. 2012 poz. 248
- Rozporządzenie Rady Ministrów z 30 maja 2025 r. w sprawie ewakuacji ludności oraz zabezpieczenia mienia (Dz. U. 2025 poz. 765)

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowej (Dz.U. 2004 Nr 212 poz. 2153)

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

Opracowywany gminny program opieki nad zabytkami, prócz uwarunkowań zewnętrznych jakimi są przytaczane powyżej programy i strategie rozwoju, winien uwzględniać dokumenty o charakterze strategicznym, studia i plany opracowywane dla potrzeb Gminy Jaworze.

5.1. Strategia Rozwoju Gminy Jaworze przyjęta została Uchwałą Rady Gminy Jaworze Nr XXV/127/2000 z 22 grudnia 2000 r.

Zgodnie z zawartymi w Strategii zapisami wszelkie działania w gminie winny być podporządkowane nadrzędnej misji **„Uzdrowska Gmina Jaworze jest rezydencjalną perłą podnóża Beskidów. Nawiązując do swego dziedzictwa kulturowego, zintegrowaną aktywnością mieszkańców i władz samorządowych, poprzez partnerstwo publiczno-prywatne, tworzy warunki poprawy jakości życia obecnych i przyszłych pokoleń”**

Strategia przyjęła 4 obszary priorytetowe, w ramach których określiła główne przedsięwzięcia rozwojowe, służące realizacji sformułowanej misji nadrzędnej:

1. Usługi publiczne i wyposażenie infrastrukturalne.
2. Edukacja i kultura lokalna.
3. Ład przestrzenny.
4. Atrakcyjność turystyczna.

Zagadnienie związane z ochroną dziedzictwa kulturowego ujęte zostały w następujących przedsięwzięciach rozwojowych:

- Przywrócenie gminie statusu gminy uzdrowskiej
- Szczegółowa inwentaryzacja istniejących obiektów
- Ustanowienie wzorca architektonicznego spełniającego warunek dopasowania zabudowy do konfiguracji terenu
- Opracowanie i wdrożenie programu „Dziedzictwo Kulturowe” od przedszkola do gimnazjum
- Zaprojektowanie Centrum Kultury
- Organizacja muzeum kultury i historii miejscowości
- Wsparcie projektu zorganizowania gospody regionalnej w czworakach pałacowych
- Organizacja cyklicznego festiwalu pieśni regionalnej
- Organizacja cyklicznego konkursu fotograficznego

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

- Opracowanie programu promocji charakteru podgórskiego stylu budownictwa
- Ochrona w planie zagospodarowania obszarów przyleśnych i o szczególnych walorach widokowych
- Opracowanie programu estetyzacji gminy
- Opracowanie systemu informacji ułatwiającego przestrzenną orientację w gminie
- Opracowanie koncepcji rekonstrukcji układu urbanistycznego typowego dla uzdrowiska
- Uporządkowanie założeń programowych rozwoju „Centrum”
- Rekonstrukcja zabytków i ich nowe przeznaczenie
- Renowacja cmentarza i grobów historycznych
- Stworzenie warunków dla powstania restauracji tradycyjnej z obsługą w strojach regionalnych
- Opracowanie koncepcji ochrony walorów architektonicznych oraz przyrodniczych (krajobrazowych)
- Adaptacja zabudowy pałacowej na cele kulturalne (muzeum regionalne, izba tradycji regionalnych)
- Rozbudowa amfiteatru i całego obszaru centrum ze wzbogaceniem tego terenu w usługi kulturalne
- Odbudowa terenów zielonych
- Opracowanie ram wsparcia dla rozwoju bazy noclegowej, gastronomicznej i usługowej (szczególnie zagospodarowanie w tym celu obiektów zabytkowych)
- Współfinansowanie organizacji imprez sportowo - rekreacyjnych o zasięgu regionalnym i krajowym
- Rozbudowa szlaków turystycznych powiązanych z pomnikami przyrody i zabytkowymi obiektami regionalnymi
- Zorganizowanie ścieżek dydaktycznych” pozwalających poznać ciekawe obiekty przyrody

5.2. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Jaworze przyjęte zostało uchwałą Rady Gminy Jaworze Nr XXXIV/179/01 z 19 lipca 2001 r. wraz ze zmianami przyjętymi Uchwałą Nr XI/104/07 z 20 listopada 2007 r. oraz Uchwałą Nr XXXIV/330/2022 z 24 lutego 2022 r.

Aktualność dokumentu potwierdziła Uchwała Rady Gminy Jaworze Nr LV/542/2024 z 7 marca 2024 r. w sprawie oceny aktualności studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego Gminy Jaworze. Rada uznała, że studium pozostaje zgodne z ustawą i może być stosowane do czasu sporządzenia nowego planu ogólnego gminy wymaganego po nowelizacji - Ustawy z dnia 7

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

lipca 2023 r. o zmianie ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2023 poz. 1688).

W studium wskazano obiekty i obszary wskazane do ochrony i wyznaczono 3 strefy ochrony konserwatorskiej:

- strefę ścisłą ochrony konserwatorskiej
- strefę ochrony krajobrazowej
- strefę ochrony archeologicznej

Wskazane w studium strefy ochrony konserwatorskiej obejmują tereny najbardziej wartościowe, o bardzo dobrze zachowanej historycznej strukturze przestrzennej i wysokich walorach przyrodniczych, przeznaczone do bezwzględного zachowania.

W kierunkach zagospodarowania przestrzennego określono ogólne kierunki polityki gminnej mające na celu ochronę wartości kulturowych i krajobrazowych gminy, a także zagwarantowanie jej tożsamości. Do najistotniejszych zaliczyć należy następujące z nich:

- przywrócenie statusu uzdrowiska,
- prowadzenie polityki lokalizacyjnej podporządkowanej celom ochrony środowiska kulturowego i przyrodniczego,
- podjęcie działań mających na celu rozbudzenie świadomości społecznej o wartościach historyczno-kulturowych Jaworza, a także pobudzenie przedsiębiorczości lokalnej zmierzającej do ochrony i odnowy przestrzeni historycznej i jej elementów zabytkowych oraz do kontynuacji form historycznej architektury lokalnej,
- ustanowienie wzorca architektonicznego spełniającego warunek dopasowania zabudowy do konfiguracji terenu i zabudowy historycznej.

5.3. Na obszarze Gminy Jaworze obowiązują aktualnie trzy miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego.

- PLAN A - miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego obszaru gminy Jaworze ograniczony ulicami: Wapienicką, Zdrojową, Bielską, Niecałą i granicami z gminą Jasienica oraz miastem Bielsko-Biała przyjęty Uchwałą Rady Gminy Jaworze Nr XXXI/287/14 z dnia 11 lutego 2014 r., opublikowanego w Dzienniku Urzędowy Województwa Śląskiego z dnia 20 lutego 2014 r. pod pozycją 1028.
- PLAN B - miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego obszaru gminy Jaworze ograniczonego ulicami: Zdrojową, Słoneczną, Wrzosową, Cisową oraz granicą z gminą Jasienica przyjęty Uchwałą Rady Gminy Jaworze Nr XXIX/257/13 z dnia 10 grudnia 2013

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

r., opublikowanego w Dzienniku Urzędowy Województwa Śląskiego z dnia 19 grudnia 2013 r. pod pozycją 7746.

- PLAN C - miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego obszaru gminy Jaworze ograniczonego ulicami: Wapienicką, Zdrojową, Słoneczną, Wrzosową, Cisową oraz granicami: z miastem Bielsko – Biała, gminami Jasienica i Brenna z wyłączeniem obszaru Lasów Państwowych oraz terenów położonych powyżej mostu na potoku Jasionka przyjęty Uchwałą Rady Gminy Jaworze Nr XXV/228/13 z dnia 4 lipca 2013 r., opublikowanego w Dzienniku Urzędowy Województwa Śląskiego z dnia 15 lipca 2013 r. pod pozycją 4992.

W planach ujęto wskazane do ochrony obiekty i obszary oraz określono szczegółowo zasady ich ochrony. W wykazach obiektów podlegających ochronie uwzględniono obiekty wpisane do rejestru zabytków oraz ujęte w Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków.

W planach ustanowiono następujące strefy ochrony konserwatorskiej:

- układ urbanistyczny centrum Jaworza wpisany do rejestru zabytków,
- strefa „B” pośredniej ochrony konserwatorskiej,
- strefa „E” strefa ekspozycji zabytkowych zespołów i dominant naturalnych,
- zabytki archeologiczne ze strefami ochrony archeologicznej.

6. Rys historyczny i charakterystyka zasobów dziedzictwa kulturowego Gminy Jaworze

6.1. Początki Jaworza nie są dokładnie zaznane. Szacuje się, że początki miejscowości sięgają XIII w. Wykopiska archeologiczne świadczą jednak o tym, że teren Jaworza był siedliskiem ludzi już od pradziejów. Najstarsze ślady z epoki kamienia i epoki brązu spotykamy w Jaworzu Górnym, z okresu kultury łużyckiej pochodzą ślady znalezione w Jaworzu Średnim, gdzie odkryto gródek stożkowaty i dwie osady wyżynne. Niezwykle interesujący zabytkowy kompleks wczesnośredniowieczny o charakterze grodu otoczonego wałami i fosą oraz występującymi w jego otoczeniu kurhanami znajduje się na górze Palenica¹.

Początek kształtowania się krajobrazu kulturowego Jaworza można datować na epokę kamienia. Rozwojowi osadnictwa na tym obszarze sprzyjał szlak komunikacyjny biegnący z południa przez Bramę Morawską wzdłuż Wisły w kierunku Małopolski. Odkryto tu liczne ślady dawnych kultur z epoki kamienia, wczesnej epoki żelaza, średniowiecza i okresu nowożytnego. Dziedzictwo archeologiczne Jaworza jest bogate, choć niewystarczająco rozpoznane. Na obszarze gminy Jaworze zlokalizowano 13 stanowisk archeologicznych.

¹ K. Stangel [Biuro Projektów Architektury i Urbanistyki], *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Jaworze*, Jaworze 1999, s.1.

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

Na terenie Jaworza Nałęża zlokalizowano ślady osadnictwa z epoki kamienia. Inwentarze odkryte na stanowiskach: Jaworze st. 8a (AZP 108-47/10), Jaworze st. 10 (AZP 108-47/12) i Jaworze st. 13 (AZP 108-47/15) noszą cechy charakterystyczne dla kultur z okresu schyłkowego paleolitu. Pojawienie się na Niżu Polskim grup łowców spowodowane było ociepleniem klimatu w okresie interstadiału Alleröd (11,8-11 tys. BP). Rozwój zbiorowisk leśnych sprzyjał nowej strategii łowieckiej opierającej się na traperskich indywidualnych polowaniach. Docierające z zachodu i południa grupy łowców niosły ze sobą odmienne tradycje kulturowe. Z zachodu docierały grupy zaliczane do kompleksu Federmesser posługujące się charakterystycznymi zbrojnikami z łukowatym tyłcem. Z południa natomiast docierali przedstawiciel tzw. grupy witowskiej wywodzącej się z tradycji epigraveckiej. Zlokalizowane na terenie gminy stanowiska archeologiczne: Jaworze st. 8, Jaworze st. 10, Jaworze st. 11, Jaworze st. 13 skupiają się na niewielkim obszarze stożka napływowego w obrębie rozlewiska ciek wodnego. Są to obozowiska domowe i/lub łowieckie, biwaki lub miejsca porzucenia lub zgubienia pojedynczych przedmiotów. Na stanowisku 8 zaobserwowano węgle drzewne, natomiast na stanowisku 13 palenisko w nieckowatym zagłębieniu z dołkami postępowymi po zadaszaniu. Charakterystyczną cechą inwentarzy ze stanowisk jaworzańskich są narzędzia wykonane z lokalnego surowca tzw. rogowca mikuszowickiego². Stanowisko 8 datowane jest na mezolit (10,2-5 tys. BP).

Wraz z ożywieniem osadniczym regionu cieszyńskiego u schyłku epoki brązu (V okres epoki brązu) i we wczesnej epoce żelaza (okres halsztacki C i D – 750-400 p.n.e) w okresie upowszechniania metalurgii żelaza wykształciła się struktura osadnicza związana z kulturą łużycką. Sieć ta opierała się głównie na osiedlach o charakterze wyżynnym, zlokalizowanych na wybitnie wyniosłych formach terenowych³. Na terenie Jaworza odkryto dwa stanowiska o takim charakterze: Jaworze st. 9 (AZP 108-47/11) Młyńska Kępa (403 m n.p.m.) i Jaworze st. 12 (AZP 108-47/14) *Zamczysko*. Na obu stanowiskach odkryto obiekty osadowe zagłębione w grunt oraz warstwę kulturową z materiałem zabytkowym. Materiał zabytkowy nosi cechy charakterystyczne dla kultury łużyckiej. Formy ceramiczne, stosowane motywy zdobnicze odpowiadają typom spotykanym w grupie śląskiej. Na stanowisku 12 widoczna jest młodsza faza osadnictwa zachowana w postaci w postaci kopca i fosy odcinającej od strony południowej cały cypel usytuowany w widłach dwóch potoków. Są to najprawdopodobniej pozostałości tzw. gródka stożkowatego datowane na średniowiecze lub okres wczesnonowżytny.

Najcenniejszym stanowiskiem archeologicznym na terenie gminy Jaworze jest wczesnośredniowieczny krąg kamienny na szczycie Palenicy (688 m n.p.m.) - Jaworze st. 1 (AZP 108-47/1). Stanowisko zostało odkryte w latach 50. XX w. przez Karpacką Ekspedycję Archeologiczną prowadzącą badania powierzchniowe na obszarze Pogórza Cieszyńskiego i

² E. M. Foltyn, E. Foltyn, *Ziemia Górnego Śląska od epoki kamienia do wczesnego średniowiecza*, Katowice 2012, s.53.

³ B. Chorąży, B. Chorąży, *Śląsk Cieszyński od młodszej epoki kamienia po czasy wielkiej wędrówki ludów*, [w:] *Dzieje Śląska Cieszyńskiego od zarania do czasów współczesnych. Śląsk Cieszyński w czasach prehistorycznych*, red. I. Panic, t. 1, Cieszyn 2009, s. 210.

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

Beskidu Śląskiego. Ze względu na dużą wartość kulturową, naukową oraz zachowaną formę terenową decyzją Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z dnia 20.07.1984 r. obiekt został wpisany do rejestru zabytków pod pozycją A-439/84.

Obiekt o charakterze grodziska zlokalizowany jest na najbardziej na północ wysuniętym cyplu masywu Błatniej (917 m.n.p.m.), który dominuje nad pagórkowatym terenem Pogórza Śląskiego. Na szczycie zachowały się konstrukcje kamienne o charakterze obronnym w postaci wału oraz fosy. Kamienny wał i fosę wybudowano od strony południowej i południowo-wschodniej tam, gdzie dostęp był najłatwiejszy. Dotychczas prowadzone badania archeologiczne nie przyniosły rezultatów. Brak warstwy kulturowej i zabytków ruchomych nie pozwolił określić funkcji oraz chronologii obiektu. Obiekt mógł pełnić funkcje grodziska refugialnego, bądź ufortyfikowanego miejsca kultu z kamiennymi wałami, fosą i kompleksem około 100 kopców kamiennych. Chronologia obiektu jest niepewna, określona na podstawie badań porównawczych na wczesne średniowiecze.

Dodatkowo w Jaworzu Nałężu zlokalizowano dwa stanowiska nowożytnie o charakterze produkcyjnym – hutę szkła i tartak wodny.

Pozostałe stanowiska archeologiczne o charakterze śladów osadnictwa identyfikowane są na powierzchni poprzez pojedyncze, nie przekraczające kilku artefaktów lokalizacje. Tego rodzaju obiekty można w różny sposób interpretować. Niektóre z nich są świadectwem doraźnej, najprawdopodobniej gospodarczej eksploatacji terenu. Nie można jednak wykluczyć, iż mogą wskazywać na obecność bardziej złożonych struktur osadniczych, które z różnych przyczyn nie ujawniają się na powierzchni terenu. Chronologia czterech rozpoznanych śladów osadnictwa została określona na podstawie odkrytych zespołów artefaktów na okres średniowiecza lub okres nowożytny.

Jaworze należy do najstarszych wsi Księstwa Cieszyńskiego. Dokładna data powstania nie jest jednak znana, gdyż nie zachowały się dokumenty lokacyjne⁴.

Od początku swego istnienia Jaworze należało do Księstwa Cieszyńskiego, którego włości rozciągały się na całej ziemi cieszyńskiej, bielskiej i oświęcimskiej. W okresie feudalizmu istniały tam folwarki książęce i szlacheckie, na których niewolniczo pracowali chłopci: karczując bory, uprawiając pola, hołdując bydło i owce⁵.

Pierwsza wzmianka o Jaworzu pojawia się w księdze Fundacji Biskupa Wrocławskiego „Liber fundationis episcopatus Vratisaviensis” w 1305 r. Prawo magdeburskie przyznawało nowym osadnikom 20 lat wolizny (czyli zwolnienia od danin i dziesięcin) na zagospodarowanie się można by zatem datę lokacji Jaworza przyjąć 1285 r. Mieszkańcy Jaworza zajmowali się wtedy rolnictwem, hodowlą zwierząt, drobnym rzemiosłem. Zasadzca miał prawo odłowu ryb i drobnej

⁴ J. Roik, *Dzieje Jaworza na przestrzeni wieków*, Jaworze 2010, s. 23.

⁵ F. Szpok, *Fragmety historii Jaworza*, w: *Kalendarz Beskidzki 1971*, red. W. Czaja, Bielsko-Biała 1971, s. 121.

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

leśnej zwierzyny. Z Cieszynem łączył Jaworze trakt przedłużony do Bielska i później do Oświęcimia⁶.

Następna informacja pochodzi z 1434 r. kronikarz odnotował, że właścicielem Jaworza był wówczas Niklas (Mikołaj) von Arnsdorf. Dziewięć lat później Piotr von Arnsdorf wraz z Sobkiem z Ropicy i Czela z Czechowic są świadkami sprzedaży księstwa siewierskiego na rzecz biskupa krakowskiego Zbigniewa Oleśnickiego. Kolejne udokumentowane informacje pochodzą z XVI w. W latach 1565-1752 Jaworze wraz z siedmioma innymi wioskami należał do nowopowstałego Księstwa Bielskiego. Około 1570 r. wieś podzielona została na Jaworze Dolne, Górne i Średnie. Gospodarzami dóbr jaworzańskich byli od 1613 r. Jan Melchior i Aleksy Jaworscy. W latach 1613-1631 Jaworze należało do Piotra Góreckiego z Kornic jednego z pięciu braci gospodarujących na folwarku w Górkach. Po Góreckim panem posiadłości został Jan Bludowski (podpisujących się też Błędowski), który po zamknięciu kościołów ewangelickich w 1654 r. zezwolił miejscowej ludności wyznania ewangelickiego na odprawianie nabożeństw w swym dworze. W XVII w. suwerenami wioski byli Aglatius Centner, von Schlick, von Starziński i von Kloch⁷.

W XVIII w. panami Jaworza byli Marklowscy - szlachecka rodzina czeskiego pochodzenia, którzy początkowo byli posiadaczami Nierodzimia i Hermanic potem, wzbogacając się, nabyli kolejno Simoradz, Górki, Grodziec a w 1730 r. Jaworze Górne. Była to jedna z najmożniejszych rodzin szlacheckich w Księstwie Cieszyńskim. Jaworze Dolne i Średnie należało prawdopodobnie nadal do Góreckich⁸.

Od 1752 r. Jaworzem Górnym zarządzał Jerzy Ludwik baron von Laszowski (Laschowski) herbu Nałęcz. W 1754 r. Laszowski kupił kolejno Jaworze Dolne i Jaworze Średnie ogłaszając się pierwszym panem dziedzicznym całego Jaworza, którego obszar powiększył poprzez zakupienie od księcia Sułkowskiego wschodnich terenów leśnych. W tym okresie wybudował on (budowa rozpoczęta w 1782 r.) najpierw kościół (budowa obiektu możliwa była dzięki Patentowi Tolerancyjnemu wydanemu w 1781 r. przez cesarza Józefa II, którym umożliwiono ewangelikom i prawosławnym swobodne praktykowanie swego wyznania oraz dano zgodę na budowę swoich domów modlitwy) a później szkołę. 70% powierzchni Jaworza zajmowały lasy. Ich właściciel dbał o nie w sposób szczególny. Postanowił na ten teren sprowadzić drwali do pracy w lasach. Powstały wówczas również drogi leśne, które są wykorzystywane aż do dzisiaj. Wówczas też powstała kolonia w zachodniej zalesionej części Jaworzna górnego o nazwie Nalentsch (Nałęż). Syn Ludwika - Jerzy Adam Laszowski założył kolonię Jasionki. Po śmierci Jerzego Adama w 1794 r. kolejnym właścicielem wioski została jego siostra Julia a później jej mąż (z francusko – belgijskiego rodu, który od połowy siedemnastego wieku zaliczał się do szlachty śląskiej) baron Arnold Saint Genois d'Anneaucourt, do którego należały także Bażanowice. Po zakupieniu majątku postanowił

⁶ R. Dominik, *Historia Jaworza cz. I*, „Echo Jaworza” 1994, [b. nr], s. 3.

⁷ J. Roik, *Dzieje Jaworza na przestrzeni wieków*, Jaworze 2010, s. 24-26.

⁸ J. Broda senior, *Siedem wieków Jaworza*, w: *Podbeskidzie: almanach kulturalny*, red. A. Brzeziński, Bielsko-Biała 1984, s. 61.

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

on kontynuować zamierzenia swojego poprzednika - Jerzego Adama i założył przysiółek Grabka i Błotnia (na XIX-wiecznych mapach katastralnych nazywany Saint Genois). Najważniejszym osiągnięciem nowego właściciela było wzniesienie w 1793 r. rezydencji i założenie parku. W 1798 r. upiększył położone w centrum wzgórze Goruszkę gdzie wzniesiono glorię. Dzięki niemu w 1802 r. w Jaworzu zbudowano murowany kościół katolicki⁹.

W 1804 r. jak zapisał Reginald Kneiffel „znajduje się tu pański zamek z ozdobnym parkiem i cieplarnia, dwa dwory, dwa młyny, jeden tartak, jedna cegielnia, jeden piec wapienny, jeden łom kamienia wapiennego, jeden kamieniołom, dwie kuźnie, jedna gospoda przy szosie cesarskiej, warzelnia piwa, gorzelnia”¹⁰.

Syn Arnolda - Filip Ludwik Saint Genois d'Anneaucourt rozbudował Dolny Dwór, zamek, wybudował kaplicę w Nałężu oraz założył szkołę katolicką i probostwo w jednym budynku (w 1831 r.) doprowadzając tym samym do usamodzielnienia się parafii katolickiej w Jaworzu (co nastąpiło dopiero w 1871 r.)¹¹. W 1827 r. za liczne zasługi został przez cesarza austriackiego Franciszka I do dziedzicznej godności hrabiowskiej.

Syn Filipa Ludwika - Maurycy Jan Nepomucen, II hrabia i XI baron Rzeszy Saint Genois d'Anneaucourt, który zarządzał majątkiem w imieniu małoletniego syna – Filipa Ernesta, chcąc uzyskać zezwolenie na utworzenie leczniczego zakładu żętycznego, wystąpił w marcu 1862 r. do Śląskiego Urzędu Krajowego w Opawie.

Starania rodziny Saint Genois zostały uwieńczone 11 czerwca 1862 r. rejestracją w Śląskim Rządzie Krajowym w Opawie nowego uzdrowiska Jaworze Zdrój.

Przed zarejestrowaniem Jaworza jako miejscowości uzdrowskiej hrabia musiał spełnić szereg wymogów, przede wszystkim sprowadzono do hodowli sto owiec specjalnej rasy górskiej (w miejsce dotychczas hodowanych merynosów), z których mleka pozyskiwano niezbędną dla funkcjonowania uzdrowiska żętycę.

⁹ J. Roik, *Dzieje Jaworza na przestrzeni wieków*, Jaworze 2010, s. 28-29.

¹⁰ Cytat [za:] J. Roik, *Dzieje Jaworza na przestrzeni wieków*, Jaworze 2010, s. 30.

¹¹ W. Czaja W., *Siedem wieków Jaworza*, "Nasz głos" 1987, nr 2, s.4-5.

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

Budynek pałacu – fotografia z ok. 1890 r.

Źródło: <http://www.kultura.jaworze.pl/cd/files/fotografie.html>

Zakład postanowiono ulokować w należącym do hrabiego majątku. Zespół zabudowań z 1793 r., złożony z pałacu, budynku bramnego oraz dwóch oficyn (północnej tzw. dom Filipa i południowej z zakładem kąpielowym), położony w pięknym i rozległym parku, nadawał się idealnie jako zaplecze dla kurortu. Dodatkowo w parku wzniesiono kryty, drewniany deptak do dystrybucji żętycy w niesprzyjającą pogodę, a także do występów muzycznych (nie zachował się do dnia dzisiejszego). Uzdrowisko posiadało również restaurację zdrojową ze specjalnie sprowadzonym restauratorem, aptekę zdrojową dostępną również dla okolicznych mieszkańców w oficynie północnej oraz gazowe oświetlenie ulic¹².

Z okresu rozwoju miejscowości jako uzdrowiska, pochodzi zasadniczy układ urbanistyczny Jaworza z zespołami zabudowy oraz budynkami powstałymi jako pensjonaty.

W latach 1862-1863 wybudowano dom zdrojowy *kurhaus*, w którym znajdował się zarząd uzdrowiska oraz urząd pocztowo-telegraficzny a potem także apteka (obecnie internat Młodzieżowego Ośrodka Wychowawczego ul. Zdrojowa 92). Równolegle obok domu zdrojowego znajdował się „dom zebrania kąpielowych gości” z salami jadalnymi i koncertowymi oraz restauracją (nieistniejąca)¹³.

¹² M. Dąbrowska, *Bad Ernsdorf - Dawne uzdrowisko w Jaworzu (do 1939 roku)*, [w:] *Wiadomości Konserwatorskie województwa śląskiego*. Woda, red. A. Borowik, nr 7, Katowice 2015, s. 216.

¹³ Tamże s. 221.

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

Przed 1877 r. została wzniesiona piętrowa willa Sanitas (Al. Kościelna 105) z przeznaczeniem na mieszkania dla lekarzy i pokoje sanatoryjne, a także „dom niedawno wystawiony niejakiego Wolmana z 16 izbami” i (nieistniejąca) willa Gabriela. Naprzeciwko willi Moritza z muru pruskiego (ul. Zdrojowa 30, odbudowana w 2021 r.), zarządca uzdrowiska - Karol Forner wybudował willę Anna (ul. Zdrojowa 31) z lekką drewnianą zadaszoną werandą, obok której zlokalizowana była (nieistniejąca) willa Wilhelma (Wilhelmswilla). Z kolei generalny inspektor uzdrowiska - Edward Kwisda był właścicielem bogato dekorowanej, parterowej willi Kwisda (budynek wchodzi obecnie w skład Beskidzkiego Zespołu Leczniczo-Rehabilitacyjnego Szpitala Opieki Długoterminowej przy ul. Słonecznej 83). Po sąsiedztwie mieściła się (nieistniejąca) willa Maria wzniesiona na rzucie wydłużonego prostokąta z drewnianymi loggiami w szczytach, z nadwieszonymi łukami zmontowanymi z krótkich, ozdobnych mieczy i dachem półszczytowym, oraz willa wzniesiona przez Juliusza Langerę z Lipin Śląskich ok. 1880 r. (potem Gospoda Hansla, po wojnie nazywana restauracją „Pod Goruszką” przy ul. Szkolnej 97)¹⁴.

Działyły też cztery gospody: pod Młyńską Kępą i Simachowitza (ob. Urząd Gminy przy ul. Zdrojowej 82) obie z żydowską restauracją oraz u Erwina Schlauera (ul. Plac Kościelny 24, ul. Zdrojowa 78) i gospoda przydrożna z jedenastoma pokojami gościnnymi, w której mieścił się również oddział żandarmerii, remiza i stajnia na dwadzieścia koni. Od 1883 roku funkcjonowała restauracja będąca we władaniu zakładu¹⁵.

W 1880 r. podjęto działania na rzecz rozbudowy kościoła w intensywnie działającym kurorcie. Proboszcz ks. Jan Mrkwa i zarządca majątku hrabiowskiego Edward Kwisda założyli fundusz rozbudowy kościoła.

Zespoły zabudowy uzdrowiskowej wkomponowane były w zieleni i powiązana ze sobą zadrzewionymi alejami. Najbardziej charakterystyczna była aleja widoczna na planie katastralnym Jaworza z 1836 r. pn. *Dorf Ernsdorf-ober-mittel-nieder slawisch laworz sammt den Colonien Pelchrim-Saintgenois-Nalensch in Schlesien Techmer Kreis* - prowadząca z centrum na wzgórze Goruszka do zlokalizowanej na szczycie gloriety z 1798 r.

¹⁴ Tamże, s. 225-226.

¹⁵ Tamże, s. 226.

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

Widok ogólny kurortu (od lewej) stawy farne, stara plebania katolicka i szkoła, z tyłu folwark górny, zabudowania pałacowo-parkowe wraz z krytym deptakiem, z tyłu kościół rzymskokatolicki pw. Opatrzności Bożej, z przodu restauracja i dom zdrojowy, z tyłu willa Sanitas, willa Moritza, willa Anna, willa Maria, willa Langer, willa Kwisda, na pierwszym planie zabudowania kościoła ewangelickiego wraz z gospodą Schlauera. Na osobnych widokach: willa Sanitas, zakład borowinowy, willa Maria.

Źródło: *Polski Przewodnik po Zdrojowiskach*, red. X. Górski, Kraków 1904, s. 18.

Po śmierci Maurycego Saint Genois doszło do upadku dóbr a w konsekwencji uzdrowiska (w 1909 r. Rząd Krajowy w Opawie nie przedłużył pozwolenia na prowadzenie działalności uzdrowiskowej). Od 1906 r. właścicielem Jaworza był hrabia Henryk Larisch (Moenich) Mőnnich, jeden z największych magnatów Śląska Cieszyńskiego właściciel wielu dóbr, kopalń węgla, obszarów leśnych, głównie na terenie dzisiejszego Zaolzia, z siedzibą w Karwinie¹⁶.

Po zakończeniu I wojny światowej doktor Zygmunt Czop przyczynił się do reaktywowania działalności kuracyjnej. Istniejącą bazę leczniczą, rozbudował syn doktora Jerzy Czop, dzięki czemu w latach 1920-1930 Jaworze przeżywało kolejny okres wzmożonego rozwoju.

¹⁶ Tamże, s. 229.

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

**Budynek sanatorium tzw. Stary Jerzy przy ul. Słonecznej w zakładzie im. dr Czopa.
Źródło: *Przewodnik zdrojowo-turystyczny*, red. H. Piotrowski, Warszawa 1934, s. 122.**

W latach 1927-1930 powstają zabudowania sanatoryjne przy ul. Słonecznej z nowoczesnym, piętrowym pawilonem sanatoryjnym o „białych, prostych, w duchu obecnej architektury ścianach”¹⁷ (tzw. "Stary Jerzy", przebudowany i nadbudowany w 2015 r., wchodzi w skład Beskidzkiego Zespołu Leczniczko-Rehabilitacyjnego Szpitala Opieki Długoterminowej przy ul. Słonecznej 435). Wyposażony był on w centralne ogrzewanie i wspólną leżalnię do kąpieli słoneczno-powietrznych skierowaną na południe w stronę gór. Znajdowało się w nim czternaście pokoi z wielkimi oddzielnymi balkonami, tłumiącą odgłos podłogą, z kranem z wodą zimną i ciepłą oraz z telefonami i sygnalizacją świetlną (zamiast dzwonek) na służbę¹⁸.

W 1927 r. powstało dodatkowo w nieznaczonej odległości (ok. pół kilometra) od Zakładu Wodoleczniczego im. Dra Czopa nowe sanatorium Ubezpieczalni Społecznej dla Kobiet (obecnie budynek w skład Beskidzkiego Zespołu Leczniczko-Rehabilitacyjnego Szpitala Opieki Długoterminowej przy ul. Wapienickiej 101) a następnie w latach 1933-1937 wzniesiono prewentorium dla dzieci z inicjatywy Krakowskiej Ubezpieczalni Społecznej ze składek społecznych (obecnie budynek wchodzi w skład Beskidzkiego Zespołu Leczniczko-Rehabilitacyjnego Szpitala Opieki Długoterminowej przy ul. Wapienickiej 142)¹⁹.

¹⁷ M. Dąbrowska, *Z letnisk i uzdrowisk. Jaworze*, „Kurjer Warszawski” 21.08.1930, nr 228 (wydanie wieczorne), s. 9, [cytat za:] M. Dąbrowska, *Bad Ernsdorf - Dawne uzdrowisko w Jaworzu (do 1939 roku)*, [w:] *Wiadomości Konserwatorskie województwa śląskiego. Woda*, red. A. Borowik, nr 7, Katowice 2015, s. 231.

¹⁸ Tamże, s. 231.

¹⁹ Tamże, s. 233.

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

W okresie międzywojennym powstawało coraz więcej okazałych murowanych budynków. Na miejscu do dyspozycji gości uzdrowiska były sklepy, restauracje, pensjonat oraz pokoje w domach prywatnych i willach. Ponadto w Jaworzu działała również apteka, którą wybudował Jan Boziewicz w 1928 r. według projektu Alfreda Antona Wiedermanna – cenionego architekta związanego ze Śląskiem Cieszyńskim (ul. Zdrojowa 138)²⁰.

Prócz sanatoriów i dobrze prosperujących pensjonatów rozbudowywała się sama baza obiektów użyteczności publicznej. W dolinie Potoku Szerokiego powstało kąpielisko na wolnym powietrzu wybudowane w 1935 r. (nieistniejący, rozebrany w 2004 r.) z żelbetową niecką zasilany wodą z Potoku Szerokiego. Był to pierwszy basen wiejski w powiecie bielskim.

Natomiast w 1937 r. u stóp wzgórza Goruszka została oddana do użytku nowoczesna publiczna szkoła powszechna, której płaski, żelbetowy dach zaadaptowano na cele zdrowotne – powstała tam letnia klasa lekcyjna²¹.

Podjęto w tym czasie starania o przywrócenie statusu uzdrowiska, które niestety przerwała II wojna światowa. Po wojnie wznowiono działalność prewencyjno-sanatoryjną pod różnymi zarządami, a w 1950 r. działalność tę upaństwowiono.

W obrębie ścisłego centrum w okresie powojennym wznoszono niezbędne obiekty użyteczności publicznej, zupełnie jednak nie pasujące do zabudowy dawnego uzdrowiska. W tradycyjny zespół zabudowy wpleciono Ośrodek Zdrowia (1969 r.), Dom Strażaka (1967 r.) a modernistyczna szkoła na stoku Goruszki (ob. SP nr 1) została zaś rozbudowana. Nowa szkoła tzw. "Tysiąclatka" (ob. SP nr 2) została wzniesiona w Jaworzu Średnim w 1963 r.

W związku z koniecznością zapewnienia mieszkań dla pracowników Fabryki Mebli Giętych w 1959 r. wzniesiono w jej pobliżu blok mieszkalny. Kolejne wybudowano w latach 1973-1980 r. Zabudowa wielorodzinna powstała również przy Sanatorium w 1964 r. W późniejszych latach (1973-1980) zdecydowano o budowie kolejnych obiektów jak Dom Nauczyciela (przy ob. SP nr 2).

Od 1945 r. podjęto działalność prewentorium dziecięce pod nazwą Dziecięcy Zespół Gruźlicy i Chorób Płuc kierowane przez dr Marię Niżegorodcew (od 1962 r. Beskidzki Ośrodek Sanatoryjno-Prewencyjny). W 1974 r. budynek w centrum przekazano dla dorosłych i nowo powstałego Ośrodka Fizjoterapii i Rehabilitacji kierowanego przez lek. med. Jerzego Cienciałę, który też, od 1976 r. był dyrektorem Beskidzkiego Zespołu Leczniczko-Rehabilitacyjnego (od 1974 r.). W tym też okresie wybudowano nowe skrzydło sanatorium dziecięcego, dwa bloki mieszkalne dla personelu oraz rozbudowano oddział dla dorosłych.

Prócz bazy leczniczo-uzdrowskiej, ze względu na walory turystyczne miejscowości i bliskość gór w latach 60. XX w. pojawiły się pierwsze ośrodki wczasowe: "Mostostal" z Będzina potem Dom Wczasowy i hotel "Smrek" (ob. nieużytkowany, wcześniej Sanatorium Medycyny Chińskiej), Ośrodek Wypoczynkowy Kopalni "Wieczorek" z Janowa pod nazwą "Agnieszka" (nie

²⁰ Tamże, s. 232.

²¹ Tamże, s. 233.

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

istnieje), dom wczasowy "Turysta" potem "Zygmunt" (ob. Villa Barbara), dom wczasowy przekształcony z willi ministra Henryka Józewskiego - Kopalni "Ignacy" później "Rydułtowy" pod nazwą "Ośrodek Wczasowy Willa Relax" (nie istnieje) oraz dom wczasowy Rady Adwokackiej z Katowic "Palestra". W latach 70. XX w. otwarto dom wczasowy "Jawor" (ob. Spa Hotel Jawor).

W bezpośrednim sąsiedztwie terenów leśnych zaczęła się również pojawiać zabudowa letniskowa użytkowana sezonowo, obecnie zastępowana przez budownictwo całoroczne.

W krajobrazie omawianego terenu pojawiają się zabudowania datowane od k. XVIII w., 1 poł. XIX w. do 1 ćw. XX w. oraz licznie reprezentowana architektura międzywojenna. Jest to w przeważającej większości zabudowa historyczna jednokondygnacyjna jednorodzinna oraz wtórna dwukondygnacyjna (powojenne tzw. „kostki” bądź wtórnie przekształcone – nadbudowane obiekty historyczne).

Współcześnie realizuje się także szereg inwestycji w postaci rozbudowanych rezydencji podmiejskich willowych (tzw. "dworki") czy też osiedli wielorodzinnych obcych stylowo w wiejskim i górskim krajobrazie.

Centrum Jaworza - na pierwszym planie zespół kościoła rzymskokatolickiego z tyłu widoczna Młyńska Kępa, z lewej park zdrojowy a dalej zabudowania zespołu kościoła ewangelickiego

6.2. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków.

Na terenie Gminy Jaworze w rejestrze zabytków województwa śląskiego wpisane są zarówno pojedyncze obiekty jak również obszary i zespoły. Poniżej przedstawiono zestawienie zabytków objętych ochroną przez wpis do rejestru zabytków:

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

- Układ urbanistyczny Jaworza – decyzja z dnia 01.10.1987 r. pod pozycją A-521/87

Na obszarze układu urbanistycznego położone są:

1. Zespół pałacowo-parkowy
2. Zespół folwarku górnego
3. Zespół folwarku dolnego
4. Kościół i cmentarz parafialny
5. Zespół kościoła ewangelickiego
6. Wzgórze Gruszka z altaną
7. Wzgórze Młyńska Kępa

Granice układu przedstawia zamieszczony poniżej załącznik graficzny

 Ścisła strefa ochrony konserwatorskiej

 Strefa ochrony krajobrazu

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

- Zespół pałacowo-parkowy – decyzja z dnia 06.09.1976 r., pod pozycją A-154/76
W skład zespołu wchodzi:
 1. Budynek pałacu
 2. Oficyna północna
 3. Oficyna południowa
 4. Brama wjazdowa
 5. Budynek przybramny
 6. Park pałacowy
 7. Droga i most kamienny na drodze prowadzącej do pałacu
 8. Pamiątkowy słup kamienny

- Zespół zabudowy kościoła Ewangelicko-Augsburskiego – decyzja z dnia 17.12.2008 r., pod pozycją A-229/08
W skład zespołu wchodzi:
 1. Kościół
 2. Budynek plebanii
 3. Budynek dawnej szkoły ewangelickiej (obecnie domu parafialnego)
 4. Obora (obecnie budynku gospodarczego)
 5. Marownia
 6. Okrężna kamienna droga wewnętrzna
 7. Otoczenie w granicach działek 1188; 1189; 1190; 1191/1; 1191/2; 1192/2; 1193; 1196; 1197/1; 1197/2; 3100; 3513; 3558; 3559; 3762; 3763; obręb 0001 Jaworze

- Kościół Parafialny pw. Opatrzności Bożej wraz otoczeniem i wyposażeniem wnętrza – decyzja z dnia 06.09.1976 r. pod pozycją A-155/76
- Budynek bramny folwarku dolnego ul. Pałacowa 28 - decyzja z dnia 06.09.1976 r. pod pozycją A-153/76
- Budynek czworaków folwarku dolnego ul. Pałacowa 28 - decyzja z dnia 06.09.1976 r. pod pozycją A-152/76

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

Budynek dawnej plebanii i szkoły przy ul. Pałacowej 27

- Budynek dawnej szkoły i plebanii ul. Pałacowa 27 (obecnie budynek mieszkalny) - decyzja z dnia 06.09.1976 r. pod pozycją A-151/76
- Budynek mieszkalny ul. Cyprysowa 11 – decyzja z dnia 06.09.1976 r, pod pozycją A-150/76 – WYKREŚLONY decyzją MKiDN z dnia 02.01.2019 r., DOZ-OAiK.650.468.2018.UB

Źródło: Karta tzw. zielona, *Dom murowany nr 11*, 1959 r. Narodowy Instytut Dziedzictwa

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

- Jaworze Palenica stanowisko archeologiczne nr 1 - decyzja z dnia 20.07.1984 r. pozycja A-439/87

Palenica - stanowisko archeologiczne

Centrum Jaworza - na pierwszym planie zespół kościoła ewangelickiego z tyłu widoczny zespół pałacowo-parkowy

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

6.3. Na terenie Gminy Jaworze brak jest zabytków ruchomych wpisanych do rejestru zabytków

6.4. Zabytki ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków

Zgodnie z art. 21 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami podstawą do sporządzania programów opieki jest gminna ewidencja zabytków.

Zgodnie z art. 22 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- zabytki nieruchomości wpisane do rejestru;
- inne zabytki nieruchomości znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- inne zabytki nieruchomości wyznaczone przez wójta (prezydenta miasta, burmistrza) w porozumieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Gminna Ewidencja Zabytków (GEZ) dla Gminy Jaworze prowadzona w formie kart adresowych została przyjęta Zarządzeniem nr 61/2013 Wójta Gminy Jaworze za dnia 5 września 2013 r. Wykaz obiektów ujętych w Gminnej Ewidencji Gminy Jaworze stanowi załącznik nr 1 do cytowanego powyżej zarządzenia.

Gminna Ewidencja Zabytków została opracowana zgodnie z Ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami i Rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (t.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 56).

Gminna Ewidencja Zabytków została opracowana na podstawie weryfikacji obiektów wpisanych do rejestru województwa śląskiego i zabytków ujętych w wojewódzkiej ewidencji zabytków prowadzonej przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Katowicach, Delegatura w Bielsku-Białej, jak również na podstawie inwentaryzacji terenowej.

Weryfikacja polegała na wyłączeniu obiektów nieistniejących bądź pozbawionych walorów zabytkowych, w porozumieniu z Wojewódzkim Urzędem Ochrony Zabytków w Katowicach, Delegatura w Bielsku-Białej.

Należy zauważyć, że w związku ze zmianami wprowadzonymi Rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 roku, zmieniającego rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę nie zgodnie z prawem (Dz.U. z 2019 r., poz. 1886), karty są wykonywane według nowego wzoru, który oprócz danych adresowych oraz form ochrony konserwatorskiej, zawiera także takie informacje jak: historia, opis i wartości zabytku, stan zachowania i postulaty dotyczące konserwacji.

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

Wyżej wymienione Rozporządzenie wprowadziło zasadę, iż w przypadku włączenia obiektów do GEZ wymagane jest porozumienie wójta z wojewódzkim konserwatorem zabytków co do zasadności ujęcia tego zabytku w GEZ oraz najpilniejszych postulatów konserwatorskich, a także ustaliło obowiązek informacyjny gminy, polegający na tym, iż wymagane jest zawiadomienie właściciela zabytku o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków. Zawiadamia się właścicieli zabytków o zamiarze włączenia do GEZ, oraz o sporządzeniu nowej karty adresowej albo o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z GEZ. Do powyższych zawiadomień o włączeniu karty do GEZ lub o wykonaniu nowej, dołącza się odpowiednią kartę ewidencyjną.

Obiekty ewidencyjne wymagają cyklicznego monitoringu, ponieważ zasób zabytków architektury podlega częstym zmianom (modernizacje, pogarszanie się stanu obiektów nieużytkowanych itp.), stąd konieczna jest w miarę systematyczna weryfikacja ich stanu zachowania.

Poniżej przedstawiono wykaz obiektów ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków.

NAZWA	
Układy	
1.	Układ urbanistyczny Jaworza – Na obszarze układu urbanistycznego położone są: Zespół pałacowo-parkowy Zespół Folwarku Górnego Zespół Folwarku Dolnego Kościół Rzymsko-Katolicki, cmentarz parafialny Zespół Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego Wzgórze Goruszka z altaną - glorieta Wzgórze Młyńska Kępa
Zespoły	
	Zespół pałacowo-parkowy
2.	ul. Pałacowa 1 – Pałac w Jaworzu
3.	ul. Pałacowa 94 - Oficyna północna (obecnie szkoła)
4.	ul. Pałacowa 93 - Oficyna południowa (obecnie budynek administracyjny)
5.	ul. Pałacowa 92 - Budynek bramy
6.	ul. Pałacowa 90 - (dawna Zdrojowa 90) – budynek mieszkalny - internat
7.	Brama wjazdowa
8.	Słup kamienny (kolumna z 1818 r.)
9.	Most kamienny na drodze prowadzącej do pałacu
10.	Park pałacowy

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

	Zespół kościoła ewangelickiego
11.	Kościół ewangelicko-augsburski
12.	ul. Plac Kościelny 25 – Plebania kościoła Ewangelicko-Augsburskiego
13.	ul. Plac Kościelny 26 – Dawna szkoła ewangelicka (obecnie dom parafialny)
14.	ul. Plac Kościelny - Obora (obecnie budynek gospodarczy)
15.	ul. Plac Kościelny – Marownia
	Folwark dolny
16.	ul. Pałacowa 28 – Budynek bramy
17.	ul. Pałacowa 28 – Czworak
18.	ul. Pałacowa 28 – Stajnia
	Folwark górny
19.	ul. Zdrojowa 34 – Dawny dwór folwarku górnego
20.	ul. Wapienicka 117 – Budynek mieszkalno-gospodarczy- dawny czworak folwarku górnego
	Zabytki nieruchomości - pojedyncze obiekty i obszary
21.	ul. Aleja Kościelna – Kościół Rzymsko-Katolicki pw. Opatrzności Bożej
22.	ul. Aleja Kościelna 105 (dawniej ul. Zdrojowa 105) - Budynek mieszkalny
23.	ul. Aleja Kościelna 135 – Budynek parafialny w zespole Kościoła Rzymsko-Katolickiego
24.	ul. Aleja Kościelna - Cmentarz Rzymsko-Katolicki
25.	ul. Cieszyńska 291 – Fabryka Larysza
26.	ul. Graniczna 115- Budynek mieszkalny
27.	Kościół leśny na stoku góry Wysokie
28.	ul. Pałacowa 27- Budynek mieszkalny (dawna szkoła)
29.	ul. Plac Kościelny 24 – Budynek mieszkalno-handlowo-usługowy
30.	ul. Plac Kościelny – Cmentarz ewangelicki
31.	ul. Pod Młyńską Kępą 18 - Budynek mieszkalny
32.	ul. Pod Młyńską Kępą 21 - Budynek mieszkalny
33.	ul. Rumiankowa 20 - Budynek mieszkalny
34.	ul. Rumiankowa 78 - Budynek mieszkalny
35.	ul. Rumiankowa 114 - Budynek mieszkalny
36.	ul. Słoneczna 133a - Budynek mieszkalny
37.	ul. Stokrotek 51 - Budynek mieszkalny – ośrodek wczasowy „Palestra”
38.	ul. Storczyków 17 - Budynek mieszkalny
39.	ul. Storczyków 72 - Budynek mieszkalny
40.	ul. Szkolna 97 – Budynek handlowo-usługowy
41.	ul. Szkolna 98 - Budynek mieszkalny
42.	ul. Szkolna 110 - Budynek mieszkalny

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

43.	ul. Szkolna 134 - Budynek mieszkalny
44.	ul. Średnia 95 - Budynek mieszkalny
45.	ul. Średnia – krzyż kamienny przy budynku ul. Średnia 254
46.	ul. Wapienicka 17 (dawniej 119) - Budynek mieszkalny - plebania
47.	Altana (Glorietta) na wzgórzu Goruszka
48.	ul. Zdrojowa 30 - Budynek mieszkalny
49.	ul. Zdrojowa 31 - Budynek mieszkalny
50.	ul. Zdrojowa 32 – Budynek mieszkalno-usługowy
51.	ul. Zdrojowa 33 - Budynek mieszkalny
52.	ul. Zdrojowa 37 - Budynek mieszkalny
53.	ul. Zdrojowa 38 - Budynek mieszkalny
54.	ul. Zdrojowa 39 - Budynek mieszkalny
55.	ul. Zdrojowa 41 - Budynek mieszkalny
56.	ul. Zdrojowa 42 - Budynek mieszkalny
57.	ul. Zdrojowa 43 - Budynek mieszkalny
58.	ul. Zdrojowa 45 - Budynek mieszkalny
59.	ul. Zdrojowa 111 - Budynek mieszkalno-usługowy
60.	ul. Zdrojowa 131 - Budynek mieszkalny
61.	ul. Zdrojowa 138 - Budynek mieszkalny
62.	ul. Zdrojowa 139 - Budynek mieszkalny
63.	ul. Zdrojowa - Krzyż kamienny przy budynku nr 115
64.	ul. Pałacowa - Most kamienny na potoku Wysoki na drodze dojazdowej do folwarku dolnego
Zabytki archeologiczne	
65.	JAWORZE st. 1_AZP 108-47 Nr stanowiska na obszarze: 1 - Krąg (wał kamienny)
66.	JAWORZE st. 2_AZP 108-47 Nr stanowiska na obszarze: 3 - Ślady Osadnictwa
67.	JAWORZE st. 3_AZP 108-47 Nr stanowiska na obszarze: 4 - Ślady Osadnictwa
68.	JAWORZE st. 4_AZP 108-47 Nr stanowiska na obszarze: 5 - Ślady Osadnictwa
69.	JAWORZE st. 5_AZP 108-47 Nr stanowiska na obszarze: 3 - Ślady Osadnictwa
70.	JAWORZE st. 6_AZP 108-46 Nr stanowiska na obszarze: 21 - Huta szkła
71.	JAWORZE st. 7_AZP 108-46 Nr stanowiska na obszarze: 22 - Tartak wodny
72.	JAWORZE st. 8_AZP 108-47 Nr stanowiska na obszarze: 10 - Obozowisko
73.	JAWORZE st. 9_AZP 108-47 Nr stanowiska na obszarze: 11 - Osada wyżynna
74.	JAWORZE st. 10_AZP 108-47 Nr stanowiska na obszarze: 12 - Obozowisko
75.	JAWORZE st. 11_AZP 10847 Nr stanowiska na obszarze: 13 - Obozowiska
76.	JAWORZE st. 12_AZP 108-47 Nr stanowiska na obszarze: 14 - Osada wyżynna, gródek rycerski

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

77.	JAWORZE st. 13_AZP 108-47 Nr stanowiska na obszarze: 15 - Obozowisko
78.	JAWORZE_ zespół stanowisk archeologicznych ze strefą obserwacji archeologicznej „OW”

Zabytki ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków podzielić można na V zasadniczych kategorii:

- I. Zabytki sakralne
- II. Świeckie zabytki architektury i budownictwa
- III. Zabytkowe zespoły zieleni
- IV. Zabytkowe obiekty przemysłowe
- V. Zabytki archeologiczne

Do I kategorii zaliczyć należy zabytki ujęte pod numerami 11-15, 21, 23, 24, 28, 31, 46, 47, 64 w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Zespół zabudowy kościoła Parafii Ewangelicko–Augsburskiej, w skład którego wchodzi:

- kościół (pl. Kościelny 25), wzniesiony w latach 1782 – 1786, rozbudowany w latach 1851–1852 oraz w 1912 r.;
- plebania (pl. Kościelny 25), wzniesiona w latach 80-tych XVIII wieku, rozbudowana w 2 poł. XIX w.;
- szkoła ewangelicka (ob. dom parafialny, pl. Kościelny 26), wzniesiona w 1794 r., spalona w 1834 r., odbudowana;
- budynek gospodarczy (pl. Kościelny 25), wzniesiony w latach 80-tych XVIII wieku;
- marownia (pl. Kościelny 25), wzniesiona w 1880 r.
- okrężna kamienna droga przy placu kościelnym, z drugiej połowy XIX w.
- cmentarz (między ul. Nadbrzeżną a ul. Spacerową), od 1880 r.

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

Zespół zabudowy kościoła ewangelickiego

Zespół zabudowy kościoła ewangelicko-augsburskiego w Jaworzu stanowi ważny element układu urbanistycznego miejscowości. Pierwotny, XVII-wieczny zespół kościelny stanowi wschodnią część całości dzisiejszego założenia. Na jego terenie mieszczą się główne zabudowania: kościół, plebania, szkoła, ustawione w czworobok i otaczające wewnętrzny dziedziniec. Na terenie zespołu zachowano oryginalną nawierzchnię brukową z naturalnego kamienia, którym wyłożona została droga wewnętrzna. W końcu XIX w., wraz z założeniem cmentarza ewangelickiego, zespół kościoła uległ znacznemu powiększeniu terytorialnemu, na północny zachód od niej. Wzniesiono wówczas marownię. Zachowana jest pierwotna kompozycja zespołu, z wjazdem od północy i wewnętrzną brukowaną kamieniem drogą. Zmianie uległy jedynie funkcje części budynków.

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

Kościół ewangelicki

Kościół jako Dom Modlitwy powstał w latach 1782-88, z fundacji ówczesnego właściciela Jaworza barona Jerzego Ludwika Laschowskiego herbu Nałęcz i Jego małżonki Bogumiły Ludmiły Logau z Altendorfu. Budowa obiektu możliwa była dzięki Patentowi Tolerancyjnemu wydanemu w 1781 r. przez cesarza Józefa II, którym umożliwiono ewangelikom i prawosławnym swobodne praktykowanie swego wyznania oraz dano zgodę na budowę swoich domów modlitwy. Jaworzański Dom Modlitwy był pierwszym na Śląsku Cieszyńskim. Przy materialnym wsparciu hrabiego Ludwika Filipa Saint Genois, w latach 1851-52, jaworzański zbor ewangelicki do istniejącego domu modlitwy dobudował wieżę kościelną. Kolejna generalna przebudowa, która miała miejsce w 1912 r., podyktowana potrzebami przestrzeni jako miejsca swojej liturgii. Kościół jest orientowany, założony na regularnym, symetrycznym rzucie prostokąta z prostokątnym, zamkniętym trójbocznie prezbiterium, flankowanym kwadratowymi aneksami. Nawę zamyka od zachodu masywna kwadratowa wieża, nad którą znajduje się smukły, czworoboczny, przechodzący w ośmiobok, hełm z latarnią, ujęta po bokach w symetryczne prostokątne kruchty z klatkami schodowymi. Kościół jest jednonawowy, z wbudowaną wzdłuż elewacji bocznych kondygnacją szerokich empor, łączących się z emporą chóru muzycznego. Empory wsparte są na betonowych słupach. Elewacja ozdobiona detalem architektonicznym tj. gzymsy, podziały ramowe elewacji oraz wyrabianym w tynku i gipsie boniowaniu pasowym, obramieniach i naczółkach otworów, girlandach, zwornikach oraz kamiennymi elementami: krzyże i wolutowe akroteriony zdobiące szczyty ryzalitów.

Plebania wzniesiona została po wschodniej stronie placu kościelnego o regularnej i zwartej bryle, na symetrycznym rzucie wydłużonego prostokąta, z wyoblonymi narożnikami i skromnym detalem w postaci lizen oraz profilowanego gzymsu wieńczącego. Budynek jest pięcioksiowy, dwukondygnacyjny, częściowo podpiwniczony, nakryty dachem czterospadowym.

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

Dom parafialny d. szkoła ewangelicka

Szkoła ewangelicka (obecnie dom parafialny) znajduje się po zachodniej stronie placu kościelnego, budynek wolnostojący, o symetrycznej i zwartej bryle, posiada od zachodu ryzalit klatki schodowej. Budynek jest założony na symetrycznym rzucie regularnego prostokąta, dwukondygnacyjny, podpiwniczony, dach czterospadowy. Fasada artykułowana jest podziałami ramowymi oraz systemem gzymsów: cokołowym, oddzielającym wysoką kondygnację piwnic, kordonowym z pasem fryzów, podzielonym na prostokątne płyciny oraz wieńczącym – wydatnym, bogato profilowanym, poprzedzonym również pasem fryzu z wydłużonymi płycinami dzielonymi okrągłymi lufcikami strychowymi. Kondygnacja przyziemia wyróżniona delikatnym boniowaniem w tynku. Zamknięty pełnołukowo otwór drzwiowy ujęty jest w płaskie tynkowe obramienie z tynkowym portalem pilastrowym. Otwory okienne są ujednolicone, z zamknięciami o łukach segmentowych.

Budynek gospodarczy zlokalizowany przy wjeździe do zespołu, wolnostojący budynek, o prostej nierozczłonkowanej bryle, założony jest na prostym regularnym rzucie prostokąta, wydłużonego w osi wschód–zachód.

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

Marownia przy cmentarzu ewangelickim

Marownia niewielki budynek zlokalizowany na cmentarzu, w południowo-wschodnim narożniku. Wolnostojący budynek, o prostej, zwartej bryle, założony jest na regularnym rzucie prostokąta, wydłużonego w osi wschód-zachód, dach dwuspadowy. Elewacja południowa włączona jest w południowy odcinek współczesnego metalowego ogrodzenia cmentarnego. Elewacje pozbawione są prawie całkowicie detalu architektonicznego, jedyne jego elementy to: wyciśnięte w tynku nad głównym otworem drzwiowym daty "1880-1933", murowany i otynkowany, profilowany gzyms wieńczący oraz kamienny krzyż w wierzchołku szczytu fasady.

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

Lapiradium przy marowni

Cmentarz ewangelicki założony w 1880 r., następnie powiększony o kolejne kwatery w 1916 i 2007 r. Cmentarz o układzie kwaterowym, nieliczne zabytkowe nagrobki z XIX w. (najstarszy pochówek z 1880 r. - nagrobek śp. Marii Binek, nagrobek ks. Hermana Kotschego z 1897 r., grobowiec rodziny Cichy, lapiradium nagrobków przy ścianie marowni). Na terenie cmentarza zlokalizowany jest krzyż erekcyjny upamiętniający założenie kościoła.

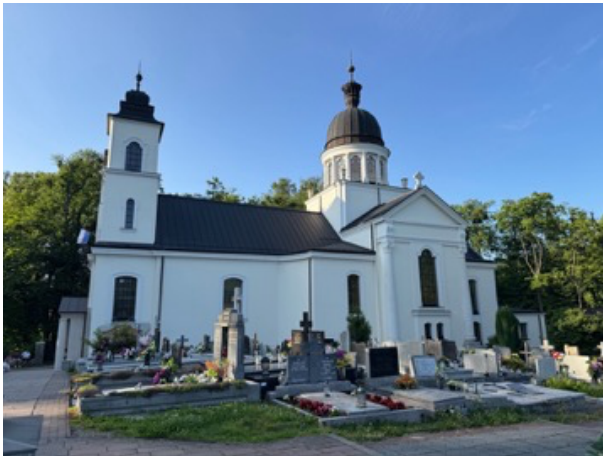

Zespół zabudowy kościoła rzymskokatolickiego

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

Zespół zabudowy kościoła Parafii Rzymskokatolickiej pw. Opatrzności Bożej, w skład, którego wchodzi:

- kościół parafialny (Aleja Kościelna), wzniesiony w latach 1802-1804, rozbudowany w 1886 r., oraz w 1933 r.
- plebania (ul. Wapienicka 17), wzniesiona w 1912 r., przebudowana w latach 80-tych XX w. i w 2016 r.
- Dom Katolicki (ul. Aleja Kościelna 135), wzniesiony w latach 1926-28, rozbudowany w 1934 r. i w 2008 r.
- cmentarz (z zabytkowym krzyżem), czynny od XV w. (?)

Kościół rzymskokatolicki pw. Opatrzności Bożej

Kościół Rzymskokatolicki pw. Opatrzności Bożej - pierwsza wzmianka o parafii pojawia się w księdze Fundacji Biskupa Wrocławskiego „Liber foundationis episcopatus Vratisaviensis w 1305 r. a o samym kościele w 1447 r. w spisie świętopietrza. W trakcie reformacji kościół stał się przedmiotem przetargu między katolikami a protestantami. Ostatecznie został przejęty przez luteran do poł. XVII w. Po zakończeniu wojny trzydziestoletniej, w wyniku kontrreformacji kościół oddano katolikom i zamknięto, ponieważ w Jaworzu zamieszkiwała tylko jedna rodzina katolicka. W 1652 r. drewniany kościół (ówczesne patrocinium pw. Wszystkich Świętych) stojący pośrodku cmentarza, został przejęty przez protestantów. 16 kwietnia 1654 r. kościół na mocy wyroku sądu przywrócony zostaje katolikom jako kościół filialny Parafii Międzyrzecze a od 1785 r. Parafii Jasienica. Wizytacje z roku 1679 r. opisują kościół jako drewniany budynek z dzwonnica (z dwoma dzwonami) z ołtarzem niekonsekrowanym, chrzcielnicą, amboną. Kolejne wizytacje (1688 r.) dodają informacje o drewnianej podłodze i stropie, istniejącym jednym chórze i zakrystii. W latach 1802-1804 zbudowano kościół „z kamienia i cegły (...) z urzędzeniem”, dzięki ofiarności Arnolda

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

barona Saint Genois, według projektu Andrzeja Wątoroka. Jak podaje ks. Londzin w publikacji z 1931 w. „Kościoły drewniane na Śląsku Cieszyńskim” budową kierował Andrzej Waloszek pod inspekcją Jerzego Kukucza, a budowę prowadził master murarski English. Bryła budynku była orientowana, jednonawowa, wzniesiona na planie prostokąta, jednowieżowa. Ze starego kościoła przeniesiono drewniane tabernakulum z 1650 r., kielich mszalny z 1695 r., dwa dzwony jeden z 1644 r. z herbem rodziny Rudzickich, z napisem: „Lorantius Joannes 1644, Sancte Bartolomae ora pro nobis” i epitafium Zuzanny Bludowskiej z 1678 r. oraz kamienną chrzcielnicę. Kościół poświęcił ks. Wojciech Dawid Hauke 1 lipca 1804 r. W 1871 r. lokalia Jaworze podniesiona zostaje do godności parafii. W 1880 r. proboszcz ks. Jan Mrkwa i zarządca majątku hrabiowskiego Edward Kwisda założyli fundusz rozbudowy kościoła. Prace wykonała prawdopodobnie firma „mistrza budowlanego” Emanuela Rosta z Białej, która w 1881 r. i 1884 r. przygotowywała kosztorysy. Wówczas poszerzono prezbiterium i dodano zakrycie (z oratorium umieszczonym na piętrze). W roku następnym dodano nawę boczną - oratorium dla rodziny hrabiego. Budowla zyskała plan krzyża łacińskiego.

Wówczas zamówiono nowe ołtarze: maryjny wykonany przez Miretzkiego z Bielska (z obrazem Matki Boskiej Berdyczowskiej, która znajdowała się w kościele od 1806 r.) i główny wykonany przez Teodora Bergera z Nowego Jicina, z obrazem „Kazanie na Górze” autorstwa Josefa Kastnera, sygnowany „Jos. Kastner Wien. 1886”. Poświęcenie kościoła nastąpiło dnia 12.07.1886 r. przez biskupa Franciszka Śniegonia, generalnego wikariusza Śląska Cieszyńskiego. Po roku 1893 ks. Franciszek Zuber dokonuje dalszych inwestycji we wnętrzu. Zamontowano nowe organy, ołtarz Bożego Grobu, dwa witraże (Najświętsze Serce Marii i Przenajświętsze Serce Pana Jezusa) i nową podłogę.

W 1912 r. malarz Józef Hübsch z Pragi wykonał polichromię wnętrza świątyni. W 1917 r. zakupiono Drogię Krzyżową u niemieckiego malarza Gerharda Fugla z Monachium.

W 1925 r. hrabia Henryk Larisch Mönnich ufundował dwa witraże ze św. Barbarą: „Fundavit comes Henrikus, Larisch - Mönnich, anno 1925, in memoria 20.1.1916” i ze św. Henrykiem: „Fundavit comes Henrikus, Larisch - Mönnich, anno 1925, in memoria 8.12.1918”. Witraże powstały w pracowni Richarda Schleina z Gródka nad Nysą.

W latach 30-tych XX w. rozpoczęła się kolejna zbiórka na rozbudowę kościoła. Prace wykonano według projektu architekta Józefa Jarmera z Bielska. Rysunki projektowe opatrzone są datą: „styczeń 1930 r.”.

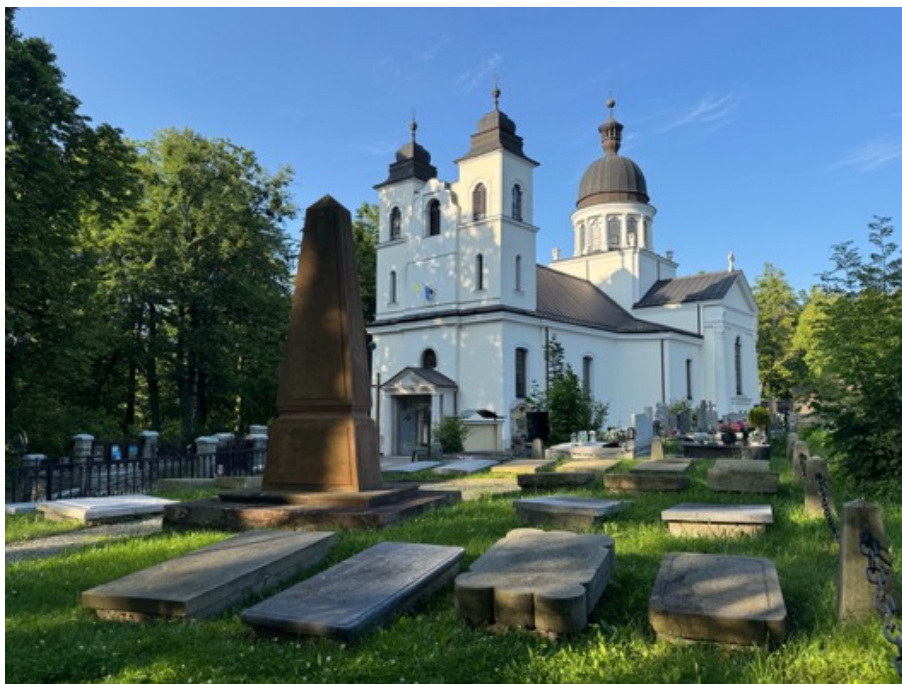
Dzięki nim powierzchnia kościoła ulega znacznemu powiększeniu, a przede wszystkim świątynia zyskuje kopułę na tamburze, zlokalizowana na przecięciu nawy z transeptem. Transept ozdobiono portykami z tympanonem wspartym na dwóch kolumnach. Przebudowie uległa również fasada, wzniesiono dwie wieże przykryte historyzującymi hełmami. Do wnętrza zakupiono nowy neobarokowy ołtarz główny w formie konfesji.

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

Plebania wzniesiona w latach 1913-1914 r., przez ks. Józefa Hanzlika, po uprzedniej zamianie, w wyniku której hrabia Larisch w zamian za starą szkołę i plebanię (przy ul. Pałacowej 27) przekazał parcelę budowlaną pod budowę nowej plebanii. Budynek wzniesiony na południe od cmentarza, o rozbudowanej bryle z pięcioboczną oranżerią od zachodu, ze skromnym detalem w postaci opasek okiennych, profilowanego gzymsu wieńczącego. Budynek jest dwukondygnacyjny, nakryty dachem wielospadowym. Na elewacji tylnej napis „1914”.

Dom Katolicki wzniesiony z inicjatywy ks. Józefa Handzika, znajduje się po zachodniej stronie cmentarza przykościelnego, budynek wolnostojący pierwotnie na rzucie litery L z dachem naczółkowym, wtórnie przekształcony i rozbudowany.

Cmentarz katolicki istniał zapewne od XV w. i otaczał pierwszy drewniany kościół. W części zachodniej wydzielono z niego tzw. kwartał hrabiowski w XVII w. Po raz pierwszy cmentarz rozbudowano w kierunku wschodnim w 1834 r. Do 1880 r. służył również ewangelikom. Obecnie rozbudowywany jest w kierunku południowym (w kierunku zabudowań plebańskich). Cmentarz o układzie kwaterowym, nieliczne zabytkowe nagrobki, ogrodzenie współczesne. Na terenie cmentarza zlokalizowany jest krzyż upamiętniający lokalizację starego kościoła (drewnianego). Na cmentarzu częściowo zachował się stary drzewostan.

Kwartał hrabiowski na cmentarzu rzymskokatolickim

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

Tzw. kwartał (kwatery lub ćwiartka) hrabiowski zlokalizowany jest na cmentarzu parafialnym w jego zachodniej części, wydzielona w XVII w.

W 1820 r. Filip Ludwik Saint Genois kazał wystawić **pamiątkowy obelisk** z kommemoratywnymi inskrypcjami, wokół którego rozlokowano w rzędach groby z kamiennymi (z piaskowca i marmuru) płytami. Całość została ogrodzona słupkami z rozpiętymi tańcuchami i obsadzona topolami, cyprysami i płaczącymi wierzbami. W 2002 r. powołano Społeczną Radę Ochrony i Odnowy Zabytków Jaworza, która rozpoczęła starania by przywrócić założeniu pierwotny stan. Dzięki kwestom i cegiełkom oraz finansowaniu Gminy Jaworze udało się przeprowadzić prace konserwatorskie w latach 2003-2006 oraz zrekonstruować niezachowane inskrypcje (na podstawie zapisków ks. Józefa Londzina).

Spoczęli tam:

1. Magdalena Rudzicka rodzona Gurecka (ur. 1610-17.09.1669)
2. Zuzanna Bludowska rodzona Rudzicka (ur. 1642-16.08.1678)
3. Agladius Centner z Centnerhalu (ur. 1654-20.08.1684)
4. Henryk Rudzicki Rycerz z Kiczyc (ur. 1602-05.02.1688)
5. Jerzy Ludwik von Laschowski z Laszowic (15.10.1718-18.01.1787)
6. Bogumiła Ludmiła Laschowska, rodzona Logau von Altendorf (02.03.1727-20.09.1792)
7. Jerzy Adam Laszowski z Laszowic, dziedzic Jaworza (11.12.1751-10.10.1792)
8. Arnold baron von Saint Genois d'Anneaucourt, c. k. szambelan i pułkownik, pan dóbr i sędzia całego Jaworza i Nałęża (22.06.1734-09.06.1804)
9. Julia baronowa Saint Genois rodzona Laszowska (29.12.1754-16.12.1817)
10. Aleksander baron von Saint Genois (26.07.1811-05.04.1819)
11. Luiza hrabina Saint Genois, urodzona hrabina Wallis (04.07.1821-05.02.1843)
12. Krystian Ernst hrabia zu Stolberg-Stolberg, c. k. feldmarszałek- porucznik (30.07.1783- zm. 1846)
13. Maria hrabina Saint Genois (27.05.1847-19.05.1848)
14. Luiza hrabianka Saint Genois (05.01.1849-14.10.1851)
15. Filip Ludwik hrabia Saint Genois d'Anneaucourt (ur. 1790-30.07.1857)
16. Johanna hrabina von Saint Genois, rodzona baronowa von Trach (04.11.1789- 02.06.1870)
17. Ernst hrabia Saint Genois d'Anneaucourt, c. k. porucznik 2. pułku dragonów (06.02.1852- 24.03.1873)
18. Maurycy hrabia Saint Genois, c. k. szambelan honorowy rycerz suwerennego Zakonu Joannitów (22.03.1816-12.06.1886)
19. Julia hrabina Saint Genois, urodzona de Moros y Luna Ramirez de Arellano (08.03.1859- 04.05.1896)

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

20. Filip hrabia von Saint Genois, baron d'Anneaucourt, c. k. szambelna, sekretarz legacyjny i rotmistrz w stanie spoczynku (16.01.1843-26.06.1916) oraz pochowani w trzech nagrobkach w zachodniej części:
21. Edward Kwisda generalny inspektor uzdrowiska Jaworze (14.10.1829- 30.09.1895)
22. Józefina Labatt z domu von Berghausen, narzeczona Edwarda Kwisdy (10.07.1837- 11.09.1895)
23. Florentyna Kwisda z domu Forner, żona Edwarda Kwisdy (ur. 1847- 17.03.1919)
24. Franciszek Faber arcyksiąży leśniczy w Hażlachu, zięć Edwarda Kwisdy (01.12.1858- 20.09.1920)
25. Karol Forner dzierżawca uzdrowiska Jaworze (24.01.1854-05.11.1905)
26. Maria Forner z domu Wilczek, żona Karola Fornera (26.01.1859- 31.07.1931)
27. Robert Foedrich, wnuk Karola Fornera (09.12.1913- 08.10.1948)
28. Florentyna Foedrich, córka Karola Fornera (zm. 27.02.1960)
29. Albert Forner arcyksiąży inżynier-asystent, c. k. porucznik, syn Karola Fornera (11.05.1880-12.04.1906)

Kaplica pw. św. Jana Nepomucena w Jaworzu Nałężu

Kaplica pw. św. Jana Nepomucena w Jaworzu Nałężu przekształcona podczas ostatniej rozbudowy rozpoczętej w 2000 r. W miejscu tym od 1829 r. istniała ufundowana przez hrabiego

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

Filipa Ludwika Saint Genois d'Anneaucourt kaplica pod wezwaniem św. Jana Nepomucena, poświęcona w 1831 r. Została odbudowana po pożarze, który miał miejsce w 1910 r. (pożar zniszczył dach oraz znacznie uszkodził jej wnętrze). Niewielki plac przy kaplicy otaczają lipy.

Krzyże przydrożne

Pod względem występowania zabytków sakralnych takich jak krzyże, kapliczki przydrożne zasób Gminy Jaworze jest bardzo skromny. Te małe elementy krajobrazu prócz walorów estetycznych niosą ze sobą również ważną informację o historii i społeczności, upamiętniają bowiem znaczące wydarzenia z życia mieszkańców, wskazują historyczny przebieg dróg, zasięg dawnych osad, wskazują miejsca uświęcone poprzez fakt postawienia elementu sakralnego. Znaczenie kulturowe, religijne a także krajobrazowe kapliczek powinno być przedmiotem ochrony konserwatorskiej. Wraz z otaczającą zielenią opiekuńczą stanowią one zespół wartości kulturowo-przyrodniczych, o dużych walorach krajobrazowych.

Krzyż z 1899 r. przy ul. Średniej

Kamienny krzyż zlokalizowany przy skrzyżowaniu ulicy Średniej i Granicznej pochodzi z 1899 r., na co wskazuje napis na trzonie z tyłu: "A D 1899". Na trzonie w zamkniętej ostrołukowo niszy inskrypcja "Któryś cierpiat/ za nas rany/ Jezu Chryste/ zmiłój się/ nad nami". Zachowano pisownię oryginału. Wyżej krzyż z postacią Chrystusa. Przy krzyżu zieleń opiekuńcza – 3 lipy.

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

Krzyż z 1912 r. przy kaplicy w Jaworzu Nałężu

Kamienny krzyż zlokalizowany przy prezbiterium kaplicy w Nałężu (z tyłu) przy ul. Cisowej), z 1912 r. z inskrypcją "O Krzyżu/ umęczonego/ Chrystusa/ bądź tarczą/ i opieką naszą/ 16. Maja 1912."

Krzyż z 1884 r. na cmentarzu rzymskokatolickim

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

Kamienno-metalowy krzyż na terenie cmentarza katolickiego z 1884 r. upamiętniający miejsce lokalizacji pierwszego, drewnianego kościoła. Na trzonie zwieńczonym ostrołukową z dekoracją maswerkową, inskrypcja: "Wierzę/ że Odkupiciel mój/ żyje i w dniu ostatnim/ powstanę z ziemi./ 26/VII 1884/ renov. 1912". W dolnej części obelisku znajduje się druga tablica o treści: "Wieczny odpoczynek/ racz im dać Panie!". Cokół wysoki wtórny. Całość zwieńczona wysokim krzyżem z postacią Chrystusa.

Krzyż erekcyjny z 1880 r. na cmentarzu ewangelickim

Kamienny krzyż na cmentarzu ewangelickim z 1880 r. upamiętniający otwarcie cmentarza, zlokalizowany na środku alei, o trzystopniowym schodkowym cokole i trzonie z nieczytelną inskrypcją. Całość zwieńczona krzyżem.

Nowszy krzyż na części dołączonej do cmentarza. Inskrypcja na krzyżu "Jezus Chrystus rzekł:/ "Jam jest zmartwychwstanie/ i żywot..."/ J 11,23".

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

Krzyż z 1 ćw. XX w. przy ul. Zdrojowej

Kamienny krzyż na skrzyżowaniu ul. Zdrojowej i ul. Pod Harendą prawdopodobnie z 1 ćw. XX w. Na trzonie w zaokrąglonej od góry niszy inskrypcja nieczytelna "Niech będzie/ pochwalony/ Jezus Chrystus". Całość zwieńczona prostym krzyżem z figura Ukrzyżowanego.

Na omawianym terenie występują także proste drewniane krzyże jednak ze względu na wpływ czynników zewnętrznych atmosferycznych drewniane elementy często ulegają zniszczeniu i wymieniane są na nowe np. krzyż przy ul. Panoramicznej (współczesny).

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

Kościół leśny na stoku Wysokiego

Leśny kościół w Jaworzu jest jednym z dziewięciu takich zlokalizowanych w Beskidzkie Śląskim.

W okresie kontrreformacji (w latach ok. 1654–1709) ewangelicy ze Śląska Cieszyńskiego potajemnie odprawiali nabożeństwa. W 1654 roku tzw. komisja religijna z polecenia cesarza Ferdynanda III odebrała ewangelikom Śląska Cieszyńskiego wszystkie kościoły. Ewangelicy w obawie przed represjami, nie mogąc gromadzić się w kościołach, korzystali z posługi wędrownych kaznodziejów (przybywali oni potajemnie z Górnych Węgier, ale też i z Dolnego Śląska czy z Królestwa Polskiego). Nabożeństwa odprawiano na odludnych miejscach, głównie w górach.

"Leśny kościół" ewangelicki zlokalizowano na stromym stoku Wysokiego, pomiędzy Kopanym a Borowiną w formie amfiteatru o 13 stopniach wyłożonych kamieniami (jeden nad drugim każdy o szerokości 1 metra, wysokości 0,5-0,75 m i długości 30 m), w którym mogło pomieścić się ok. 500 osób. Miejscem kaznodziei była prawdopodobnie niżej położona ambona.

Do II kategorii zaliczyć należy zabudowania zespołu pałacowego, altana (glorieta) na wzgórzu Goruszka, zabudowania folwarków dolnego (budynek bramy, czworak i stajnia przy ul. Pałacowej 28) i górnego (dawny dwór – ul. Zdrojowa 34 i czworak – ul. Wapienicka 117), most kamienny na drodze do folwarku dolnego oraz budynki mieszkalne i mieszkalno-usługowe przy ulicach Aleja Kościelna 105, Graniczna 115, Pałacowa 27, Plac Kościelny 24, Pod Młyńską Kępą

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

18 i 21, Rumiankowa 20, 78, 114, Słoneczna 133a, Stokrotek 51, Storczyków 72, Szkolna 96, 98, 110, 134, Średnia 95, Zdrojowa 30, 31, 32, 33, 37, 38, 39, 41, 42, 43, 45, 111, 131, 138 i 139.

Do świeckich zabytków architektury i budownictwa zaliczamy zabytki ujęte pod numerami 2-9, 16-20, 26, 28, 29, 31-44, 48-62 w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Zespół pałacowo-parkowy

Zespół pałacowo-parkowy składa się z:

- **budynku pałacu – ul. Pałacowa 1**, wzniesiony w 1793 r., przekształcony w latach 1919-1921, zniszczony w 2010 r., odbudowany w 2014 r.
- **oficyny północnej – ul. Pałacowa 94,**
- **oficyny południowej – ul. Pałacowa 93,**
- **budynku bramy – ul. Pałacowa 92,**
- **bramy wjazdowej,**
- **drogi i mostu kamiennego** (na drodze z folwarku dolnego do pałacu)
- **parku pałacowego** (patrz: III) **wraz z kamiennymi wazami**
- **pamiątkowego słupa kamiennego (kolumna z 1818 r.) na terenie parku**
- **budynku internatu d. kurhaus – ul. Zdrojowa 90**, wybudowany w latach 1862-63

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

Pałac rodziny Saint Genois d'Anneaucourt

Pałac wzniesiony w 1793 r. przez barona Arnolda Saint Genois d'Anneaucourt, Bryła budynku została przekształcona podczas przebudowy w latach 1919-1921 przez hrabiego Larischa (m.in. usunięto część pierwotnych klasycystycznych detali oraz wprowadzono nową stolarkę okienną i dobudowano do ryzalitu frontowego otwarty portyk z tarasem) i zniszczony w pożarze w 2010 r., odbudowany w 2014 r. Budynek o cechach klasycystycznych został wzniesiony jako murowany budynek piętrowy na rzucie wydłużonego prostokąta z ryzalitami na osi środkowej oraz osiach skrajnych. Fasada od wschodu jedenastoosiowa z ryzalitem trójosiowym ujętym na piętrze zdwojonymi półkolumnami jońskimi i zwieńczonym trójkątnym przyczółkiem z polichromowanym herbem właścicieli. Nad oknami piętra oraz w elewacjach bocznych dekoracja płycinowa z girlandami a w korpusie głównym oraz w elewacjach bocznych międzykondygnacyjne rozetki. Budynek przykryty dachem czterospadowym.

Oficyny przypałacowe usytuowane zostały prostopadle do budynku pałacu.

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

Oficyna północna w zespole pałacowo-parkowym

W **oficynie północnej**, gdzie znajdowały się mieszkania najważniejszych urzędników i dalszej rodziny, urządzono lokum dla kuracjuszy tzw. dom Filipa. Budynek ten wzniesiony został jako murowany, piętrowy na rzucie prostokąta z płaskim dachem. Fasada z wejściem na osi, siedmioosiowa z płytkimi jednoosiowymi skrajnymi ryzalitami zaakcentowanymi na piętrze boniowanymi lizenami i zdwojonymi arkadami zamkniętymi półkoliście. Dekoracja w postaci płycin i gzymsów działowych i wieńczących powtórzona również na elewacjach bocznych dwuosiowych. W ryzalicie od strony wschodniej dostawiony był pierwotnie drewniany ganek z dekoracją ciesielską.

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

Oficina południowa w zespole pałacowo-parkowym

Oficina południowa mieszcząca pierwotnie mieszkania dla służby a na parterze powozy hrabiowskie w okresie funkcjonowania uzdrowiska była wykorzystywana jako zakład kąpielowy. Powtarzała ona w zewnętrznym wyglądzie oficynę północną, lecz z uproszczonym detalem architektonicznym. W ryzalicie od strony wschodniej również posiadała prostokątną dobudówkę, ale wykonaną z muru pruskiego o dachu dwuspadowym i wejściu od strony pałacu.

Zabytkowe wazy w parku pałacowym

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

Zabytkowa kolumna z 1818 r. w parku pałacowym

Pomiędzy oficynami znajduje się prostokątny gazon dekorowany **dwoma wazami z piaskowca w formie urny**. Na terenie parku znajduje się także zabytkowa **kolumna kanelowana**, ku czci Arnolda Saint Genois d'Anneaucourt oraz Julii z Laszowskich postawił w 1818 r. ich syn Filip. Kolumna po pracach konserwatorskich przeprowadzonych w 2024 r.

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

Budynek bramny w zespole pałacowo-parkowym

Budynek bramny zlokalizowany przy drodze prowadzącej do kompleksu od północy, który został wzniesiony jako murowany, piętrowy na rzucie kwadratu z dobudowaną w XX w. od zachodu częścią nowszą. Fasada trójosiowa zdobiona na parterze zdwojonymi arkadami zamkniętymi półkoliście, a na piętrze podziałami ramowymi, od strony południowej z trzema oknami w formie okulusa. Budynek został przekryty dachem czterospadowym. Na przedłużeniu budynku od strony południowej znajdowała się dobudowana później przeszklona oranżeria (prawdopodobnie wraz z przebudową pałacu w latach 20-tych XX w. zlikwidowano szklane ściany oranżerii zamykając bryłę pełnym murem, z przeznaczeniem na funkcję mieszkalną), którą przekryto wspólnym dachem.

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

Rzeźby na bramie wjazdowej w zespole pałacowo-parkowym

Brama wjazdowa z rzeźbami w zespole pałacowo-parkowym

Brama złożona jest z dwóch graniastośłupowych filarów o kamiennych profilowanych nakrywach z dwoma klasycyzującymi rzeźbami z piaskowca w postaci chłopców. Chłopiec po

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

prawej trzyma w dłoniach tarczę z herbem Saint Genois a chłopiec z lewej z herbem Nałęcz Łaszowskich.

Most kamienny na Potoku Wysokim

Droga i most na trasie prowadzącej z folwarku dolnego do pałacu, z ok. 2 poł. XIX w. Most zbudowany z ciosów kamiennych położony nad Potokiem Wysokim.

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

Dawny kurhaus ob. internat w zespole pałacowo-parkowym

Kurhaus - dom zdrojowy ob. internat wybudowany w latach 1862-1863 pierwotnie mieścił piwnice do przechowywania wód mineralnych, kancelarię kąpieliska, mieszkanie lekarza, pokój konsultacyjny oraz 31 pokoi gościnnych i był najważniejszym obiektem w kompleksie uzdrowiska. Budynek o zwartej dwukondygnacyjnej bryle i jedenastoosiowych elewacjach dłuższych z wyodrębnionymi pilastrami dwuosiowymi ryzalitami skrajnymi pierwotnie posiadał wejście w ścianie szczytowej północnej. Elewacje ożywiono gzymsami międzykondygnacyjnymi i okapowym o dekoracyjnej formie oraz opaskami nadokiennymi o półkolistej formie w otworach okiennych pierwszego piętra.

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

Glorieta z 1798 r. na Wzgórzu Goruszka

Glorieta (altana) z 1798 r. na szczycie wzgórza Goruszka, kamienna w formie wzorowanej na monopterosie, wzniesiona za panowania barona Arnolda Saint Genois d'Anneaucourt.

Zabudowania folwarczne

Na omawianym terenie funkcjonowały dwa folwarki, których gospodarka opierała się na produkcji rolnej, hodowlanej. Oprócz zabudowań mieszkalnych istniały w nich szereg budynków gospodarczych (stodoły, spichlerze, obiekty inwentarskie).

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

Zespół zabudowy folwarku dolnego

Folwark dolny składa się z:

- budynek bramny, ul. Pałacowa 28, XVIII w.
- d. czworak, ul. Pałacowa 28, XVIII w.

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

- stajnia, ul. Pałacowa 28, XVIII w.
- lodownia, ul. Pałacowa 28, z pocz. XX w.

Folwark dolny zlokalizowany na wschód od pałacu, wybudowany na planie podkowy (układ widoczny widoczna na planie katastralnym Jaworza z 1836 r. pn. *Dorf Ernsdorf-ober-mittl-nieder slawisch laworz sammt den Colonien Pelchrim-Saintgenois-Nalensch in Schlesien Techmer Kreis*) w XVIII w. Część budynków o charakterze gospodarczym nie istnieje (np. spichlerz rozebrany w latach 60-tych XX w., gołębnik, stodoła południowa, stodoła wschodnia, zabudowania gospodarcze wzdłuż północnej granicy założenia oraz część zabudowy gospodarczej wzdłuż południowej granicy założenia).

Budynek bramny w Folwarku dolnym

Budynek bramny zbudowana w XVIII w. stanowiący prawdopodobnie pozostałość dawnego założenia dworskiego, należącego w 1 poł. XVII w. do Henryka Rudeckiego. Budynek murowany z kamienia, na rzucie prostokąta, piętrowy. Piwnice sklepione kolebkowo i kolebkowo z lunetami. Na parterze, w prawej części budynku brama wjazdowa przykryta sklepieniem kolebkowym z lunetami, zamurowana. Elewacja zachodnia trzyosiowa, ze śladami półkolistego otworu dawnej bramy. Elewacja wschodnia czteroosiowa. Dach dwuspadowy.

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

D. czworak w Folwarku dolnym

Czworak usytuowany przy bramie od południa. Budynek parterowy na rzucie wydłużonego prostokąta. We wnętrzu sklepienie nieckowe, żaglaste i żaglaste na gurtach. Elewacja wschodnia piętnastoosiowa, zachodnia czteroosiowa. Dach dwuspadowy.

Stajnie w Folwarku dolnym

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

Stajnia usytuowana przy bramie od północy, na rzucie litery L. W skrzydle zachodnim portal kamienny, zamknięty łukiem półkolistym, obniżonym. Dach dwuspadowy.

Lodownia przy Folwarku dolnym

Lodownia z pocz. XX w. zlokalizowana przy bramie od zachodu, sklepiona z kamienia rzeczno.

Folwark górny

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

Folwark górny składa się z:

- **d. dwór** ob. gajówka Nadleśnictwa Bielsko, Leśnictwa Jaworze, ul. Zdrojowa 34, 1 poł. XIX w.
- **d. czworak** ob. budynek mieszkalno-gospodarczy, ul. Wapienicka 117, XVIII/ XIX w.

Folwark górny zlokalizowany na południe od pałacu, wybudowany na planie podkowy (układ widoczny na planie katastralnym Jaworza z 1836 r. pn. *Dorf Ernsdorf-ober-mittl-nieder slawisch laworz sammt den Colonien Pelchrim-Saintgenois-Nalensch in Schlesien Techmer Kreis*) w XVIII/XIX w. Zespół stracił układ litery U ze względu na rozbiórkę drewnianej stodoły usytuowanej od zachodu.

Dwór murowany, na rzucie prostokąta, pięcioosiowy i jednokondygnacyjny. Skromny detal architektoniczny w postaci gzymsu wieńczącego oraz płycin zwieńczonych półkoliście. W narożnikach przypory. Dach dwuspadowy.

Czworak murowany z kamienia i cegły, wzniesiony na rzucie mocno wydłużonego prostokąta, jednokondygnacyjny. Otwory wejściowe o łukach półkolistych, okna kwadratowe. Dach dwuspadowy.

Zabudowa mieszkalna drewniana

Pierwotnie zabudowa omawianej gminy aż do 2 poł. XIX w. była w większości drewniana. Były to budynki mieszkalne wznoszone w konstrukcji zrębowej na rzucie prostokąta, z dachem dwuspadowym pokryte strzechą (?) bądź gontem.

Budownictwo drewniane było jeszcze licznie reprezentowane podczas badań terenowych inwentaryzacyjnych po II wojnie światowej (na potrzeby *Katalogu zabytków sztuki w Polsce*) istniały wówczas niezachowane obecnie: dom nr 79 z pocz. XIX. w drewnianej konstrukcji zrębowej, potynkowany, prostokątny, parterowy, dwutraktowy, czteroizbowy z sienią na osi. W izbach stropy belkowane. Dach czterospadowy.

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

Źródło: Karta tzw. zielona, *Dom mieszkalny nr 79*, 1959 r. Narodowy Instytut Dziedzictwa

Domy nr 15, nr 58, nr 61 zbudowane zapewne w 1 poł. XIX w. drewniane konstrukcji zrębowej, potynkowane, parterowe, dwutraktowe, dwuizbowe, połączone ze stajniami, na osi sienie przelotowe, dachy dwuspadowe.

Źródło: Karta tzw. zielona, *Dom drewniany nr 15*, 1959 r. Narodowy Instytut Dziedzictwa

W latach 80-tych XX w. (zinwentaryzowane na potrzeby wojewódzkiej ewidencji zabytków) istniały jeszcze drewniane chałupy nr 46 (wraz ze stodołą), nr 295 z przełomu XIX/XX w. czy też nr 61 z 1864 r.

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

**Źródło: Karta tzw. biała, *Dom mieszkalny Jaworze Górne 46*, 1984 r.
Narodowy Instytut Dziedzictwa**

W pobliżu domu równolegle bądź prostopadłe wznoszono budynek gospodarczy – stodołę, drewnianą bądź ceglano-drewnianą o dwuspadowym dachu lub szopę czy spichlerz oraz inne obiekty gospodarcze inwentarskie (chlew, stajnia, obora). Nie zachowały się do naszych czasów budynki reprezentujące ten typ budownictwa. W latach 80. XX w. zewidencjonowano np. stodołę przy nr 46 murowano-drewnianą z 1890 r., stodołę przy nr 18 z 1890 r. czy stodołę przy nr 57 z 1860 r. o konstrukcji zrębowej.

Stodoła przy nr 46

Źródło: karta katalogowa ŚWKZ Katowice, Delegatury w Bielsku-Białej, 1986 r.

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

Stodoła przy nr 57**Źródło: karta katalogowa ŚWKZ Katowice, Delegatury w Bielsku-Białej, 1986 r.**

Na zalesionych terenach górskich należących do barona Saint Genois powstały pod koniec XVIII w. i na początku XIX w. chaty dla drwali (widoczne np. na mapie katastralnej z 1836 r. pn. *Dorf Ernsdorf-ober-mittl-nieder slavisch laworz sammt den Colonien Pelchrim-Saintgenois-Nalensch in Schlesien Techmer Kreis*). Były to kurne chaty wzniesione na kamiennej podmurówce (podpiwniczone) z belek drewnianych na zrąb na rzucie prostokąta, z dachem dwuspadowym.

Na terenie przysiółków Błatnia i Grabki zachowały się do naszych czasów kamienne elementy podmurówek i podpiwniczenia (np. Grabka nr 1 - chata rodziny Czyżów, przebudowana w 1888 r., rozebrana w 1964 r.; Grabka nr 2 - kurna chata rodziny Mendrków, rozebrany w latach 60. XX w; Grabka nr 3 - chata rodziny Herzyków z ok. 1855 r., przebudowana na pocz. XX w., rozebrana w 1964 r.; Grabka nr 7 - chata z XVIII w. rodziny Śliwków spalony w 1977 r.; Błatnia nr 8 - chata z XVIII w., przebudowana na przełomie XIX/XX w., pierwszy lokator Paweł Płachciok, budynek opuszczony w 1967 r.; Błatnia nr 9 - kurna chata, przebudowana w ok. 1900 r. rodziny Płachcioków i Gleniów, rozebrany w latach 60. XX w.; Błatnia nr 10 - chata z pocz. XIX w. rodzina Szczepanów, do 1982 r. jedyny który przetrwał do naszych czasów; Błatnia nr 11 - chata rozebrana po 1968 r.; Błatnia nr 12 - chata rodziny Greniów, opuszczona po II wojnie światowej; Błatnia nr 14 - chata rodziny Helerów, dwukrotnie spalona od uderzenia pioruna, ostatnia chata zbudowana w 1936 r. zamieszkiwana do 1956 r.). Z 14 chat zachowała się tylko jedna (w 2003 r. wg Jadwigi Roik były dwie).

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

Chałupa drwala - Błatnia 10, pocz. XIX w.

Wyobrażenie o dawnej zabudowie mieszkalnej dają obiekty, które przetrwały do naszych czasów zachowane in situ tj. **chałupa drwala Błatnia 10** z pocz. XIX w. Chałupa posadowiona na podmurówce z kamienia łamanego, wzniesiona z belek drewnianych na zrąb, na rzucie zbliżonym do prostokąta o zwartej bryle. Ściany szczytowe z przydaszkami. Dach dwuspadowy. Część budynku pełniła funkcję gospodarczą.

Jednym z ostatnich budynków tradycyjnej zabudowy tzw. górnej wsi w Jaworzu jest **chałupa przy ul. Zdrojowej 43** pochodząca z 1900 r. drewniana na zrąb z bieloną polepą, na rzucie zbliżonym do prostokąta z dachem dwuspadowym (obecnie niezamieszkała) czy też chałupa drewniana z 1904 r. przy ul. Pod Harendą 17.

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

Chałupa drewniana - ul. Pod Harendą 17

Na **ul. Zdrojowej 113** znajduje się budynek drewniany z 1920 r. wtórnie rozbudowany w kierunku wschodnim w technologii murowanej.

Innymi przykładami są: chałupa drewniana przy ul. Wapienickiej 69 oraz przy ul. Cisowej 22 a także wtórnie przeniesiona z innej lokalizacji, obecnie przy ul. Kalwaria 78.

Zabudowa mieszkalna murowana

W krajobrazie gminy spotkać można tradycyjne budynki mieszkalne murowane z 2 poł. XIX w. i pocz. XX w. Czasem dzielone były na część mieszkalną i część inwentarską co ułatwiało rzut wydłużonego prostokąta jednokondygnacyjnego z poddaszem.

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

Dom przy ul. Pod Młyńską Kępą 18

Przykładem może być **dom przy ul. Pod Młyńską Kępą 18** z 1880 r. z kamiennym cokołem i tzw. "wysiodkiem". Domy z "wysiodkami" przy ul. Jasienickiej 8 czy ul. Słonecznej 4 już nie istnieją. Innym przykładem jest **dom przy ul. Pod Młyńską Kępą 21** z 1910 r. (elewacja uproszczona po remoncie) czy też **dom przy ul. Storczyków 17** z 1904 r. (z wtórną facjatą od wschodu).

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

Dom przy ul. Pod Młyńską Kępą 21

Dom przy ul. Storczyków 17

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

Nieistniejący już (wykreślony z rejestru zabytków) budynek mieszkalny połączony był z budynkiem inwentarskim na rzucie litery L z 1800 r. przy ul. Cyprysowej 11 posiadał dodatkową stodołę zlokalizowaną równolegle od zachodu.

Budynki o prostym rzucie prostokąta reprezentuje **dom przy ul. Zdrojowej 37** oraz **dom przy ul. Zdrojowej 38** datowany na lata 20. XX w. i **dom przy ul. Zdrojowej 41** z deskowanym szczytem. Willa Raszka przy ul. Pod Młyńską Kępą również na rzucie prostokąta posiadała także drewnianą werandę na osi, od zachodu, krytą dachem dwuspadowym. W domu przy ul. Południowej 32 wzniesionym z cegły i kamienia zachowały się sklepienia oraz strop belkowy (elewacje po remoncie w latach 10. XIX w.). Dom przy ul. Dzwonkowej 49 posiada zachowaną werandę drewnianą w elewacji wschodniej. W tym typie jest również budynek mieszkalno-gospodarczy przy ul. Ustronnej 40 i przy ul. Pagórkowej 75.

Grupę murowanych budynków z nadbudowaną facjatą na osi reprezentują: **dom przy ul. Storczyków 72** z 1910 r. (posiada dekoracją ciesielską) czy też **dom przy ul. Zdrojowej 39** datowany na 1930 r. (?). Kolejnymi przykładami są: dom przy ul. Średniej 107 i dom przy ul. Średniej 63 (na tyłach zakładu przemysłowego). Budynki w tym typie ze skromnym detalem posiadają: **dom przy ul. Zdrojowej 42** z 1910 r. i dom przy ul. Południowej 129 z 1927 r. (wyremontowany, detal wykonany w styropianie). Młodsza egzemplifikacją, zapewne z międzywojnia, jest budynek mieszkalno-usługowy przy ul. Wapienickiej 91 oraz **dom przy ul. Średnia 95** z 1930 r. z dachem naczółkowym i facjatą na osi, a także dom przy ul. Cieszyńskiej 8 czy też dom przy ul. Zdrojowej 147. Podobne przykłady to: okazały **budynek przy ul. Rumiankowej 78 i 78 A** i przy ul. przy ul. Turystycznej 31. Innym przykładem jest **dom przy ul. Zdrojowej 33** z dachem naczółkowym.

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

Dom przy ul. Zdrojowej 39

W zabudowie uzdrowskiej pojawiały się również budynki wzniesione z muru pruskiego takiej jak **Willa Moritza przy ul. Zdrojowa 30** z 1890 r. lub sąsiadujący z nim budynek przy ul. Zdrojowej 100 (nie istnieje).

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

Willa Moritza przy ul. Zdrojowej 30

Przykładem zabudowy mieszkalnej willowej z okresu funkcjonowania źródła jest **Willa Anna przy ul. Zdrojowej 31** z 1880 r. oraz **Willa Kwisda** wzniesiona w drugiej połowie XIX w. **przy ul. Słonecznej 83**.

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

Willa Anna przy ul. Zdrojowej 31

Willa Kwisda przy ul. Słonecznej 83

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

Liczną grupę zabudowy wolnostojącej willowej reprezentują obiekty wzniesione w okresie międzywojennym. Np. słynna Willa Zośka zwana też „Jaworzańskim Soplicówkiem” z 1932 r. należąca do dr Kosiebowicza przy ul. Kalwaria 87, **dom** kierownika szkoły Jerzego Kaszpra **przy ul. Słonecznej 133 A** z ok. 1927 r. i sąsiadujący z nim **dom przy ul. Szkolnej 134** z ok. 1920 r.

Willa Zośka przy ul. Kalwaria 87

Zachowała się do naszych czasów również willa tzw. Palestra wybudowana przez Zofię i Stanisława Batyckich, potem w rękach Albertyny i Franciszka Urbańczyka (potem DW "Żubr" Wojewódzka Izba Adwokacka w Katowicach) **przy ul. Stokrotek 51**. Innym obiektem funkcjonującym do dziś w swej pierwotnej funkcji to apteka i jednocześnie willa dr Jana Bozewicza **przy ul. Zdrojowej 138** wybudowana w 1928 r. (lub w 1925 r. ?) według projektu Alfreda Antona Wiedermanna.

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

Budynek d. apteki i willa dr. Boziewicza przy ul. Zdrojowej 138

Ponadto okazałe obiekty modernistyczne takie jak Willa ministra Henryka Józewskiego (nie istnieje) przy ul. Wrzosowej 70 lub willa przy ul. Kalwaria 185 (przekształcona w 2024 r.).

Zachowały się przykłady zabudowy willowej z detalem architektonicznym tj. **dom przy ul. Rumiankowej 114** z 1933 r., dom przy ul. Cieszyńskiej 146.

Skromniejsze obiekty z okresu międzywojennego to **dom przy ul. Rumiankowej 20** na rzucie prostokąta kryty dachem mansardowym, **dom przy ul. Granicznej 115** z 1930 r. z dachem naczółkowym i prostym detalem, **budynek przy ul. Zdrojowej 45** z 1920 r. z dachem mansardowym. Dwa budynki na rzucie kwadratu **przy ul. Szkolnej 98** z 1920 r. i sąsiadujący z nim **przy ul. Szkolnej 110** z 1936 r. (wtórnie ocieplony).

Budynki użyteczności publicznej

Zabudowania, które pełniły funkcje szkół, gospód/restauracji oraz infrastruktury uzdrowskiej o zróżnicowanej stylistyce, gabarytach, rzutach, zazwyczaj budynki tynkowane, zaprojektowane indywidualnie.

• restauracje:

- d. budynek "Cholewikówki" ze sklepem i restauracją wybudowany w latach 20-tych XX w. przez P. Cholewika, **przy ul. Zdrojowej 9**

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

Tzw. „Cholewikówka” przy ul. Zdrojowej 9

- o zajazd i urząd pocztowy (od 1920 r.) obecnie budynek mieszkalny, **przy ul. Cieszyńskiej 6,**

Budynek d. zajazdu i urzędu pocztowego przy ul. Cieszyńskiej 6

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

- o budynek hotelu i restauracji Bertholda Simchowicza – obecnie siedziba Gminy Jaworze przy ul. Zdrojowej 82,

Budynek d. hotelu i restauracji Bertholda Simchowicza przy ul. Zdrojowej 82

- o budynek hotelu Pod Goruszką, restauracji i letniej kawiarni, potem restauracja Hansla tzw. **willa Langer** z ok. 1880 r. **przy ul. Szkolnej 97,**

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

Willa Langer przy ul. Szkolnej 97

- restauracja Erwina Schlauera **przy ul. Zdrojowej 78/ pl. Kościelny 24**
- restauracja przy ul. Cieszyńskiej 191 A obecnie w Jasienicy
- restauracja parkowa uzdrowiska przy ul. Zdrojowej (nie istnieje)
- **sklepy:**
 - dom towarowy Lachmanna ob. budynek mieszkalny i budynek mieszkalno-usługowy przy ul. Zdrojowej 113 i 107,
 - sklep rodziny Kobielów z 1912 r. **przy ul. Zdrojowej 32**
- **poczty:**
 - zajazd i urząd pocztowy (od 1920 r.) obecnie budynek mieszkalny, **przy ul. Cieszyńskiej 6,**
 - poczta przy ul. Cieszyńskiej 174,

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

Poczta przy ul. Cieszyńskiej 174

Szkoła Podstawowa nr 1 im. Marii Dąbrowskiej w tle wzgórze Goruszka

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

• szkoły:

- Stara szkoła i plebania rzymskokatolicka wybudowana przez hrabiego Filipa Ludwika Saint Genois z 1829 r., rozbudowana od zachodu w 1866 r. (parter) i w 1889 r. (piętro) ob. **budynek mieszkalno-usługowy przy ul. Pałacowej 27,**
- Stara szkoła ewangelicka wzniesiona w latach 1867-68, ob. **dom parafialny przy pl. Kościelny 26,**
- Szkoła Ludowa w Jaworzu Nałężu z 1902 r., funkcjonowała do 1974 r. (nie istnieje od 2001 r., zrekonstruowana ob. budynek mieszkalny) przy ul. Cisowej 332,
- Szkoła w Jaworzu Nałężu, ul. Cisowa 67 (nieużytkowana),

Budynek d. szkoły przy ul. Cisowej 67

- Szkoła Powszechna/ Podstawowa nr 1 (wcześniej Szkoła Publiczna) z 1937 r., przebudowana, przy ul. Szkolnej 180,
- Szkoła Podstawowa nr 2 tzw. Tysiąclątka przy ul. Wapienickiej 10,
- Polska Prywatna Szkoła Ludowa Towarzystwa Szkoły Ludowej (budynek odkupiony od Jerzego Koniga, funkcjonowała w latach 1910-1919) przy ul. Storczyków 19 obecnie w Bielsku-Białej Wapienicy,

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

- Szkoła Niemiecka z 1910 r. potem Polska (1918/19 r.) tzw. Rossengerka, ob. przedszkole, przy ul. Wapienickiej 74,

Budynek d. Szkoły Niemieckiej przy ul. Wapienickiej 74

- dworzec kolejowy z 1888 r. przy ul. Cieszyńskiej - obecnie w Jasienicy
- strażnica z wieżą (nie istnieje, rozebrana w 1970 r.)
- **infrastruktura uzdrowskowa:**
 - Willa Sanitas przy Al. Kościelnej 105 z ok. 1877 r., budynek sanatoryjny później administracja uzdrowska i mieszkania urzędników,

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

Willa Sanitas przy Al. Kościelnej 105

Budynek sanatorium tzw. "Stary Jerzy" przy ul. Słonecznej 435

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

- budynek sanatoryjny tzw. „Stary Jerzy” wzniesiony w latach 1927-1930 przez Jerzego Czopa, przebudowany i nadbudowany w 2015 r., obecnie położony na obszarze Beskidzkiego Zespołu Leczniczko-Rehabilitacyjnego Szpitala Opieki Długoterminowej przy ul. Słonecznej 435,
- budynek d. Prewentorium dla dzieci wzniesiony w 1937 r., rozbudowany, przy ul. Wapienickiej 142,

Budynek d. Prewentorium dla dzieci

- Kurhaus - dom zdrojowy ob. internat wybudowany w latach 1862-1863 przy ul. Zdrojowej 90
- budynek d. Sanatorium Bielskiej Ubezpieczalni Społecznej dla Kobiet z 1927 r., wzniesiony z muru pruskiego, przy ul. Wapienickiej 101,

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

Budynek d. Sanatorium Bielskiej Ubezpieczalni Społecznej dla Kobiet

Do III kategorii zaliczyć należy park pałacowy oraz zespoły zieleni na terenie układu urbanistycznego zlokalizowane na wzgórzu Goruszka oraz na Młyńskiej Kępie.

Do zabytkowych zespołów zieleni zaliczamy zabytki ujęte pod numerami 1 poz. 6 i 7 oraz 10

Zabytkowe zespoły zieleni

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

Park przypałacowy

Park

Wraz z pałacem hr. Arnolda Saint Genois d'Anneaucourt nierozdzielna całość stanowi zabytkowy park przypałacowy. O jego wartości stanowi zarówno liczba gatunków drzew i krzewów tam się znajdujących jak i całość układu kompozycyjnego.

Położone w centrum wsi założenie pałacowo-ogrodowe obejmujące powierzchnię 6 ha powstało na kanwie wcześniejszego geometrycznego układu barokowego. W obecnej swej postaci stanowi ogród krajobrazowy klasycyzujący z XIX w. Ogród ten łączy w sobie regularny układ ogólnej kompozycji przestrzennej ze swobodnie kształtowanymi i charakterystycznymi dla stylu krajobrazowego grupami drzew i samotników, przebiegiem alejek spacerowych, elementami wodnymi (strumienie). Pałac usytuowany w kierunku wschód-zachód, stanowiąc centrum układu przestrzennego, dzieli park na dwie części - wschodnią i zachodnią. Zachowana została główna oś kompozycyjna ogrodu przebiegająca kierunku wschód-zachód, wytyczona przez aleje i oficyny od wschodu, oraz przez samotnika (prawdopodobnie buk pospolity). Oś ta krzyżuje się z osią poprzeczną wyznaczoną przez oficyny. Na terenie ogrodu można odnaleźć ślady nieregularnych boskietów. Najistotniejsze roślinne elementy kompozycyjne stanowią potężne rodzime drzewa samotniki rosnące już na tym terenie przed założeniem ogrodu geometrycznego, bądź też stanowiące pozostałość tego ogrodu. Znacząca rolę w kompozycji pełnią również egzoty dosadzone przez Maurycego Saint Genois w okresie panowania stylu krajobrazowego. Wszelkie zmiany jakie zachodziły w około 200 letniej historii obiektu, a szczególnie te z ostatniego okresu, przyczyniły się do zatarcia częściowego pierwotnego układu kompozycyjnego.

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

Park zdrojowy z zabudowaniami tężni

Komponowana zabytkowa zieleń pojawia się także jako opiekuńcza, flankująca zabytkowe kapliczki przydrożne, tworząc wraz z nią całość przestrzenną np. krzyż przy ul. Średniej, kaplica w Jaworzu Nałężu.

Zieleń przy kaplicy pw. św. Jana Nepomucena w Jaworzu-Nałężu

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

Zieleń towarzyszy także obiektom sepulkralnym ze szpalerami obwodowymi, granicznymi, złożonymi obecnie głównie z tui.

Zieleń przy cmentarzu rzymskokatolickim

Zieleń przy cmentarzu ewangelickim

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

Do IV kategorii – zabytkowe obiekty przemysłowe, zaliczyć należy jedynie zespół zabudowy d. fabryki mebli Larischa przy ul. Cieszyńskiej 291 ujęty pod numerem 25 w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Zabytkowe obiekty przemysłowe

Na omawianym terenie nie rozwinął się przemysł, jedynie pojawiły się pojedyncze przykłady z branży rolno-spożywczej. Niewielka część ludności znajdowała zatrudnienie poza rolnictwem.

Dawna fabryka wyrobów drzewnych hrabiego Larischa-Mönnicha z charakterystycznym ceglany kominem

Fabryka wyrobów drzewnych hrabiego Larischa-Mönnich

Jedynym przykładem jest **Fabryka wyrobów drzewnych hrabiego Larischa-Mönnicha** (Spółka z o. o. hr. Larisch-Mönnicha, Inspektorat Dóbr i Fabryka Wyrobów Drzewnych, Jaworze obok Bielska) **przy ul. Cieszyńskiej 99** (rejestracja znaku towarowego w 1928 r.). Oferowała towary takie jak: meble biurowe, artykuły biurowe, krzesła, leżaki, sanki.

W 1954 r. przyłączono fabrykę do pobliskiej upaństwowionej w 1951 r. fabryki w Jasienicy pod nazwą Bielskie Zakłady Przemysłu Drzewnego. Od 1959 r. przedsiębiorstwo działało pod nazwą Fabryki Mebli Giętych w Jasienicy, z zakładami nr 1 w Jasienicy, nr 2 w Jaworzu, nr 3 w Buczkowicach oraz nr 4 w Rajczy. W latach 90. XX wieku wykupiła je Grupa Kapitałowa PAGED S.A.

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

Rekonstrukcja pieca do wytapiania szkła przy potoku Jasionka, Jaworze Nałęże

Huta

Nad potokiem Jasionka funkcjonowała w pierwszej połowie XIX wieku (w latach 1825-1860) należąca do majątku hrabiego Maurycego Saint Genois d'Anneaucourt. Drewno bukowe do wypalania węgla drzewnego dostarczały okoliczne lasy, piaskowiec godulski, pozyskiwany był w kamieniołomie na stokach góry Bucznik a wapno palone pochodziło z wapienników (do niedawna na terenie wsi znajdowały się resztki starych wapienników, jeden z nich na Pelchrimie czynny był do około 1900 r., zburzony został ok. 1950 r.).

Huta uległa zniszczeniu w wyniku pożaru, który wybuchł w trakcie produkcji szkła (w 2010 r. zrekonstruowano piec do wytapiania szkła).

Młyn wodny

Prawdopodobnie nad Potokiem Wysokim w obrębie obecnej ul. Zdrojowej funkcjonował młyn wodny (pozostałością po zabudowaniach dawnego młyna mógłby być dom przy ul. Zdrojowa 139 ?).

Do V kategorii – zabytki archeologiczne, zaliczyć należy stanowiska archeologiczne ujęte pod numerami 66-79 w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

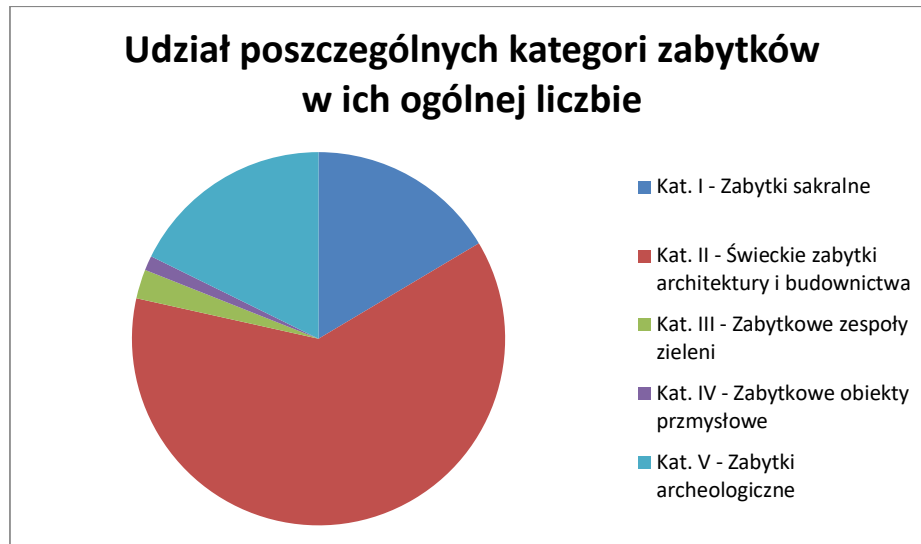

Stanowisko archeologiczne osada wyżynna Młyńska Kępa

Stanowisko archeologiczne osada wyżynna, gródek rycerski

Poniżej przedstawiono diagram obrazujący udział poszczególnych kategorii zabytków w ogólnej liczbie zabytków ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

6.5. Do najcenniejszych zabytków zlokalizowanych na obszarze Gminy Jaworze zaliczyć należy:

- Zespół pałacowo parkowy
- Zespół Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego
- Zespół Kościoła Rzymskokatolickiego
- Folwark dolny
- Folwark górny
- Wzgórze Goruszka z altaną (Glorietą) z 1798 r.
- Wzgórze Młyńska Kępa
- Historyczna zabudowa mieszkaniowa i mieszkaniowo-usługowa na obszarze układu urbanistycznego Jaworza
- Stanowisko archeologiczne nr 1 na wzgórzu Palenica

Wszystkie wymienione powyżej zespoły, za wyjątkiem stanowiska archeologicznego na wzgórzu Palenica, zlokalizowane są na terenie układu urbanistycznego wpisanego do rejestru zabytków.

Na obszarze układu skupione są obiekty świadczące o tożsamości kulturowej gminy i ściśle związane z jej rozwojem i tradycją.

6.6. W trakcie badań terenowych i porównawczych prowadzonych w ramach niniejszego opracowania, stwierdzono że do w Gminnej Ewidencji Zabytków powinno zostać włączonych kilka obiektów historycznych istotnych dla rozwoju przestrzennego i tradycji uzdrowskiej miejscowości. Niektóre z nich, wprawdzie częściowo przekształcone, utraciły

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

swoje walory architektoniczne, lecz w dobie starań o przywrócenie statusu uzdrowiska w Jaworzu, objęcie ochroną tych cennych obiektów uznaje się za zasadne ze względu na poszanowanie tych najmniejszych nawet śladów po dawnym kurorcie.

Poniżej przedstawiono wykaz obiektów proponowanych do objęcia ochroną:

- **willa Kwisda** - wzniesiona w drugiej połowie XIX w., przebudowana, obecnie położona na obszarze Beskidzkiego Zespołu Leczniczko-Rehabilitacyjnego Szpitala Opieki Długoterminowej **przy ul. Słonecznej 83**
- **budynek sanatoryjny tzw. „Stary Jerzy”** wzniesiony w latach 1927-1930 przez Jerzego Czopa, przebudowany i nadbudowany w 2015 r., obecnie położony na obszarze Beskidzkiego Zespołu Leczniczko-Rehabilitacyjnego Szpitala Opieki Długoterminowej **przy ul. Słonecznej 435**,
- **budynek d. Sanatorium Bielskiej Ubezpieczalni Społecznej dla Kobiet** z 1927 r., obecnie budynek mieszkalny położony na obszarze Beskidzkiego Zespołu Leczniczko-Rehabilitacyjnego Szpitala Opieki Długoterminowej **przy ul. Wapienickiej 101** (figuruje w wojewódzkiej ewidencji zabytków),

Źródło: karta katalogowa ŚWKZ Katowice, Delegatury w Bielsku-Białej, 1986 r.

- **budynek d. Prewentorium dla dzieci** wzniesiony w 1937 r., rozbudowany, obecnie położony na obszarze Beskidzkiego Zespołu Leczniczko-Rehabilitacyjnego Szpitala Opieki Długoterminowej **przy ul. Wapienickiej 142**,
- **budynek tzw. "Cholewikówki"** ze sklepem i restauracją wybudowany w latach 20-tych XX w., **przy ul. Zdrojowej 9**,
- **d. budynek „hrabiowski” zajazd i urząd pocztowy** (od 1920 r.) obecnie budynek mieszkalny, **przy ul. Cieszyńskiej 6**,

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

- **budynek d. hotelu i restauracji Bertholda Simchowicza** – obecnie siedziby Gminy Jaworze przy ul. Zdrojowej 82,
- **willa „Zośka”** wybudowana w 1932 r. przez doktora Tadeusza Kosibowicza tzw. „Jaworzańska Soplicówka” obecnie budynek mieszalny przy ul. Kalwaria 87,
- **chata drwala** z pocz. XIX w., **Błatnia nr 10**,
- **zachowane piwnice chat drwali** na „Szlaku górskiego pstrąga i jaworzańskich drwali”,
- **chałupa drewniana** z 1904 r. przy ul. Pod Harendą 17 (figuruje w wojewódzkiej ewidencji zabytków),

Źródło: karta katalogowa ŚWKZ Katowice, Delegatury w Bielsku-Białej, 1986 r.

- **chałupa drewniana** przy ul. Wapienickiej 69,
- **chałupa drewniana** (relokacja) przy ul. Kalwaria 78,
- **dom** przy ul. Cieszyńskiej 146 z zachowanym detalem architektonicznym,
- **dom** ob. poczta, arch. modernistyczna, przy ul. Cieszyńskiej 174,
- **Szkoła Podstawowa nr 1** z 1937 r., przebudowana, przy ul. Szkolnej 180,
- **Szkoła Podstawowa w Jaworzu Nałężu**, ul. Cisowa 67,
- **Szkoła Niemiecka** z 1910 r. potem Polska (1918/19 r.) ob. przedszkole, przy ul. Wapienickiej 74,
- **lodownia** w zespole zabudowy folwarku dolnego,
- **pomnik ku pamięci Heinricha Richtera** (oryginalny kamień z napisem) na żółtym szlaku Jaworze – Siodło pod Przykrą – Błatnia schronisko.
Obelisk upamiętniający miejsce śmierci bielskiego komendanta OSP Heinricha Richtera, który zmarł w tym miejscu na zawał serca w czerwcu 1921 r.

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

Pomnik ku pamięci Heinricha Richtera na żółtym szlaku Jaworze – Siodło pod Przykrą – Błatnia schronisko

Gminna Ewidencja Zabytków wymaga zweryfikowania pod kątem aktualnego stanu zachowania obiektów. Konieczne jest zarówno włączenie do ewidencji brakujących obiektów posiadających wartości historyczne, jak i wyłączenie tych, które utraciły cechy zabytkowe, w tym budynku przy ul. Cyprysowej 11, który został wykreślony z rejestru zabytków.

W dniu 11 maja 2023 r. Trybunał Konstytucyjny (sygn. akt P 12/18) wydał wyrok, w którym uznał za niezgodny z Konstytucją RP przepis art. 22 ust. 5 pkt 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1292) w zakresie, w jakim umożliwiał wójtowi, burmistrzowi lub prezydentowi miasta ujęcie nieruchomości w gminnej ewidencji zabytków bez zapewnienia właścicielowi gwarancji ochrony jego prawa własności.

Na skutek tego rozstrzygnięcia organy gminy nie mają już podstawy prawnej do samodzielnego włączania nowych obiektów do GEZ, poza nieruchomościami wpisanymi do rejestru zabytków lub ujętymi w wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Obecnie gminna ewidencja zabytków pełni funkcję porządkującą i informacyjną, a nie rozszerzającą zakres ochrony zabytków ponad ramy przewidziane w ustawie.

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

6.7. Na terenie Gminy Jaworze zlokalizowane instytucje paramuzealne, które gromadzą pamiątki przeszłości o otaczają je opieką. Należą do nich:

- Muzeum Fauny i Flory Morskiej i Śródlądowej (ul. Wapienicka 120, Jaworze Średnie) – jedyne w południowej Polsce muzeum przyrodnicze poświęcone morzu; pokazuje imponującą kolekcję spreparowanych okazów przywiezionych przez bosmana Erwina Pasterny’ego, dziś uzupełnioną o motylarnię i zmieniające się wystawy czasowe.
- „Skansen” – Izba Regionalna / Muzeum Zabytków Techniki (ul. Cyprysowa 209, Jaworze Dolne) – prywatny, otwarty skansen Zygmunta Podkówki, w którym zgromadzono kilkaset maszyn rolniczych, powozów i narzędzi wiejskich oraz zrekonstruowano dawne wnętrza; miejsce słynie z popularnych lekcji żywej historii.
- Galeria Sztuki na Zdrojowej – samorządowy Ośrodek Promocji Gminy Jaworze (ul. Zdrojowa 111, centrum Jaworza); prezentuje stałe i czasowe ekspozycje archiwaliów uzdrowiska, sztuki lokalnej i fotografii historycznej, organizując jednocześnie warsztaty i prelekcje o przeszłości gminy.
- Galeria Autorska Ewy i Krzysztofa Czaderów (ul. Cisowa — posesja rodziny Czader, Jaworze Nałęże) – prywatna galeria-pracownia, w której można zobaczyć kolekcję sztuki ludowej, malarstwa na szkle, rzeźby i dawnych sprzętów związanych z życiem w Beskidach.
- Galeria „Pod Groniem” (ul. Zajączka 51, Jaworze Górne) – kameralna sala wystawiennicza prowadzona przez Fundację „Pod Groniem”; pokazuje malarstwo, zbiory geologiczne i historyczne oraz organizuje spotkania krajoznawcze.

6.8. Pomniki i tablice pamiątkowe na terenie Gminy Jaworze ujęto w zamieszczonym poniżej zestawieniu:

- Pomnik Marszałka Józefa Piłsudskiego – Aleja Kościelna
- Pomnik-ławeczka z siedzącym na niej hrabią Maurycym Saint Genois d'Anneaucourt przy ul. Zdrojowej
- Pomnik Ofiar Faszyzmu – centrum Jaworza u zbiegu ulic Zdrojowej i Szkolnej
- Obelisk upamiętniający poległych w Jaworzu żołnierzy radzieckich – róg ulicy Zdrojowej i Pałacowej
- Obelisk upamiętniający 550 rocznicę Bitwy pod Grunwaldem – ulica Cisowa naprzeciw dawnej szkoły
- Tablica patrona Szkoły Podstawowej nr 1 w Jaworzu – Marii Dąbrowskiej – ulica Szkolna 180
- Tablica Katyńska – ulica Szkolna 180
- Tablica fundacyjna szkoły „tysiąclatki” – ulica Wapienicka 10
- Tablica patrona Szkoły Podstawowej nr 2 w Jaworzu – Gen. broni Stanisława Maczka – ulica Wapienicka 10

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

- Tzw. kwartał hrabiowski - obelisk i płyty nagrobne dawnych właścicieli Jaworza – Aleja Kościelna, cmentarz rzymskokatolicki
- Tablica upamiętniająca pierwszą szkołę polską w Jaworzu
- Tablica fundacyjna kościoła rzymskokatolickiego
- Tablica upamiętniająca 100-lecie kościoła rzymskokatolickiego
- Tablica upamiętniająca proboszcza Franciszka Zuberera
- 2 Tablice upamiętniające ofiary II wojny światowej
- Pomnik ku pamięci Heinricha Richtera (2 szt. oryginalny kamień z napisem oraz współczesny)

7. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń

Na terenie gminy znajduje się 79 zabytków ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków. W zamieszczonej poniżej tabeli oceniono stan ich zachowania uporządkowany według typów własności.

OCENA STANU ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH

Typ własności	Stan				Razem
	Bardzo dobry	Dobry	Zaniedbany zabytki zagrożone	Bardzo zły	
Komunalna	2	1	2	0	5
Prywatna	0	40	13	1	54
Państwowa	0	0	1	0	1
Wyznaniowa	3	5	2	0	10
Samorząd Województwa	4	2	2	0	8
Inne	0	1	0	0	1
Razem	9	49	20	1	79

Poniżej dokonano analizy SWOT wynikającej z oceny stanu dziedzictwa kulturowego i uwarunkowań jego ochrony oraz realizowanej przez gminę polityki rozwoju przestrzennego i społeczno-gospodarczego. Dokonana analiza ma pomóc w określeniu podstawowych priorytetów gminnego programu opieki nad zabytkami.

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

Technika analityczna SWOT polega na posegregowaniu posiadanych informacji na cztery grupy (cztery kategorie czynników strategicznych):

- **S** (*Strengths*) – mocne strony: wszystko to, co stanowi atut, przewagę, zaletę analizowanego obiektu,
- **W** (*Weaknesses*) – słabe strony: wszystko to, co stanowi słabość, barierę, wadę analizowanego obiektu,
- **O** (*Opportunities*) – szanse: wszystko to, co stwarza dla analizowanego obiektu szansę korzystnej zmiany,
- **T** (*Threats*) – zagrożenia: wszystko to, co stwarza dla analizowanego obiektu niebezpieczeństwo zmiany niekorzystnej.

CZYNNIKI ZEWNĘTRZNE MAJĄCE WPŁYW NA DZIEDZICTWO KULTUROWE GMINY JAWORZE	
ZAGROŻENIA	SZANSE
<ul style="list-style-type: none"> • Niespójność przepisów prawnych zapisanych w ustawach, a związanych z ochroną zabytków • Brak realnych korzyści finansowych dla inwestorów prywatnych przy inwestowaniu w zabytki • Negatywne nastawienie niektórych właścicieli obiektów zabytkowych do ich ochrony, postrzegane jako ograniczenie prawa własności • Konkurencja innych ośrodków i odpływ inwestycji • Pogarszający się wskaźnik koniunktury gospodarczej 	<ul style="list-style-type: none"> • Atrakcyjne położenia Gminy Jaworze w niedalekim sąsiedztwie aglomeracji Bielska Białej, aglomeracji górnośląskiej, na obszarze transgranicznym, u podnóża pasma górskiego Beskidu Śląskiego dające szerokie możliwości rozwoju • Walory lecznicze związane z mikroklimatem i udokumentowanymi złożami wód leczniczych • Możliwość pozyskania środków z funduszy strukturalnych UE na cele związane z ochroną zabytków • Wzrost znaczenia zabytków i elementów tradycji jako elementów rozwoju turystycznego i gospodarczego • Wzrost zaangażowania przedsiębiorców w wykorzystywanie obiektów zabytkowych na cele komercyjne • Promocja zabytków, w zawiązku z promocją turystyki

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

CZYNNIKI WEWNĘTRZNE MAJĄCE WPŁYW NA DZIEDZICTWO KULTUROWE GMINY JAWORZE	
ZAGROŻENIA	SZANSE
<ul style="list-style-type: none"> • Brak dochodów gminy na odpowiednim poziomie niezbędnym do realizacji inwestycji związanych z rewaloryzacją obszarów i obiektów zabytkowych • Niszczenie i dewastacja zabytkowych obszarów przez budowę obiektów niedostosowanych do walorów zabytkowych terenu i tradycji budowlanej Jaworza • Zabudowa obszarów o szczególnych walorach krajobrazowych i widokowych • Degradacja obiektów zabytkowych przez prowadzenie remontów modernizacji i adaptacji bez poszanowania cech stylowych i niewłaściwy dobór materiałów • Brak użytkowania obiektów i zespołów zabytkowych powodujące przyspieszoną degradację substancji budowlanej i walorów zabytkowych • Zły stan zachowania części obiektów zabytkowych, zwłaszcza prywatnych np. brak zrozumienia dla wartości zabytkowych części obiektów (chałupy, stodoły itp.), niewystarczające środki finansowe właścicieli obiektów zabytkowych na ich konserwację i rewaloryzację – dekapitalizacja obiektów wynikająca ze zużycia technicznego • Mała świadomość społeczna w zakresie ochrony środowiska przyrodniczego 	<ul style="list-style-type: none"> • Uwzględnienie zagadnień zakresu ochrony zabytków w planowaniu przestrzennym oraz w dokumentach o znaczeniu strategicznym dla rozwoju gminy. • Uwzględnianie w planach inwestycyjnych gminy nakładów finansowych na realizację zadań związanych z ochroną zabytków stanowiących własność gminy • Przywrócenie gminie statusu gminy uzdrowiskowej • Rewitalizacja i rewaloryzacja terenów rekreacyjno- wypoczynkowych • Opracowanie wzorca architektonicznego spełniającego warunki dopasowania do tradycji budowlanej Jaworza i konfiguracji terenu • Stały wzrost zainteresowania krajową turystyką weekendową, agroturystyką, aktywnym wypoczynkiem • Moda na produkty lokalne i regionalne • Wzrost zainteresowania zarówno dziedzictwem materialnym jak i niematerialnym • Potencjał regionu w zakresie tworzenia zróżnicowanych produktów turystycznych i kulturowych

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

SŁABE STRONY	MOCNE STRONY
<ul style="list-style-type: none"> • Nieefektywne wykorzystanie budynków stanowiących własność prywatną, zlokalizowanych w ścisłej strefie ochrony konserwatorskiej układu urbanistycznego pomimo ich atrakcyjnej lokalizacji • Wyłączenie ze stref ochrony zabytków dawnych terenów sanatoryjnych przy ul. Słonecznej i Wapienickiej, • Remont dawnych budynków sanatoryjnych bez poszanowania cech stylowych • Brak użytkowania obiektów zabytkowych i ich degradacja - w konsekwencji np. wykreślenie z rejestru zabytków budynku mieszkalnego przy ul. Cyprysowej 11 • Rozdrobnienie własności na obszarze zespołów wpisanych do rejestru zabytków – zespół folwarku dolnego i górnego • Brak kompleksowego remontu zespołów wpisanych do rejestru zabytków, stanowiących istotny element układu urbanistycznego – zespół folwarku dolnego i górnego • Niewystarczające nakłady finansowe na inwestycje związane z remontem budynków zabytkowych stanowiących własność gminy np. ul. Wapienicka 117 • Prowadzenie remontów modernizacji i adaptacji budynków historycznych bez poszanowania cech stylowych i niewłaściwy dobór materiałów np. ul. Zdrojowa 37, 41, budynek d. Prewentorium dla Dzieci (ob. Beskidzki Zespół Leczniczo-Rehabilitacyjny - 	<ul style="list-style-type: none"> • Brak uciążliwego dla środowiska przemysłu, małe zanieczyszczenie środowiska, • Walory krajobrazowe, • Zachowany historyczny układ urbanistyczny Jaworza, • Bogactwo kulturowe - duża liczba zabytków skupionych w centrum miejscowości, • Instrument finansowy pozwalający dofinansować z budżetu gminy remont obiektów zabytkowych stanowiących własność prywatną - Uchwała Nr XXVIII/276/2021 Rady Gminy Jaworze z dnia 24 czerwca 2021 r. • Funkcjonowanie od 1984 r. Towarzystwa Miłośników Jaworza (organizuje wystawy i prowadzi działalność wydawniczą m.in. periodyk „Nasz Głos” oraz album „Jaworze w starej pocztówce” czy „Jaworze w sztukach plastycznych (wybór)” oraz w ramach Biblioteczki Towarzystwa Miłośników Jaworza: „Nieco codzienności”, „Pamiętniki Jaworzan”, „Chałupnicy”, „Jaworze w świetle badań archeologicznych”) • Funkcjonowanie, powołanej w 2002 r. przez Towarzystwo Miłośników Jaworza, Społecznej Rady Ochrony i Odnowy Zabytków w Jaworzu (której osiągnięciami są renowacja gloriety na wzgórzu Goruszka, renowacja tzw. „kwartału hrabiowskiego” w zachodniej części cmentarza rzymsko-katolickiego)

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

<p>Oddział Dziecięcy), budynek przy ul. Storczyków 17</p> <ul style="list-style-type: none">• Budowa na obszarach zabytkowych obiektów niedostosowanych gabarytami i wystrojem elewacji do zabudowy historycznej – np. supermarket Jaworze	<ul style="list-style-type: none">• Powstanie w 2014 r. „Stowarzyszenia Jaworze-Zdrój”, którego głównym celem jest dążenie do uzyskania przez Jaworze statusu uzdrowiska, wytyczenie tematycznego szlak turystycznego z Jaworza Nałęża na Błatnią pn. "Szlakiem pstrąga górskiego oraz jaworzańskich drwali"• Powstanie w 2024 r. Stowarzyszenia „Razem dla Jaworza”, którego celami są m.in. podtrzymywanie i upowszechnianie lokalnych tradycji kulturowych i historycznych, pielęgnowanie rozwoju świadomości narodowej, i obywatelskiej, ze szczególnym naciskiem na tradycje regionalne Śląska Cieszyńskiego, edukacja historyczna w zakresie historii Jaworza i jego bezpośrednich okolic, utworzenie aktywnego koła miłośników historii Jaworza)• Przeprowadzenie remontu kapitalnego pałacu oraz remontu elewacji oficyn: północnej i południowej• Przeprowadzenie remontu konserwatorskiego elewacji kościoła i plebani w zespole kościoła ewangelicko-augsburskiego oraz remont ogrodzenia cmentarza i nawierzchni placu kościelnego• Przeprowadzenie remontu konserwatorskiego elewacji oraz wymiana pokrycia dachowego kościoła rzymskokatolickiego• Sukcesywne prowadzenie prac związanych z rewaloryzacją zieleni parku pałacowego i zespołów zieleni na terenie zabytkowego układu
--	--

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

	<p>urbanistycznego (park zdrojowy, wzgórze Goruszka)</p> <ul style="list-style-type: none"> • Wprowadzenie na obszarze zabytkowych układów zieleni elementów małej architektury przyczyniających się do wzbogacenia oferty rekreacji i wypoczynku (fontanna solankowa, tężnia, place zabaw, siłownie zewnętrzne) • Pogwarancyjne zabiegi profilaktyczne przy dwóch wazach kamiennych i dwóch puttach z herbami na bramie wjazdowej pałacu (ostatnia w 2024 r.) • Rekonstrukcja pieca do wytapiania szkła w 2010 r. • Rekonstrukcja "Willi Moritza" przy ul. Zdrojowej 30 z przeznaczeniem na Centrum Usług Społecznościowych i Centrum Kultury Jaworze w 2021 r. • Zakup przez Gminę Jaworze "Willi Langer" zwana też „Pod Goruszką” w 2020 r. z planowaną funkcją adaptacji na centrum kultury (obecnie sala ślubów biblioteka gminna) • Zakup przez Gminę Jaworze domu kierownika szkoły Jerzego Kaszpra przy ul. Słonecznej 133 A (brak informacji o planowanej funkcji)
--	---

7.1. Obszary największego zagrożenia dla zabytków

Zagrożeniem dotyczącym historycznego wnętrza miejscowości jest powolna degradacja istniejącej substancji zabytkowej spowodowana wymogami współczesnej cywilizacji. Dotyczy to przede wszystkim zasad i zakresu przeprowadzanych remontów, modernizacji i adaptacji zabytkowych obiektów. Pozbawianie budynków oryginalnej formy, wystroju elewacji, historycznej stolarki okiennej i drzwiowej i zastępowanie jej stolarką bezstylową lub z PCV, wprowadzanie materiałów zastępczych w miejsce tradycyjnych pokryć dachowych, degraduje zarówno poszczególne obiekty jak również wpływa niekorzystnie na wygląd, pozbawiając

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

wrażenia autentyczności. Montaż w eksponowanych miejscach współczesnych elementów takich jak jednostki klimatyzacji, instalacje fotowoltaicznej, maszty również przyczyniają się do degradacji niepowtarzalnego klimatu gminy.

Duże znaczenie dla kształtowania wizerunku miejscowości ma forma nowych budynków powstających na ich terenie lub w sąsiedztwie obiektów zabytkowych. Niedopuszczalnym działaniem jest wprowadzanie zbyt wysokiej i dysharmonijnej w formie zabudowy w otoczeniu tradycyjnej zabudowy siedliskowej, gdyż powoduje to degradację panoramy wsi i stanowi dysonans architektoniczno-przestrzenny. Należy bezwzględnie zwracać uwagę na wysokości i gabaryty projektowanych obiektów, ich architekturę (m.in. kształty dachów i rodzaje ich pokrycia, wprowadzane podziały w stolarkach drzwiowych i okiennych oraz rozwiązania elewacji). W tym zakresie należy czerpać inspiracje wynikające z tradycyjnej architektury wyrosłej z lokalnej tradycji i historii regionu.

Priorytetem jest ochrona istniejącej, zachowanej w oryginalnej formie i charakterystycznej dla gminy zabudowy historycznej, szczególnie dwóch zespołów zabudowy tj. folwarku dolnego i górnego.

Część budynków folwarku górnego o charakterze gospodarczym nie istnieje (np. spichlerz rozebrany w latach 60-tych XX w., gołębnik, stodoła południowa, stodoła wschodnia, zabudowania gospodarcze wzdłuż północnej granicy założenia oraz część zabudowy gospodarczej wzdłuż południowej granicy założenia).

Również folwark dolny utracił układ podkowy ze względu na rozbiórkę drewnianej stodoły usytuowanej od zachodu.

Należy dołożyć wszelkich starań dla utrzymania istniejącej zabudowy jej rewitalizacji z możliwości odbudowy nieistniejących budynku z przeznaczeniem na nową funkcję.

Innym poważnym zagrożeniem jest opuszczanie i brak użytkowania obiektów i zespołów zabytkowych. Powyższa sytuacja powoduje przyspieszoną degradację substancji budowlanej i walorów zabytkowych tych obiektów. Wynika to głównie z zachodzących przemian cywilizacyjnych i gospodarczych, jak i czynników ekonomicznych. Do takich obiektów należy zabudowa drewniana.

Jednym z ostatnich budynków tradycyjnej zabudowy tzw. górnej wsi w Jaworzu jest chałupa przy ul. Zdrojowej 43 pochodząca z 1900 r. drewniana na zrąb z bieloną polepą, na rzucie zbliżonym do prostokąta z dachem dwuspadowym (obecnie niezamieszkała) czy też chałupa drewniana z 1904 r. przy ul. Pod Harendą 17.

Zagrożone są również zabytkowe krzyże przydrożne. Obecnie obiekty te często znajdują się w złym stanie technicznym. Wynika to najczęściej z ich specyficznego charakteru jako obiektów wspólnych, publicznych. Brak utożsamiania się z nimi konkretnych (imiennych) właścicieli czy użytkowników powoduje, że bywają zaniedbywane a w najlepszym przypadku konserwowane w niefachowy sposób.

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

8. Założenia programowe

Urozmaicony, bogaty w twory natury krajobraz gminy oraz liczne dobra kultury materialnej, stwarzają bogate możliwości rozwoju turystyki i rekreacji, atrakcyjnego środowiska zamieszkania oraz budowania tożsamości regionalnej. Zainwestowanie infrastrukturalne, występowanie obiektów zabytkowych w zespołach, umożliwia podjęcie kompleksowych działań rewaloryzacyjnych, dotyczących tych obiektów i ich otoczenia.

Zagadnienia związane z opieką nad zabytkami stanowią dla samorządu gminnego istotny obszar działania ze względu na duży zasób obiektów zabytkowych i ich znaczenie budujące prestiż gminy.

Sformułowane w niniejszym Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami priorytety i kierunki działań mają charakter długofalowy. Możliwy jest podział na podokresy w powiązaniu z ustawowym obowiązkiem złożenia po 2 latach przez władze gminy sprawozdania z wykonania programu opieki.

Jak wspomniano na wstępie niniejszej dokumentacji celem opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami jest określenie zasadniczych kierunków działań i zadań na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami Gminy Jasienica, wynikających między innymi z diagnozy stanu dziedzictwa kulturowego gminy i priorytetów programowych zawartych w programach powiatowym i wojewódzkim oraz opracowaniach strategicznych dotyczących rozwoju społeczno-gospodarczego.

Celami programu opieki nad zabytkami są:

- a) konsekwentne i planowe realizowanie zadań kompetencyjnych samorządu dotyczących opieki nad zabytkami jako potwierdzenie uznania znaczenia dziedzictwa kulturowego dla rozwoju gminy,
- b) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- c) wyeksponowanie zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- d) zintegrowanie ochrony dziedzictwa kulturowego, przyrodniczego i krajobrazu oraz przyjęcie odpowiednich zasad zagospodarowania przestrzeni,
- e) wykreowanie wizerunku gminy i tożsamości mieszkańców, wspieranie aktywności lokalnej mającej na celu poszanowanie dziedzictwa kulturowego,
- f) zwiększenie atrakcyjności zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych,
- g) uregulowanie stanu formalno-prawnego obiektów i obszarów zabytkowych,
- h) wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- i) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków,

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

- j) tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami,
- k) powszechna edukacja w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego,
- l) przygotowanie właścicieli i dysponentów obiektów zabytkowych do wykorzystania w opiece nad zabytkami funduszy strukturalnych Unii Europejskiej,
- m) włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju.

PRIORYTET I

REWALORYZACJA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO JAKO ELEMENT ROZWOJU SPOŁECZNO-GOSPODARCZEGO GMINY I WSPARCIE W DĄŻENIU DO PRZYWRÓCENIA MIEJSCOWOŚCI STATUSU UZDROWISKA

PRIORYTET II

BADANIA I DOKUMENTACJA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO ORAZ PROMOCJA I EDUKACJA SŁUŻĄCA BUDOWANIU TOŻSAMOŚCI

8.1. Kierunki i zadania w ramach PRIORYTETU I

REWALORYZACJA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO JAKO ELEMENT ROZWOJU SPOŁECZNO-GOSPODARCZEGO GMINY I WSPARCIE W DĄŻENIU DO PRZYWRÓCENIA MIEJSCOWOŚCI STATUSU UZDROWISKA	
KIERUNKI DZIAŁAŃ	ZADANIA
1) Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania	<ul style="list-style-type: none"> • Prowadzenie prac remontowo konserwatorskich przy obiektach zabytkowych stanowiących własność gminy • Utrzymanie obiektów zabytkowych stanowiących własność gminy we właściwym stanie technicznym i dbanie o estetykę ich otoczenia • Udaremnienia niszczenia obiektów zabytkowych przez ich zabezpieczenie przed pożarem, kradzieżą, dewastacją • Podejmowanie starań o uzyskanie środków zewnętrznych na rewaloryzację i konserwację zabytków będących własnością gminy

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

	<ul style="list-style-type: none">• Podnoszenie kompetencji osób zajmujących się dziedzictwem kulturowym gminy w strukturach Urzędu Gminy• Aktualizacja działań gminy w obszarze organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych• Zapoznanie właścicieli i dysponentów obiektów zabytkowych z aktualnymi informacjami o możliwościach pozyskiwania środków na dofinansowanie prac konserwatorskich przy obiektach zabytkowych oraz merytoryczna pomoc w sporządzaniu wniosków aplikacyjnych o środki na remont zabytku• Promowanie „dobrych praktyk” przy pielęgnacji najbliższego otoczenia zabytkowych obiektów - dążenie w perspektywie wieloletniej do odtwarzania historycznego otoczenia przy jednoczesnym usuwaniu ahistorycznych materiałów niskiej jakości• Uwzględnienie zieleni historycznej otaczającej obiekty zabytkowe w planach ich rewaloryzacji• Ochrona zabytków archeologicznych, finansowane zadania: ewidencja i inwentaryzacja zabytków archeologicznych metodą badań powierzchniowych, w tym kontynuacja badań w ramach programu Archeologiczne Zdjęcie Polski oraz weryfikacja badań dotychczasowych; nieinwazyjne badania archeologiczne, nie związane z planowanymi bądź realizowanymi inwestycjami,
--	---

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

	<p>wykorzystujące nowoczesne metody i sprzęt; opracowanie, wraz z obowiązkową publikacją książkową, wyników przeprowadzonych badań archeologicznych, w tym analiza i konserwacja pozyskanych w ramach tych badań zabytków</p>
<p>2) Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków na potrzeby uzdrowiskowe, turystyczne i kulturalne</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Integracja ochrony dziedzictwa kulturowego, przyrodniczego i krajobrazu • Łączenie przez sieć szlaków turystycznych i ścieżek dydaktyczny zespołów i obiektów zabytkowych z cennymi przyrodniczo terenami Jaworza oraz gmin ościennych • Prowadzenie bieżących prac porządkowych przy zabytkowych zespołach zieleni • Określenia zasad w zakresie umieszczania szyldów i reklam na obszarach i obiektach zabytkowych w porozumieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków lub wprowadzenie parku kulturowego lub uchwały krajobrazowej
<p>3) Podejmowanie działań umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Opracowanie ofert prac sezonowych dla bezrobotnych mieszkańców Jaworza przy bieżących pracach pielęgnacyjnych i porządkowych prowadzonych na obszarach objętych ochroną konserwatorską • Współpraca z urzędem pracy w zakresie prowadzenia staży dla absolwentów studiów architektonicznych, konserwatorskich i ogrodniczych przy pracach związanych z monitoringiem i

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

	<p>weryfikacją obiektów zabytkowych oraz uzupełnianiem baz danych tychże obiektów</p> <ul style="list-style-type: none"> • Wspieranie utrzymywania na rynku pracy zanikających rzemiosł i zawodów oraz lokalnych tradycji mieszkańców (np. obrzędowych, kulinarnych) • Wspieranie rozwoju muzeów wiejskich, izb pamięci i innych form zmierzających do zachowania materialnych świadectw dziedzictwa z możliwością ich prezentacji i udostępniania
--	--

8.2. Kierunki i zadania w ramach PRIORYTETU II

BADANIA I DOKUMENTACJA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO ORAZ PROMOCJA I EDUKACJA SŁUŻĄCA BUDOWANIU TOŻSAMOŚCI	
KIERUNKI DZIAŁAŃ	ZADANIA
<p>1) Specjalistyczne rozpoznanie badawcze poszczególnych obszarów, zespołów i obiektów zabytkowych związane z przygotowywanym lub realizowanym procesem inwestycyjnym</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Utworzenie listy obiektów priorytetowych dla zachowania zabytkowego układu urbanistycznego Jaworze i wskazanych w pierwszej kolejności do prac remontowo-konserwatorskich • Prowadzenie monitoringu i weryfikacji obiektów zabytkowych uwzględnionych w Gminnej Ewidencji Zabytków przez wykreślanie obiektów które trwale utraciły swoje walory zabytkowe i wprowadzanie do ewidencji obiektów historycznych istotnych dla rozwoju przestrzennego i tradycji uzdrowiskowej Jaworza • Wykonanie dokumentacji opisowo – rysunkowej oraz archiwalnej fotograficznej dla nieistniejących już

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

	<p>obiektów zabytkowych, a ważnych dla zobrazowania dziejów i życia mieszkańców Jaworza (nieistniejące wille o charakterze uzdrowiskowym, budynki gospodarstw rolnych, obiekty folwarczne, lodownia, piwnice ziemne itp.)</p> <ul style="list-style-type: none">• Opracowanie dokumentacji detali np. konstrukcji, elementów architektonicznych, metod wykonania dotyczących obiektów budowlanych, znajdujących się na terenie Jaworza np. kaplice i krzyże przydrożne, fundamenty, ściany i stropy budynków, elementy dachu (krokwie, płatwie, deskowania zewnętrzne, werandy drewniane, stolarka okienna i drzwiowa itp.).• Na podstawie wykonanej dokumentacji detali architektonicznych opracowanie wzorca architektonicznego spełniającego warunek dopasowania do tradycji budowlanej Jaworza, a wykorzystywanego przy uzupełnianiu zabudowy, w szczególności na terenie wpisanego do rejestru zabytków układu urbanistycznego• Zawniaskowanie do Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków o wpis do rejestru zabytków ruchomych „B” zespołu płyt nagrobnych oraz obelisku na tzw. kwartale hrabiowskim w celu ochrony indywidualnej tychże zabytków
--	--

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

2) Edukacja i popularyzacja wiedzy o dziedzictwie kulturowym gminy	<ul style="list-style-type: none">• Udostępnianie i uzupełnianie informacji o zabytkach gminy na stronie internetowej gminy• Organizowanie szkoleń związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego• Organizowanie spotkań wraz z opracowaniem materiałów poglądowych skierowanych do właścicieli obiektów zabytkowych, mających na celu promowanie standardów w zakresie rewaloryzacji i remontowania obiektów zabytkowych oraz możliwości pozyskiwania funduszy na ten cel• Dalsze upowszechnianie tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego i tradycji w systemie edukacji przez wprowadzanie odpowiednich zajęć i konkursów• Współpraca z mediami w celu promocji zabytków i upowszechniania działań związanych z rozwojem turystyki opartej na promocji tradycji i dziedzictwa kulturowego• Organizacja pikników rodzinnych i innych form aktywności rodzinnej w ramach wydarzeń związanych z lokalną historią, wydarzeniami ogólnokrajowymi związanymi z dziedzictwem kulturowym jak obchody Europejskich Dni Dziedzictwa, Dni Architektury Drewnianej #DAD (np. poprzez współpracę z właścicielem nieruchomości przy ul. Zdrojowej 43)
---	---

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

3) Promocja regionalnego dziedzictwa kulturowego służąca kreacji produktów turystyki kulturowej	<ul style="list-style-type: none"> • Uzupełnianie oferty (wraz z modernizacją) istniejących ścieżek tematycznych poświęconych dziedzictwu kulturowemu oraz uzupełnianie propozycji w tym zakresie przy wykorzystaniu różnorodnych form aktywności • Ujednolicenie systemu informacji o dziedzictwie kulturowym i przyrodniczym gminy w przestrzeni publicznej z wykorzystaniem nowych możliwości technologicznych (np. kody QR) oraz systematyczny monitoring stanu zachowania tablic
--	---

9. Instrumentarium realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami

Podmiotem formułującym Gminny program opieki nad zabytkami jest Rada Gminy Jaworze. Realizacja założeń programu odbywać się będzie poprzez efekty działań władz gminy w celu osiągnięcia założeń określonych w programie.

Dostępne instrumentarium, służące do realizacji założeń programu, w dużej mierze wynika z obowiązujących przepisów prawnych oraz opartych na nich działaniach umocowanych w realiach finansów publicznych i instrumentów prawno-ekonomicznych. Wprowadzenie w życie poszczególnych rodzajów instrumentów zobowiązuje zarówno władze gminy jak i społeczeństwo do wzmożenia konkretnych działań w różnych sferach działalności:

- a) zdobycie poparcia społecznego dla działań związanych z ochroną środowiska kulturowego,
- b) nawiązanie współpracy między gminami o podobnych problemach związanych z ochroną środowiska kulturowego,
- c) wykorzystanie regionalnych programów dotyczących ochrony środowiska kulturowego województwa dla realizacji lokalnego programu opieki nad zabytkami,
- d) nawiązanie współpracy z sąsiednimi samorządami w celu prowadzenia wspólnej polityki związanej z ochroną środowiska kulturowego,
- e) tworzenie opracowań planistycznych ze szczególnym uwzględnieniem potrzeb środowiska kulturowego,
- f) pozyskiwanie z wszelkich dostępnych źródeł środków finansowych dla realizacji programu,
- g) współpraca z organizacjami pozarządowymi zajmującymi się ochroną i opieką nad zabytkami.

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

Zadania określone w gminnym programie opieki nad zabytkami realizowane będą poprzez następujące instrumenty:

⇒ **instrumenty prawne, do których należą:**

- wynikające z przepisów ustawowych dokumenty wydawane przez wojewódzkiego konserwatora zabytków (realizacja pozwoleń Śląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w odniesieniu do obiektów wpisanych do rejestru zabytków),
- wynikające z przepisów ustawy o podatkach i opłatach lokalnych (zwolnienie od podatków budynków wpisanych do rejestru zabytków zgodnie z Ustawą z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych (Dz.U. 2025 r., poz. 707),
- zapisy obowiązujących planów zagospodarowania przestrzennego Gminy Jasienica,
- wynikające z wnioskowanego w programie planu rewitalizacji i rewitalizacji obiektów zabytkowych,
- wnioskowanie o wpis do rejestru zabytków obiektów będących własnością gminy,
- utworzenie parków kulturowych,
- wynikające z programów określających politykę państwa i województwa w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego,

⇒ **instrumenty finansowe, do których należą:**

- pozyskiwanie środków zewnętrznych (dotacje, dofinansowania, programy operacyjne) na realizację prac konserwatorskich i robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków (źródła finansowania przedstawiono poniżej),
- zbiórki społeczne na rzecz ratowania zabytków,
- nagrody,

⇒ **instrumenty koordynacji, do których należą:**

- udział w projektach realizowanych w oparciu o wojewódzkie i powiatowe programy opieki nad zabytkami,
- łączenie działań na rzecz ochrony zabytków z działaniami realizowanymi w zakresie strategii rozwoju Gminy Jaworze,
- współpraca z ośrodkami naukowymi i akademickimi oraz organizacjami wyznaniowymi,

⇒ **instrumenty społeczne, do których należą:**

- działania informacyjne, edukacyjne i propagandowe mające na celu zdobycie poparcia społecznego dla działań związanych z ochroną środowiska kulturowego,
- współpraca z organizacjami i instytucjami związanymi z kulturą i historią (Społeczną Radą Ochrony i Odnowy Zabytków w Jaworzu oraz Stowarzyszeniami pielęgnującymi historię),
- działania związane z tworzeniem miejsc pracy związanych z ochroną zabytków,

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

- współdziałanie na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego z sąsiednimi gminami,
- ⇒ **instrumenty kontrolne, do których należą:**
 - aktualizacja bazy danych dotyczących zabytków (w ramach gminnej ewidencji zabytków),
 - monitoring stanu zachowania obszarów i obiektów zabytkowych.

10. Zasady oceny realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami

Wymóg prowadzenia kontroli realizacji Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Jaworze wynika wprost z art. 87 ust. 5 i 6 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1292). Zgodnie z tym dokumentem Wójt Jaworza ma obowiązek sporządzić sprawozdanie z realizacji programu po dwóch i po czterech latach oraz przedstawić go Radzie Gminy. Sprawozdanie to przedstawia się wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków.

Celem tych działań jest monitorowanie procesu wdrażania Programu co umożliwi ocenę skutków dla dziedzictwa realizowanych zadań Programu oraz wprowadzaniu ewentualnych korekt i propozycji zmian, tak, aby dokument najskuteczniej jak to możliwe, realizował cele ochrony dziedzictwa kulturowego gminy.

Dla potrzeb dokonania oceny realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami niezbędne jest prowadzenie monitoringu wybranych wskaźników i wyników działań podejmowanych w związku z realizacją poszczególnych celów określonych w tym programie.

W niniejszym programie przyjęto następujące kryteria oceniające jego realizację:

- ⇒ **w ramach priorytetu I - Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego jako element rozwoju społeczno-gospodarczego gminy i wsparcie w dążeniu do przywrócenia miejscowości statusu uzdrowiska:**
- poziom (w %) wydatków z budżetu gminy na ochronę i opiekę nad zabytkami,
 - wartość finansowa wykonanych prac remontowo-konserwatorskich obiektów stanowiących własność gminy,
 - wartość finansowa pozyskanych środków zewnętrznych na realizację zadań związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego gminy,
 - wartość finansowa dotacji przyznanych z budżetu gminy na prace remontowo-konserwatorskie obiektów nie będących własnością gminy,
 - liczba utworzonych szlaków turystycznych i ścieżek dydaktycznych,
 - ilość i wartość finansowa wykonanych badań archeologicznych
 - liczba osób zatrudnionych przy pracach związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego,

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

⇒ **w ramach priorytetu II - Badania i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości:**

- liczba nowych obiektów włączonych do gminnej ewidencji zabytków,
- liczba obiektów wyłączonych z gminnej ewidencji zabytków,
- liczba i wartość finansowa wykonanych dokumentacji konserwatorskich, studialnych dla obiektów objętych ochroną zabytków oraz katalogów zabudowy regionalnej i detalu architektonicznego,
- liczba przeprowadzonych szkoleń w zakresie standardów prac remontowo- konserwatorskich i możliwości pozyskania środków na ich realizację,
- liczba przeprowadzonych konkursów, wystaw, działań edukacyjnych związanych z popularyzacją dziedzictwa kulturowego Jaworza.

11. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami

Podstawową zasadę finansowania zadań z zakresu opieki nad zabytkami określa Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1292). Zgodnie z zapisami zawartymi w rozdziale 7 ww. Ustawy, obowiązek sprawowania opieki nad zabytkami, w tym finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku spoczywa na osobie fizycznej lub jednostce organizacyjnej posiadającej tytuł prawny do zabytku.

Dla jednostki samorządu terytorialnego, posiadającej ww. tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest jej zadaniem własnym.

Finansowanie zadań ochrony i opieki nad zabytkami na terenie gminy może być realizowane z uwzględnieniem środków:

- publicznych – z budżetu państwa, budżetu jednostek samorządów terytorialnych wszystkich szczebli, środków Unii Europejskiej, innych źródeł zagranicznych (np. Mechanizm Norweski i Mechanizm Finansowy EOG),
- prywatnych – z budżetu osób fizycznych, fundacji, osób prawnych, wyznaniowych. Informacje o zasadach i kryteriach dotyczących możliwości pozyskiwania środków finansowych na zadania związane z ochroną i opieką nad zabytkami znajdują się na stronach internetowych (m.in. Fundacja Wspomagania Wsi www.fundacjawspomaganiawsi.pl)

11.1. Środki Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

11.1.1. Dotacje

Zgodnie z art. 76 ustawy dotacja może być udzielona na dofinansowanie

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

1) nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, ustalonych na podstawie kosztorysu zatwierdzonego przez wojewódzkiego konserwatora zabytków, które zostaną przeprowadzone w roku złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji lub w roku następującym po roku złożenia tego wniosku;

2) nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, które zostały przeprowadzone w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji.

Wniosek o udzielenie dotacji, o której mowa w pkt 2, wnioskodawca może złożyć po przeprowadzeniu wszystkich prac lub robót przy zabytku wpisanym do rejestru, określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Dotacja może obejmować nakłady konieczne na:

- 1) sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;
- 2) przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych;
- 3) wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;
- 4) opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
- 5) wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego;
- 6) sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz;
- 7) zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku;
- 8) stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;
- 9) odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki;
- 10) odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności;
- 11) odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych odrzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;
- 12) modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności;
- 13) wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;
- 14) uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomości o własnych formach krajobrazowych;
- 15) działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;
- 16) zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt 7–15;
- 17) zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego określi, w drodze rozporządzenia, szczegółowe warunki i tryb udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru oraz sposób prowadzenia dokumentacji w tym zakresie.

Aktualne informacje można uzyskać na stronie www.mkidn.gov.pl

11.1.2 Programy operacyjne Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego ogłosił następujące programy na rok 2025:

- Badanie polskich strat wojennych
- Czasopisma
- Edukacja artystyczna
- Edukacja kulturalna
- Film
- Groby i cmentarze wojenne w kraju
- Infrastruktura domów kultury
- Infrastruktura kultury
- Infrastruktura szkolnictwa artystycznego
- Kolekcje sztuki współczesnej
- Kultura cyfrowa
- Kultura Dostępna
- Kultura ludowa i tradycyjna
- Literatura
- Miejsca pamięci narodowej za granicą
- Miejsca pamięci i trwałe upamiętnienia w kraju
- Muzyczny ślad
- Muzyka
- Narodowa Kolekcja Sztuki Współczesnej
- Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą
- Ochrona zabytków
- Ochrona zabytków archeologicznych
- Partnerstwo dla książki
- Promesa dla Kultury
- Promocja czytelnictwa
- Promocja kultury polskiej za granicą
- Sztuki wizualne

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

- Taniec
- Teatr
- Wspieranie archiwów, bibliotek i muzeów poza krajem
- Wspieranie działań muzealnych
- Wydarzenia artystyczne dla dzieci i młodzieży
- Zamówienia kompozytorskie

Szczegółowe informacje dotyczące poszczególnych programów można uzyskać na stronie:
<https://www.gov.pl/web/kultura>

11.2. Środki Śląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Dotacje Śląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków udzielane są na podstawie:

1. Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1292).
2. Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 1388) oraz Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 29 września 2022 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. poz. 2053).

Dotacja może obejmować nakłady konieczne określone w art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (wyszczególnione w rozdziale o dotacjach MKiDN).

Wnioski do Śląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków można składać w następujących terminach

- Do dnia 30 listopada – dla prac planowanych do wykonania w następnym roku kalendarzowym,
- Do dnia 30 czerwca – na prace przeprowadzone w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (refundacja poniesionych kosztów)

Szczegółowe informacje dotyczące dotacji i refundacji można uzyskać na stronie:
<https://bip.katowice.wkz.gov.pl/artykuly/dotacje-i-refundacje-1>

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

11.3. Fundusze Europejskie.

Aktualnych danych dotyczących informacji na temat Europejskich funduszy strukturalnych i działających w ich ramach programów rozwojowych dostarczają strony internetowe: www.interreg.gov.pl i <http://www.funduszeuropejskie.gov.pl/>

Programy rozwojowe dotyczą różnych aspektów życia społeczno- gospodarczego:

- Infrastruktura i Środowisko
- Innowacyjna Gospodarka
- Kapitał Ludzki
- Programy Europejskiej Współpracy Terytorialnej
- Program „Rozwój Obszarów Wiejskich”
- Regionalne Programy Operacyjne

Środki na ochronę lokalnych zabytków w gminach Powiatu Bielskiego można pozyskiwać poprzez Stowarzyszenie LGD „Ziemia Bielska”, która opracowała i realizuje Lokalną Strategię Rozwoju, w której zapisano cele ogólne i szczegółowe oraz wskazano planowane przedsięwzięcia. Stowarzyszenie funkcjonuje na terenach gmin: Bestwina, Buczkowice, Czechowice-Dziedzice, Jasienica, Jaworze, Kozy, Porąbka, Wilkowice i Wilamowice.

Obecnie realizowany jest Plan Strategiczny dla Wspólnej Polityki Rolnej na lata 2023-2027. Aktualności dotyczące Programu dostępne są na stronie: <https://prow.slaskie.pl/>

LGR „Bielska Kraina” jest aktywna w obecnej perspektywie 2021-2027 w ramach Priorytetu 3 Programu „Fundusze Europejskie dla Rybactwa”. Realizuje trzy główne działania:

- 1.1 Dziedzictwo rybackie Bielskiej Krainy – ochrona tradycji rybackich, edukacja, pielęgnacja wartości kulturowych środowiska wodnego;
- 1.2 Rozwój atrakcyjności turystycznej i rekreacyjnej Bielskiej Krainy – inwestycje w infrastrukturę przy zbiornikach wodnych, ścieżki edukacyjne, przystanie turystyczne;
- 1.3 Konkurencyjność sektora rybackiego Bielskiej Krainy – wsparcie przedsiębiorstw rybackich, akwakultury, modernizacja gospodarstw rybackich;

Szczegółowe informacje dotyczące powyższego można uzyskać na stronie:

<https://www.bielskakraina.pl/home/>

W ramach Programów Współpracy Transgranicznej (EFRR) działa również tzw. Fundusz Mikroprojektów, wykorzystywany do finansowania mniejszych projektów w zakresie inicjatyw społecznych. Środki finansowe przekazywane są za pośrednictwem Euroregionu Beskidy

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

obejmującego większą część Powiatu Bielskiego (gminy Bestwina, Buczkowice, Czechowice-Dziedzice, Kozy, Porąbka, Szczyrk, Wilamowice i Wilkowice) oraz Euroregionu Śląsk Cieszyński (obejmujący gminy Jasienica i Jaworze).

Fundusz Mikroprojektów (z EFRR) działa w ramach aktualnych Programów Współpracy Transgranicznej 2021–2027 (Interreg).

Więcej informacji o trwających naborach na stronie internetowej:

<https://www.euroregion-beskidy.pl>

Obok funduszy strukturalnych największe źródło zewnętrznego finansowania kultury w Polsce stanowią Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego oraz Norweski Mechanizm Finansowy. Środki przeznaczane przez trzy kraje EOG: Norwegię, Islandię i Lichtenstein wspierają działania z zakresu infrastruktury kultury. Szczegółowe informacje można uzyskać na stronie www.funduszngo.pl W ramach Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego oraz Norweskiego Mechanizmu Finansowego działa „Fundusz Wymiany Kulturalnej”.

11.4. Środki Funduszu Kościelnego.

Fundusz Kościelny, będący obecnie w dyspozycji Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji powstał w oparciu o art. 9 ust. 1 Ustawy z dn. 20.03.1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego i § 1 Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 23.08.1990 r. ws. rozszerzenia celów Funduszu Kościelnego (Dz. U. Nr 61, poz. 354). Fundusz ten, stosownie do zasady równouprawnienia kościołów i innych związków wyznaniowych wyrażonej w art. 25 ust. 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., działa na rzecz kościołów i innych związków wyznaniowych, posiadających uregulowany status prawny w Rzeczypospolitej Polskiej.

Kościelne osoby prawne będą mogły ubiegać się również o przyznanie dotacji z Funduszu Kościelnego na realizację w 2025 r. zadań dotyczących konserwacji i remontów obiektów sakralnych i kościelnych o wartości zabytkowej w znaczeniu nadanym przez aktualne ustawodawstwo, bądź orzecznictwo, tj.

- a) ustawę z dnia 7 lipca 1994 r. - Prawo budowlane (Dz.U. z 2024 r. poz. 725 t.j.) zgodnie z którą ilekroć w ustawie jest mowa o remoncie należy przez to rozumieć wykonywanie w istniejącym obiekcie budowlanym robót budowlanych polegających na odtworzeniu stanu pierwotnego, a niestanowiących bieżącej konserwacji, przy czym dopuszcza się stosowanie wyrobów budowlanych innych niż użyto w stanie pierwotnym (art. 3 pkt. 8),

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

b) ustawę z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2024 r. poz. 1292 t.j.) zgodnie z którą użyte w ww. ustawie określenia oznaczają:

- zabytek - nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową (art. 3 pkt 1),

- prace konserwatorskie - działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań (art. 3 pkt 6).

c) na potrzeby udzielenia dotacji z Funduszu Kościelnego przyjmuje się, że:

- obiekty sakralne – są to te obiekty, w których stale i systematycznie zbierają się wierni danej religii (wyznania) dla wzięcia udziału w nabożeństwach i innych zorganizowanych formach uprawiania kultu religijnego,

- obiekty kościelne – są to inne obiekty należące do kościelnych osób prawnych, które, co do zasady, stanowią „budynki towarzyszące” obiektom sakralnym, przez które, na gruncie ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 2019 r. poz. 1347 t.j.) rozumie się „położone w sąsiedztwie obiektów sakralnych: budynki stanowiące mieszkanie proboszcza lub rektora i kancelarię parafialną lub kancelarię rektora (plebanię), budynki stanowiące mieszkanie wikariuszy (wikariatkę), budynki stanowiące mieszkanie pracowników świeckich parafii lub rektoratu (organistówkę), budynki punktu katechetycznego i budynki domu zakonnego związanego z duszpasterstwem w tym obiekcie sakralnym albo świadczeniem w nim pomocy”.

Dotacje na wspomniany cel przeznaczane będą, co do zasady, na remonty i prace konserwatorskie zabytkowych obiektów sakralnych (w szczególności: remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie i odgrzybianie, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, wodnej, kanalizacyjnej, odgromowej). W szczególnie uzasadnionych przypadkach może nastąpić finansowanie z Funduszu Kościelnego remontu ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych (takich jak np.: instrumenty muzyczne, dzwony) oraz stałych elementów wystroju wnętrz (takich jak np.: ołtarze, polichromie, freski, posadzki). Z Funduszu Kościelnego nie finansuje się co do zasady prac dotyczących otoczenia obiektu (takich jak np.: chodniki, ogrodzenia, trawniki).

Więcej informacji na stronie: <https://www.gov.pl/web/mswia/fundusz-kościelny>

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

11.5. Środki Samorządu Województwa Śląskiego.

Zasady udzielania dotacji celowych Samorządu Województwa Śląskiego na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane określa Uchwała V/9/6/2015 Sejmiku Województwa Śląskiego z dnia 25 maja 2015 r. w sprawie przyjęcia zasad udzielania dotacji celowych na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków.

Szczegółowe informacje można uzyskać na stronie internetowej: www.slaskie.pl

Obecnie realizowany jest Otwarty konkurs na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane w roku 2025 przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków województwa śląskiego w oparciu o Uchwałę nr 376/64/VII/2025 Zarządu Województwa Śląskiego z dnia 28 lutego 2025 r.

Więcej informacji:

https://bip.slaskie.pl/ogloszenia_i_aktualnosci/konkursy/konkursy_2/zarząd-województwa-slaskiego-oglasza-konkurs-otwarty-konkurs-na-prace-konserwatorskie-restauratorskie-lub-roboty-budowlane-w-roku-2025-przy-zabytkach-wpisanych-do-rejestru-zabytkow-województwa-slaskiego.html

11.6. Środki Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Katowicach

WFOŚiGW w Katowicach w ramach celu strategicznego "Rozwój systemu obszarów chronionych w województwie śląskim i ochrona obszarów i obiektów cennych przyrodniczo" dofinansowuje:

OP 1.1. Działania związane z realizacją celów ochrony oraz zachowaniem przedmiotów ochrony obowiązujących w rezerwatach przyrody, parkach krajobrazowych, obszarach chronionego krajobrazu, użytkach ekologicznych, stanowiskach dokumentacyjnych, zespołach przyrodniczo-krajobrazowych, w tym wdrażanie planów ochrony dla rezerwatów i parków krajobrazowych

- OP 1.2. Ochrona parków wpisanych do rejestru zabytków i parków o charakterze regionalnym
- OP 1.3. Ochrona pomników przyrody, ochrona obiektów przyrody nieożywionej
- OP 1.4. Rozwój ogrodów botanicznych
- OP 1.5. Działania na rzecz utrzymania i poprawy właściwego stanu ochrony populacji gatunków roślin i zwierząt oraz siedlisk, dla których ochrony wyznaczono specjalne obszary ochrony ptaków oraz obszary specjalnej ochrony siedlisk Natura 2000

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

- OP 2. Ochrona i działania na rzecz zachowania bioróżnorodności, w tym działania na rzecz ochrony roślin lub zwierząt zagrożonych, w ich naturalnych siedliskach:
- OP 2.1. Ochrona i rehabilitacja zagrożonych rodzimych gatunków zwierząt lub roślin
- OP 2.2. Rehabilitacja zwierząt dziko żyjących, w ośrodkach rehabilitacyjnych
- OP 2.3. Ochrona cennych przyrodniczo biotopów o dużej bioróżnorodności, w szczególności torfowisk, muraw kserotermicznych i zarośli śródpolnych
- OP 2.4. Zachowanie i wzbogacenie różnorodności biologicznej na obszarach chronionych na mocy ustawy o ochronie przyrody
- OP 3. Zapobieganie występowaniu zagrożeń w lasach:
- OP 3.1. Ochrona przeciwpożarowa w lasach
- OP 4. Naprawianie szkód w środowisku przyrodniczym:
- OP 4.1. Naprawianie szkód w środowisku przyrodniczym spowodowanych nadzwyczajnymi zagrożeniami: wichurami, pożarami, gradobiciem, powodzią i okiścią
- OP 4.2. Eliminacja stanowisk obcych gatunków inwazyjnych, zagrażających zdrowiu
- OP 5. Zadrzewienia i zakrzewienia:
- OP 5.1. Zakładanie mini ogrodów botanicznych, mini arboretów przy placówkach, w których prowadzona jest edukacja ekologiczna
- OP 5.2. Zadrzewianie i zakrzewianie nieużytków gminnych, przewidzianych w planie zagospodarowania przestrzennego na tereny zielone stanowiące zieleń publiczną

11.7. Środki finansowe Powiatu Bielskiego.

Jednym z postulatów Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Bielskiego jest podjęcie działań przez Radę Powiatu Bielskiego oraz Starostę Powiatu zmierzających do określenia w drodze uchwały, trybu i zasad udzielania dotacji na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i prac budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, a następnie w miarę możliwości każdego roku w uchwale budżetowej rezerwowania środków przeznaczanych na ten cel.

Określenie trybu i zasad udzielania dotacji automatycznie nie obliguje Rady Powiatu do udzielania tychże dotacji, jest raczej działaniem perspektywicznym, nastawionym na taką ewentualność w przyszłości w miarę możliwości finansowych, jak i zaistniałych potrzeb (np. nieszczęśliwych wydarzeń losowych, pożarów czy powodzi). Taka forma wsparcia może też częściowo pokryć wkład własny beneficjentów, którzy pozyskali dotacje z funduszy ministerialnych lub europejskich na realizację projektów zakładających prace rewitalizacyjne i konserwatorskie.

Środki przeznaczane na ten cel powinny utrzymywać się w każdym roku na podobnym poziomie. Działania takie, początkowo nawet w niewielkiej skali, oprócz poprawy stanu

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

technicznego zabytków pozytywnie wpłyną na lokalne społeczeństwo i zmobilizują właścicieli zabytków do intensyfikacji działań zmierzających do poprawy stanu zachowania zabytków.

12. Realizacja i finansowanie przez Gminę zadań z zakresu ochrony zabytków

Zgodnie z art. 81 ust. 1 Ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tekst jednolity: Dz.U. 2024 poz. 1292): „Dotacja, w zakresie określonym w art. 77, może być udzielona przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa”. Ten przepis bezpośrednio umożliwia samorządowi gminnemu (Rada Gminy) udzielanie dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków

Dla jednostki samorządu terytorialnego, posiadającej tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkami jest zadaniem własnym.

Rada Gminy Jaworze, w oparciu o art. 81 ustawy o ochronie zabytków i art. 7 ust. 1, art. 18 ust. 2, art. 40 ust. 1 ustawy o samorządzie gminnym, uchwaliła zasady udzielania dotacji: Uchwała nr XXVIII/276/2021 Rady Gminy Jaworze z dnia 24 czerwca 2021 r. w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków, położonych na terenie Gminy Jaworze oraz Uchwała nr XXIX/281/2021 Rady Gminy Jaworze z dnia 16 września 2021 r. o zmianie uchwały w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków, położonych na terenie Gminy Jaworze.

Przepisy te uprawniają gminę Jaworze do finansowania prac przy zabytkach pod warunkiem spełnienia kryteriów i procedur opisanych w uchwale. Ustawa oraz uchwała stanowią solidną podstawę prawną do funkcjonowania gminnego systemu dotacyjnego w Jaworzu.

Zgodnie z brzmieniem § 4 Uchwały Nr XXVIII/276/2021 Rady Gminy Jaworze z dnia 24 czerwca 2021 r.: dotację można uzyskać na nakłady konieczne określone w art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, obejmujące:

1. sporządzanie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;
2. przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych;
3. opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
4. wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;
5. wykonanie dokumentacji architektonicznej i budowlanej;
6. zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku;
7. odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin oraz malowanie;

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

8. odtworzenie lub odnowienie okien, drzwi, rolet zewnętrznych, krat, witraży lub innych elementów stolarki i ślusarki;
9. odtworzenie lub odnowienie elementów wystroju i wyposażenia wewnątrz stanowiących integralną część zabytku;
10. wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;
11. stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub jego otoczenia;
12. remont dachu, rynien i rur spustowych;
13. remont i konserwację schodów, balkonów, loggii, tarasów lub ich elementów;
14. remont i konserwację elewacji, w tym jej malowanie, oraz opracowanie ekspertyzy technicznej w tym zakresie;
15. wykonanie innych niezbędnych robót budowlanych, konserwatorskich lub restauratorskich, jeżeli są one uzasadnione zakresem prac określonych w pozwoleniu właściwego organu ochrony zabytków.

W oparciu o powyższą uchwałę w latach 2021-2024 przyznano dotację na:

Rok	Beneficjent	Cel	Kwota
2021	Parafia Ewangelicko-Augsburska	Renowacja elewacji zachodniej Starej Szkoły Ewangelickiej	25 000 zł
2022	Parafia Rzymskokatolicka pw. Opatrzności Bożej	Konserwacja okien w kościele	25 000 zł
2023	Parafia Rzymskokatolicka pw. Opatrzności Bożej	Konserwacja okien w kościele	25 000 zł
2024	Parafia Rzymskokatolicka pw. Opatrzności Bożej	Renowacja i zabezpieczenie kościoła (Rządowy Program Odbudowy Zabytków + środki gminne)	400 000 zł

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

2024	Parafia Ewangelicko-Augsburska	Renowacja elewacji wschodniej Starej Szkoły Ewangelickiej	25 000 zł
2024	Parafia Rzymskokatolicka pw. Opatrzności Bożej	Renowacja obrazu „Kazanie na górze” z ołtarza głównego	25 000 zł

Ponadto została zrealizowana rewitalizacja dawnego „domu zdrojowego” przy ul. Zdrojowej 30 w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Śląskiego 2014-2020, Osi priorytetowej X „Rewitalizacja oraz infrastruktura społeczna i zdrowotna”, Działania 10.3 „Rewitalizacja obszarów zdegradowanych”, Poddziałania 10.3.2 „Rewitalizacja obszarów zdegradowanych – RIT”, na podstawie umowy nr UDA-RPSL.10.03.02-24-00D9/18-00. Rozpoczęła się po ogłoszeniu przetargu 18 czerwca 2019 r. Roboty budowlane prowadzono w latach 2020–2022; w raporcie o stanie gminy wykazano wydatki inwestycyjne przy tym obiekcie jeszcze w 2022 r., kiedy zakończono zasadnicze prace i wyposażenie budynku. Po odbiorach w końcu 2022 r. odrestaurowana willa (Moritz Villa) została oddana do użytku w pierwszej połowie 2023 r. jako siedziba Centrum Usług Społecznych i stanowi nowoczesną przestrzeń integracji mieszkańców gminy.

Całkowity koszt przedsięwzięcia wyniósł 3 508 221,86 zł, z czego 2 964 985,87 zł pochodziło z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, a 543 235,99 zł stanowił wkład własny Gminy Jaworze (w tym dotacja z budżetu państwa w wysokości 348 821,87 zł). Przebudowany obiekt, znany jako XIX-wieczna „Moritz Villa”, pełni dziś funkcję Centrum Usług Społecznych

Rządowy Program Odbudowy Zabytków

Gmina Jaworze skorzystała z Rządowego Programu Odbudowy Zabytków dzięki dwóm projektom z kolejnych edycji naboru.

W pierwszej edycji, rozstrzygniętej latem 2023 r., samorząd pozyskał 930 000 zł na modernizację zabytkowego budynku przy ul. Zdrojowej 111, w którym mieści się Galeria na Zdrojowej. Całkowity koszt inwestycji wynosi 950 000 zł, a różnicę 20 000 zł dopłaciła gmina; prace objęły remont konstrukcji i elewacji, wymianę stolarki, odnowienie wnętrza i dostosowanie obiektu do potrzeb działalności kulturalnej i społecznej.

W drugiej edycji programu, ogłoszonej 26 września 2023 r., gmina uzyskała 392 000 zł na renowację oraz zabezpieczenie kościoła rzymskokatolickiego pw. Opatrzności Bożej, wpisanego do rejestru zabytków pod nr A-155/76; decyzją Rady Gminy z 7 marca 2024 r. kwotę dotacji powiększono do 400 000 zł poprzez środki własne gminy.

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

13. Wnioski do Programu Opieki nad Zabytkami na lata 2025-2028

W ogłoszeniu z dnia 6 marca 2025 r. Wójt Gminy Jaworze podał, że przystępuje do opracowania Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami na lata 2025-2028, który będzie obejmował zadania związane z ochroną, konserwacją, rewitalizacją i popularyzacją zabytków znajdujących się na terenie Gminy Jaworze.

W ramach tego procesu zaproszono mieszkańców, organizacje pozarządowe i instytucje kultury do zgłaszania propozycji obiektów o znaczeniu historycznym, architektonicznym, kulturowym lub przyrodniczym, które wymagają ochrony, konserwacji lub rewitalizacji.

Nabór prowadzony był do dnia 10 kwietnia 2025 r.

1. Wniosek: Wspólnoty Mieszkaniowej z dnia 09.04.2025 r. reprezentowanej przez Obsługę Wspólnot Mieszkaniowych ze Skoczowa
Dot. budynku przy ul. Pałacowej 28, dz. 30/19

Obiekt podlega już najwyższej ochronie - jest wpisany do rejestru zabytków.

2. Wniosek osoby prywatnej
Dot. ul. Aleja Kościelna 105 willa Sanitas

Obiekt figuruje już w GEZ

3. Wniosek: Wspólnoty Mieszkańców budynku nr 27 przy ulicy Pałacowej w Jaworzu z dnia 3.04.2025 r.
Dot. Budynku przy ul. Pałacowej 27

Obiekt podlega już najwyższej ochronie - jest wpisany do rejestru zabytków.

4. Wniosek: Stowarzyszenia Razem dla Jaworza z dnia 08.04.2025 r.
Dot. obiektów:
 - willa Kaszpra ul. Słoneczna 133 - **figuruje już w GEZ**
 - willa przy ul. Szkolnej 134 - **figuruje już w GEZ**
 - willa przy ul. Słonecznej 51- dawna „Palestra” - **figuruje już w GEZ**
 - chałupa drewniana przy ulicy Pod Harendą 17 - **w WEZ, uwzględniono w treści programu**
 - budynek Urzędu Gminy Jaworze przy ul. Zdrojowej 82 - **uwzględniono w treści programu**
 - budynek przy ul. Zdrojowej 9 „Cholewik” - **uwzględniono w treści programu**
 - chałupa drewniana Błatnia 10 - **uwzględniono w treści programu**

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Jaworze na lata 2025-2028

- pomnik ku pamięci Heinricha Richtera (oryginalny kamień z napisem) - **uwzględniono w treści programu**

Postulat wykupu przez Gminę Jaworze chałupy przy ul. Zdrojowej 43 celem utworzenia izby pamięci architektury miejscowości a także jej dawnych mieszkańców- obiekt jest jednym z ostatnich budynków tradycyjnej zabudowy tzw. górnej wsi w Jaworzu.

Jak ustalono obiekt jest własnością prywatną, jest obecnie nieużytkowany. W ramach programu przewidziano współpracę z właścicielem np. przy organizacji Dni Architektury Drewnianej #DAD.

Postulat o poszerzenie układu zabytkowej zabudowy wsi o obiekty znajdujące się na terenie BZLR - willę o Kwisda oraz budynek sanatoryjny, tzw. Stary Jerzy – „ich brak w układzie urbanistycznym Centrum Jaworza nie ma żadnego uzasadnienia”.

Rozszerzenie układu ruralistycznego jest w gestii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. W ramach programu przewidziano docelowe włączenie do GEZ ww. budynków.